

MINNE MENET, AIKA?

Suomen kielen konventionaalisten ajanilmausten fraseologista ja semanttis-  
kognitiivista tarkastelua

Suomen kielen  
pro gradu -tutkielma  
Tampereen yliopisto  
Elokuu 2006  
  
Anna Salminen

Tampereen yliopisto

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

SALMINEN, ANNA: Minne menet, aika? Suomen kielen konventionaalisten ajanilmausten fraseologista ja semanttis-kognitiivista tarkastelua

Pro gradu -tutkielma, 144 s., 22 liites.

Suomen kieli

Elokuu 2006

---

Tutkielmassa tarkastellaan 464:ää suomen kielen konventionaalista ajanilmausta. Ilmauksissa esiintyy sana *aika* tai ajan osa-alueeseen viittaava sana, ne ovat muodoltaan kaksi- tai useampisanaisia ja vakiintuneet kiinteinä kokonaisuuksina suomen kieleen. Lähtöoletuksena on, että ajanilmaukset heijastavat niiden taustalla olevia ajan käsitteellistämisen tapoja sekä aikaan kulttuurissa liitettyjä merkityksiä.

Tutkielman alkupuolella tarkastellaan ajanilmausten fraseologisia ominaispiirteitä. Ilmaukset sijoittuvat jatkumolle konventionaalisuuden, leksikaalis-syntaktisen jähmeyden, epäkompositionaalisuuden, konnotatiivisuuden ja merkityksen ennustettavuuden suhteen. Kaikki ilmaukset osoittavat jonkinasteista merkityksen ennustettavuutta siten, että ilmauksen kirjaimellisen ja fraseologisen merkityksen välillä on johdonmukaisuutta.

Pääpaino työssä on ajanilmausten semanttis-kognitiivisessa tarkastelussa. Ajanilmaukset on jaoteltu niiden kirjaimellisen merkityksen pohjalta merkitysluokkiin, jotka edustavat erilaisia ajan käsitteellistämisen lähdealueita. Lähdealueista merkittävimiksi osoittautuvat spatiaalis-kineettinen ja toiminnan kenttä. Käsitteellistämisen lähdealueet ja lähdekäsitteet ovat prototyyppisesti merkitykseltään konkreettisia, esimerkiksi fyysis-konkreettisia tai elollis-inhimillisiä, ja suhde lähde- ja kohdealueen välillä analoginen.

Semanttinen analyysi kohdistuu ilmausten kirjaimellisten merkitysten lisäksi niiden fraseologisiin merkityksiin. Varsinaisten temporaalisten relaatioiden lisäksi *aika*-sanan sisältävien ilmausten avulla havaitaan kuvattavan esimerkiksi ajan kulumiseen liittyviä subjektiivisia kokemuksia tai henkistä suhdetta tiettyyn aikakauteen. Tällaiset merkitykset ovat usein vahvasti affektiivisesti latautuneita.

Tutkielman lopuksi huomio kiinnitetään niihin kulttuuriin merkityksiin, joita konventionaaliset ajanilmaukset kantavat mukanaan. Ajanilmausten taustalta hahmottuu moderni länsimainen aikakäsitys, jossa aikaa liitetään kiinteästi lineaarisuus, irreversibiliteetti, absoluuttisuus sekä homogeenisuus ja jota leimaa vahva tulevaisuusorientaatio ja edistysusko. Linearisessa aikakäsityksessä on kuitenkin paikkansa myös aikaan liittyville subjektiivisille kokemuksille sekä joillekin syklisille elementeille.

---

Avainsanoja: konventionaalinen ilmaus, fraseologia, kognitiivinen semantiikka, semanttinen kenttä, aikakäsitys

## SISÄLLYS

1. JOHDANTO .....	1
1.1. Ajan tutkimisesta.....	1
1.2. Tutkielman toteutus.....	3
1.2.1. Tutkimusaineisto .....	3
1.2.2. Tavoitteet ja tutkimusmenetelmät .....	7
1.3. Teoreettiset lähtökohdat .....	9
1.3.1. Fraseologian tutkimuksesta .....	9
1.3.2. Kognitiivisesta ja kulttuurisesta kielentutkimuksesta .....	11
 2. AJANILMAUSTEN FRASEOLOGISTA TARKASTELUA .....	18
2.1. Erityyppisiä ilmauksia .....	18
2.2. Fraseologisia jatkumoit.....	23
2.2.1. Konventionaalisuus .....	23
2.2.2. Muodon kiinteys .....	27
2.2.3. Merkityksen kiinteys .....	34
2.2.3.1. Epäkompositionaalisuus .....	34
2.2.3.2. Konnotatiivisuus.....	40
2.2.4. Merkityksen ennustettavuus .....	43
2.2.5. Päätelmiä .....	46
 3. AJANILMAUSTEN SEMANTTIS-KOGNITIIVISTA TARKASTELUA .....	49
3.1. Spatiaalinen ja kineettinen kenttä.....	49
3.1.1. Aika sijaitsevana entiteettinä tai sijainnin referenssipisteenä.....	49
3.1.2. Fraseologiset merkitykset .....	53
3.1.3. Aika liikkuvana entiteettinä tai liikkeen referenssipisteenä .....	58
3.1.4. Fraseologiset merkitykset .....	64
3.2. Toiminnan kenttä .....	72
3.2.1. Aika toimijana tai toiminnan kohteena .....	72
3.2.2. Fraseologiset merkitykset .....	79
3.3. Kvantifioinnin kenttä.....	87
3.3.1. Aika määrällisenä entiteettinä ja resurssina.....	87
3.3.2. Fraseologiset merkitykset .....	90

3.4. Kvalifioinnin kenttä.....	92
3.4.1. Aika olemuksellisena entiteettinä .....	92
3.4.2. Fraseologiset merkitykset .....	95
3.5. Konkreettisten kuvien kenttä .....	99
3.5.1. Aika konkreettisena esineenä tai asiana .....	99
3.5.2. Fraseologiset merkitykset .....	102
3.6. Ryhmien ulkopuolelle jäävät ilmaukset .....	107
3.7. Päätelmiä .....	108
3.7.1. Ajan kirjaimelliset merkitykset.....	108
3.7.2. Ajan fraseologiset merkitykset .....	110
3.7.3. Kirjaimellisen ja fraseologisen yhteydet .....	112
 4. AIKAKÄSITYKSET AJANILMAUSTEN TAUSTALLA .....	117
 5. LOPUKSI.....	128
 LÄHTEET.....	133
 LIITTEET	
1. Konventionaaliset ajanilmaukset	
2. Kymmenen morfosyntaktisen operaation soveltaminen neljään ajanilmaukseen	
3. Ajanilmausten kirjaimelliset merkitysluokat ilmauksittain	
4. Ajanilmausten fraseologiset merkitysluokat ilmauksittain	

# 1. JOHDANTO

## 1.1. Ajan tutkimisesta

Aika on yksi kokemisen keskeisistä ulottuvuuksista. Yhdessä tilan kanssa aika muodostaa dimensioparin, jonka kautta hahmotamme ja määrittelemme sekä todellisuutta ympärillämme että omaa minuuttamme (Tähkä 1989: 56). Aikaa voidaan pitää myös vahvasti nimenomaan inhimillisenä piirteenä, koska nykytiedon valossa eläimillä ei uskota olevan varsinaista ajantajua (esim. Walker 1983: 190). Paitsi perustavaksi, voidaan aikaa luonnehtia myös äärimmäisen abstraktiksi ilmiöksi, jonka määrittely on osoittautunut ongelmalliseksi. Ajan problematiikkaa kuvaa osuvasti jo kirkkoisä Augustinus (1947: XI): ”Mitä aika sitten on? Jos kukaan ei kysy sitä minulta, tiedän; mutta jos toivoisin voivani selittää sen jollekin, joka kysyy, en tiedä.” Abstraktiksi ajan tekee erityisesti se, ettei aikaa voida jäsentää samaan tapaan kuin esimerkiksi näkemiämme tai koskettamiemme asioita – kuten Whitrow (1999: 15) toteaa: ”mikään ei viittaa siihen, että meillä olisi erityinen aika-aisti”.

Keskeisenä mutta vaikeasti hahmotettavana ilmiönä aika on herättänyt runsaasti mielenkiintoa eri tieteenaloilla, ja humanistisesta ja yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta muun muassa kulttuuriantropologia, filosofia, uskonto-, historia-, kirjallisuus- ja kielitiede sekä psykologia ja sosiologia ovat nostaneet ihmisen suhteen aikaan tutkimuskohteekseen. Näkökulmien kirjo tutkimuksen sisällä on valtava, mutta ajan ominaisuutensa vuoksi tietty välillisuus leimaa kaikkea aikaan liittyvää tutkimusta. Tietoa ajan merkityksestä ihmiselle voidaan saada esimerkiksi tutkimalla kulttuurisia artefakteja, haastatteleamalla ihmisiä tai havainnoimalla ihmisten käyttäytymistä.

Erään väylän ihmisen ja ajan suhteeseen tarjoaa kieli. Inhimillisen kielenkäytön avulla pyritään hahmottamaan ympäröivää maailmaa, ja erityisen runsaasti kielellisiä yksiköitä liittyy yleensä ihmiselle jollain tapaa mer-

kityksellisiin ilmiöihin (Lähdemäki 2000: 83). Kieliopin osalta aikaa on lähestytty etenkin kielten aikamuoto- ja aspektisysteemeistä käsin. Aika on vahvasti esillä myös kielen leksikossa, ja aikaan liittyviä käsitteitä esiintyy kaikissa inhimillisissä kielissä (Gorman–Wessman 1977a: 44–45; Niiniluoto 2000: 10). Synkronisen näkökulman lisäksi ajanilmauksia voidaan lähestyä diakronisesta näkökulmasta tutkimalla esimerkiksi sitä, millaisia tendenssejä aikaan liittyvän sanaston kehitykseen on liittynyt kielen historiallisen kehityksen aikana. Tutkimuksen kohteena on ollut myös se, missä vaiheessa ja miten aikaan liittyvä käsitteistö tulee osaksi lapsen kieltä. (Sweetser 1990: 18.)

Sanaston ja kieliopin lisäksi ajan käsitteen ympärille keskittyy runsaasti erilaisia leksikon ja kieliopillisten yksiköiden rajamaastoon sijoittuvia fraseologisia ilmauksia, joista osa muistuttaa kuvallisuudessaan aikaan liitettyjä visuaalisia symboleita (esimerkiksi viiva tai ympyrä). Gorman ja Wessman korostavat tällaisten symbolisten merkkien merkitystä osana aikaan liittyvää tutkimusta:

"Tieto yksilöllisten tai kulttuuristen ajan symbolien merkityksistä ja tehtävistä voi mahdollistaa meille syvemmän ymmärryksen siitä, miten perustavat arvot ja havainnot projisoidaan abstraktiin ajan käsitteeseen." (1977b: 234, suomennos AS.)

Vaikka aikaan liittyy suomen kielessä runsaasti fraseologista ainesta, ei yksinomaan ajan fraseologiaan ole kohdistunut Suomessa aiemmin kielitieteellistä tutkimusta.

Tässä työssä aikaa lähestytään sellaisten kaksi- tai useampisanaisten aikaan liittyvien ilmausten kautta, jotka ovat vakiintuneet osaksi tavallista suomen kieltä. Tällaisia ovat esimerkiksi ilmaukset *aika juoksee*, *aika näyttää* ja *säästää aikaa*. Tavoitteena on sekä tarkastella ilmausten fraseologisia ominaispiirteitä että ennen kaikkea ryhmitellä ilmauksia semanttisesti niiden kirjaimellisten ja fraseologisten merkitysten perusteella. Tutkielman väljänä teoreettisena kehyksenä toimii kognitiivinen kielinäke-

mys. Lähtöoletuksena on, että ajanilmaukset heijastavat niiden taustalla olevia ajan käsitteellistämisen tapoja sekä aikaan kulttuurissa liitettyjä merkityksiä.

## 1.2. Tutkielman toteutus

### 1.2.1. Tutkimusaineisto

Tutkimusaineisto pitää sisällään 464 **aikaan liittyvää, kaksi- tai useampisanaista ja kiinteänä kokonaisuutena suomen kieleen vakiintunutta ilmausta** (liite 1). Aineisto on kerätty osin HS-2000-korpuksesta (Helsingin Sanomat, noin 50 miljoonaa sanamuotoa)<sup>1</sup> käyttäen ContextMill-ohjelmaa ja osin erilaisista sanakirjoista ja fraseologian kokoomateoksista (ks. lähdeluettelo). Koska tutkittava kielenaines on luonteeltaan konventionaalista, on aineistoon sopivia ilmauksia ollut laajemmin ottaen mahdollista poimia miltei mistä tahansa tilanteista, joissa painettu sana tai puhuttu kieli on jollain tapaa läsnä.

Käytän tutkittavista kielenyksiköistä työssäni yleisnimityksiä **vakiintunut tai konventionaalinen ilmaus**, alan kirjallisuudessa esiintyvistä kirjavasta käsitejoukosta lähelle sitä tulevat esimerkiksi konstruktio (esim. Kay-Fillmore 1999), fraseologinen yksikkö tai fraseologinen lekseemi (esim. Cowie 1998: 1), fraseologismi (esim. Ingo 2000: 33), fraasi (esim. Häkkinen 2002: 450–451), kollokaatio, idiomaattinen ilmaus tai idiomi (esim. Fernando 1996: 30–32, 37). Konventionaalisten ilmausten muodostamaan kokonaisuuteen viittaan työssäni nimityksellä **ajan fraseologia**. Olen päättänyt käyttämään tutkituista kielenyksiköistä varsin väljää nimitystä, sillä tutkimusaineistoni on fraseologisilta piirteiltään (kompositionaalisuus, kuvallisuus ym.) heterogeenista. Laaja otanta on perusteltua aineiston sisällönanalyysin kannalta, sillä fraseologinen eroavaisuus ei muodosta esettä samaan semanttiseen ryhmään kuulumiselle.

---

<sup>1</sup> Kiitän Helsingin Sanomia oikeudesta saada käyttää Helsingin Sanomien aineistoa vuosilta 2000–2001 tutkimuksessani.

Tutkittavien ilmausten liittyminen aikaan on ymmärretty työssä eksplisiittisesti niin, että kaikissa aineiston ilmauksissa esiintyy joko sana *aika* (*aika antaa tuomionsa*) tai jokin seuraavista ajan osa-alueita kuvaavista sanoista: *menneisyys/mennyt* (*juuttua menneisyyteen, menneet on menneitä*) tai *tulevaisuus/tuleva* (*tulevaisuus siintää edessä, kääntää katse kohti tulevaa*). Tällä on pyritty yksiselitteisyyteen päätettäessä tietyn ilmauksen aineistoon kuulumisesta. Ajan osa-alueiden sarjan täydentää käsite nykyisyys, mutta siihen viitataan aineistossani *nykyisyys*-sanon sijaan sanalla *aika* (*olla ajan tasalla* 'olla nykyaikainen'). Olen sisällyttänyt ajan osa-alueisiin liittyvät ilmaukset aineistoon siksi, että katson niillä olevan merkittävä asema ihmisen tavassa yleensä<sup>2</sup> ja erityisesti länsimaisen ihmisen tavassa mieltää aikaa<sup>3</sup>. Ajan osa-alueina mainitaan yleensä myös niin sanotut operationaaliset eli kellon kautta määrittyvät osa-alueet, kuten sekunti, minuutti, tunti, vuorokausi, viikko, kuukausi ja vuosi. Operationaalsiin ajan osa-alueisiin liittyvät ilmaukset eivät ole tutkimuskohteenani siksi, että näin laajan ilmausrepertuaarin kokoaminen olisi paitsi tehnyt aineiston keräämisestä huomattavan työlästä, myös laajentanut aineistoa aineistanalyysin kannalta tarpeettoman suureksi. Tässä yhteydessä on kuitenkin syytä tuoda esiin, että tämältyyppiset ilmaukset ovat hyvin usein analogisia *aika*-sanon sisältävien ilmausten kanssa: *aika matelee – tunnit matelevat, aika kuluu – päivät kuluvat, aika vierii – vuodet vierivät*.

Tutkittavien ilmausten kaksi- tai useampisanaisuudella tarkoitetaan tässä sitä, että aikaan tai sen osa-alueeseen viittaavan sanan (vrt. yhden autosemanttisen sanan vaatimus Ingo 2000: 33) lisäksi jokainen ilmaus pitää sisällään jonkin toisen sanan (*säästää aikaa*) tai aikaan viittaavan sanan toistettuna (*ajasta aikaan*). Sanaksi lasken sekä yksinkertaiset sanat että

<sup>2</sup> Filosofian puolella on keskustelu paljon, voidaanko ajan A-sarja, jonka peruskäsitteitä ovat *menneisyys*, *nykyisyys* ja *tulevaisuus* korvata ajan B-sarjalla, jossa edelliset käsitteet korvautuvat käsitteillä *aikaisempi* ja *myöhempi* (ks. alkuperäinen esitys McTaggart 1908 ja myöhempiä pohdintaa esim. Knuuttila 2000: 21–24; Kivinen 2000: 181–190). Vaikka A-sarja voitaisiinkin teoreettisella tasolla sivuuttaa, näyttää sillä ainakin kielellisen aineiston perusteella olevan vahva asema inhimillisessä ajattelussa.

<sup>3</sup> Moderneissa yhteiskunnissa temporaalisella tietoisuudella sanotaan olevan poikkeuksellisen vahva asema suhteessa menneisiin aikakausiin tai moniin muihin kulttuureihin (esim. Gorman–Wessman 1977a: 29). Nähdäkseni tämä saattaa osaltaan kytkeytyä juuri menneen, nykyisen ja tulevan korostuneeseen erotteluun.



yhdyssanojen rakenneosat (ks. Löflund 2000: 67), joiden asema aineistossa on kuitenkin marginaalinen. Aineiston ulkopuolelle rajautuvat yksinään esiintyvät johdokset (*ajoittaa*) ja taivutusmuodoista kivettyneet adverbit (*ajallaan*). Johdokset ja kivettyneet adverbit ovatkin listattavissa leksikkoon aivan normaaliin tapaan (Häkkinen 2000: 10; Nenonen 2002: 15). Myös yhdyssanoja pystytään kuvaamaan tavallisin leksikaalisin menetelmin (Häkkinen 2000: 9), mutta koska niiden merkitykset muistuttavat usein erikoistuneisuudessaan useampisanaisten ilmausten merkityksiä, on ne tässä sisällytetty tutkittavien ilmausten joukkoon. Yhdyssanoja käsittelevät osana kiinteitä konventionaalisia ilmauksia (tässä: idiomeja) myös esimerkiksi Hockett (1958), Kangasniemi (1997), Fraser (1970), Makkai (1972) sekä Fernando ja Flavell (1981). Yhdyssanoja (*laatu aika*) runsaammin aineistosta löytyy erikoismerkityksiä sisältäviä sanaliittoja (*ajan hammas*). Sekä yhdyssana- että sanaliittoilmausten kohdalla käytössä yleinen on myös pidempi, verbin sisältävä ilmausvariantti: *ajan hammas* – *ajan hammas syö*. Ilmausten sisältämien sanojen lukumäärään ei liity mitään periaatteellista ylärajaa. Muisti asettaa kuitenkin omat rajoituksensa konventionaalisten ilmauksien koolle, ja neljää sanaa pidempiä ilmauksia löytyy aineistosta vain muutamia.

Syntaktisen funktion mukaan ryhmiteltynä tutkimusaineisto koostuu ennen kaikkea erilaisista verbin ympärille keskittyvistä ilmauksista, kuten *tuhlata aikaa*, *aika pysähtyy* ja *pysyä ajan tasalla*. Verbin sisältävien ilmausten lisäksi aineistosta löytyy attribuutti- (*vanhat hyvät ajat*) ja adverbiali-ilmauksia (*aikojen halki*, *ajasta aikaan*). Pieni vähemmistö ilmauksista on pidempiä, lausemaisia ilmauksia, kuten *aika kuluu (kuin) siivillä* ja *kaikki loppuu aikanaan*. (Vrt. suomen fraasiluokat Kuusi 1971: 31–77; Fleischerin kolmijako 1982: 35, mukaan Nenonen 2002: 51.) Konventionaaliset ajanilmaukset ovat tavallisesti epäitsenäisiä lausekkeita, jotka esiintyvät osana laajempaa kokonaisuutta, ja vain hyvin harvoin ne muodostavat itsenäisiä lauseita (vrt. idiomit Nenonen 2002: 8).

Tutkittavien ilmausten kiinteys tarkoittaa kielenkäytön tasolla sitä, että ilmaukset ovat sellaisenaan entuudestaan tuttuja suomalaisen kieliyhteisön

jäsenille. Entuudestaan tutun ilmauksen tavallinen äidinkielenään suomea puhuva aikuinen pystyy sekä tunnistamaan yhteisölleen ominaiseksi kielenkäytön tavaksi että tulkitsemaan ja käyttämään sitä kieliyhteisölleen tyypillisellä tavalla. Esimerkiksi kaunokirjallisuudessa esiintyvät innovatiiviset ajan kuvaamistavat eivät lukeudu tämän työn tutkimuskohteisiin, eikä tutkielmassa oteta huomioon myöskään minkäänlaisia tyylintutkimuksellisia näkökohtia. Päätelmät ilmauksen vakiintuneisuudesta olen tehnyt aineiston keruuvaiheessa intuitiivisesti oman kielikorvani pohjalta. Myöhemmässä vaiheessa aineiston on tarkastanut viisi suomen kieltä äidinkielenään puhuvaa mutta ei ammatikseen kielen kanssa tekemisissä olevaa henkilöä. Kunkin raadin jäsenen tehtävänä oli käydä ilmaukset läpi siltä pohjalta, ovatko ne hänelle entuudestaan tuttuja. Mikäli kaksi viidestä raatilaisesta merkitsi tietyn ilmauksen ennestään tuntemattomaksi, tuli ilmaus poistetuksi aineistosta. Osa ilmauksista on muodoltaan täysin kiinteitä (*oi aikoja, oi tapoja*), osasta esiintyy vakiintuneita variantteja (*ajan hammas syö, ajan hammas kalvaa, ajan hammas nakertaa*; listattu aineistossa erikseen) ja osa on fraasikonstruktioita (*käyttää aika(a) johonkin t. jollakin tavalla*), joissa ilmauksen runko on vakiintunut ja sisältö täyttyy osin tilanteen mukaan.

Vaikka tutkittavat ilmaukset esiintyvät tavallisessa kielenkäytössä hyvinkin erilaisissa konteksteissa, ovat ne siksi kiinteitä, että niiden muoto ja merkitys pysyvät kontekstista riippumatta (suunnilleen) samana. Tämän vuoksi ilmauksen merkityksen ymmärtämisen kannalta sen esiintymiskontekstia ei ole (yleensä) välttämätöntä tuoda esiin. Usein esimerkkikontekstin avulla voidaan kuitenkin tuoda ilmauksen merkitys ja etenkin ilmaukseen liittyvät affektiiviset sävyt täysin kontekstitonta esitystapaa selvemmin lukijan ulottuville. Esimerkkikonteksteja hyödynnetään työssäni tässä tarkoituksessa. Muutamaan otteeseen esiintymiskontekstia käytetään myös erottamaan monimerkityksisen ilmauksen merkitysvariantteja toisistaan. Työssä käytetyt esimerkkilauseet ovat korpuksesta poimittuja, joskin käsittelyn jouduttamiseksi olen pelkistänyt lauseita karsimalla niistä aiheeni kannalta epäolennaisia elementtejä. Mikäli

tiettyä ilmausta ei esiinny korpuksessa, olen laatinut siihen liittyvän esimerkkilauseen itse.

### 1.2.2. Tavoitteet ja tutkimusmenetelmät

Kielitieteen osa-alueista tutkielma kuuluu semantiikan ja fraseologian tutkimuksen piiriin. Tutkimusote on ennen kaikkea kvalitatiivinen, mutta kvalitatiivista analyysia on tuettu kvantitatiivisilla havainnoilla. Työssä on kolme käsittelylukua, joissa jokaisessa tutkimusaineistoa tarkastellaan hie- man erilaisesta näkökulmasta. Ennemmin kuin analysoida aineistoa läpi- kotaisin yhdestä näkökulmasta, pyrkimyksenä on eri metodeja käyttäen ristivalottaa ajanilmauksia useammasta suunnasta. Valitut menet- dit eivät ole keskenään ristiriitaisia, vaan niitä on mahdollista käyttää rinnan pyrkimyksenä tarjota tarkasteltavasta aineistosta mahdollisimman monipuolinen kuva.

Pääluvussa 2. tarkastellaan vakiintuneiden ajanilmausten fraseologisia ominaispiirteitä. Tarkastelussa hyödynnetään konventionaalisiin ilmauksiin perinteisesti yhdistettyjä piirteitä, jotka luonnehtivat sekä ilmausten muotoa että prosesseja, jotka liittyvät niiden merkityksen muodostumiseen. Erityi- sesti ajanilmausten leksikaalis-syntaktista jähmeyttä käsittelevä luku nojaa vahvasti Marja Nenosen (2002) tutkimukseen suomen lausekeidiomien piirteistä, ja ajanilmauksiin sovelletut morfosyntaktiset operaatiot pohjaavat Nenosen tutkimuksessaan esittämiin muunnelmatyyppeihin. Samat operaatiot ovat toki olleet esillä aiemminkin fraseologisen aineiston kansainväli- sessä tutkimuksessa (esim. Fraser 1970; O'Grady 1998).

Pääluvussa 3. aineistoa tarkastellaan kognitiivis-semanttisesta näkökul- masta. Konventionaaliset ilmaukset on jaettu luokkiin kahden piirteen, il- mauksen **kirjaimellisen ja fraseologisen merkityksen**, suhteen. Kirjaimel- lisessa merkityksellä tarkoitetaan tässä ilmauksen sana-sanallista merkitystä ja fraseologisella merkityksellä viitataan siihen, mitä kirjaimellisen merki-

tyksen avulla ajasta tai jostakin muusta asiasta pyritään todella sanomaan<sup>4</sup>. Luokkia tarkastellaan sekä niiden sisäisten merkityspiirteiden että luokkien välisten suhteiden kannalta. Kirjaimellisia merkitysluokkia on kuusi: (1) *stabiilin sijainnin ilmaukset*, (2) *liikeilmaukset*, (3) *toiminnan-*, (4) *määrän-* ja (5) *laadunilmaukset* sekä (6) *konkreettiset kuvailmaukset*. Fraseologisia merkitysluokkia on seitsemän. Neutraalia temporaalisuutta ilmentää ryhmistä (1) *'ajalliset suhteet'* ja henkilökohtaisempia relaatioita (2) *'suhde aikakauteen tai omaan elämään'* ja (3) *'subjektiiviset aikakokemukset'*. Tiettyyn aikaan laajemmin liitettyjä ominaisuuksia ilmentää ryhmistä (4) *'aikakauden ominaispiirteet'* ja ajan kuluessa tapahtuvia asioita (5) *'muutos'*. Aikaan liittyvää materialistista aspektia ilmentää ryhmä (6) *'rajallinen ja arvokas aika'*, rationalistista aspektia (7) *'sopimusaika'* sekä hengellistä aspektia (8) *'elämä ja kuolema'*. Kognitiiviset lähtökohdat näkyvät aineiston käsitteilyssä siinä, että ajanilmausten kirjaimellisten merkitysten oletetaan ilmentävän ajan käsitteellistämisen tapoja. Näin tarkasteltaessa sitä, minkälaisia merkitykseltään ovat aikaan kielessä yhdistyvät elementit, tarkastellaan samalla sitä, minkälaisia käsitteitä aikaan liitetään ihmismielessä.

Pääluvussa 4. ajanilmauksia lähestytään kulttuurisesta näkökulmasta. Pyrkimyksenä on tällöin tarkastella sitä, minkälainen kollektiivinen aikakäsitys suomen kielen ajanilmausten taustalta on hahmotettavissa. Tiivistettynä tutkielman tavoitteet ovat:

- 1) Suomen kielen konventionaalisten ajanilmausten fraseologisten piirteiden tarkastelu ja ilmausten fraseologisen statuksen pohtiminen.
- 2) Aikaan liittyvien ilmausten luokittelu semanttisiin ryhmiin sekä ilmausten kirjaimellisten että fraseologisten merkitysten pohjalta ja merkitysluokkien sisäisen rakenteen tarkastelu. Kirjaimellisten ja fraseologisten merkitysten keskinäisen suhteen analysointi.

---

<sup>4</sup> Kirjaimellisen ja fraseologisen merkityksen eroja käsitellään tarkemmin luvussa 2.4.1. Ilmausten kirjaimellisten (464 kpl) ja fraseologisten (491 kpl) merkitysten kokonaismäärä on erisuuruinen, koska kirjaimellisia merkityksiä on tässä työssä jokaisella ilmauksella vain yksi, kun taas fraseologisesti ilmaus voi kuulua useampaan merkitysryhmään.

3) Ajan käsitteellistämisen eri muotojen tarkastelu kielellisen aineiston pohjalta.

4) Ajanilmausten taustalla vaikuttavan kulttuurisen aikakäsityksen hahmottelu.

### 1.3. Teoreettiset lähtökohdat

#### 1.3.1. Fraseologian tutkimuksesta

Fraseologian tutkimus on alkanut kiinnostaa länsieurooppalaisia ja yhdysvaltalaisia muussakin kuin sanakirjojen laatimiseen liittyvässä tai perinteentai tyylintutkimuksellisessa mielessä toden teolla vasta viimeisen vajaan kolmenkymmenen vuoden aikana, kun taas Itä-Euroopassa ja Venäjällä (Neuvostoliitossa) fraseologinen tutkimustraditio on ollut vahva jo huomattavasti tätä aiemmin. Perinteisessä generatiivisessa valossa sanaa pidemmät konventionaaliset ilmaukset on nähty poikkeustapauksina, sillä niille ei löydy luontevaa paikkaa sen paremmin kieliopista kuin leksikostakaan. Generativistinen kielikäsitys on siten myös osaltaan tukenut fraseologisen tutkimuksen stilistisiä painotuksia. Uudempien korpustutkimusten mukaan kuitenkin varsin suuri osa, jopa yli puolet (Erman–Warren 2000) tavallisesta tekstimateriaalista koostuu juuri useampisanaisista kiinteistä kokonaisuuksista. Mikäli konventionaaliset ilmaukset ovat kielenkäytössä näin yleisiä ja ainakin osittain tietyn kieliyhteisön yhteistä omaisuutta, ei niitä voida pitää kielen reunailmiönä, vaan niille tulisi löytyä paikka kielen kuvauksessa (ks. Häkkinen 2000: 4)<sup>5</sup>. Kognitiivisessa kielioppiteoriassa konventionaaliset ilmaukset sijoittuvat melko luontevasti leksikon ja kieliopin välimaastoon ja

---

<sup>5</sup> Samanlaisia vaatimuksia on esitetty metaforien suhteen 1970-luvun "metaforavallankumouksesta" (mm. Ortony, Sternberg, Tversky) lähtien. Metaforien yleisyys tavallisessa kielessä on kuitenkin korpustutkimusten perusteella varsin kyseenalaista (esim. Cowie 1998: 10).

kytkeytyvät siten osaksi kielen kieliopillistumis- ja leksikaalistumisprosesseja. Samalla kyseenalaistuu jyrkkä rajanveto kieliopin ja leksikon välillä ja kieliopillisuuden ja leksikaalisuuden voidaan nähdä edustavan ennemminkin kielellisen jatkumon ääripäitä.

Suomen kielen osalta fraseologiaan kohdistuvia tutkimuksia on jonkin verran tai jopa runsaasti, mikäli mukaan lasketaan suuri ja sekalainen joukko metaforia käsitteleviä opinnäytetöitä. Fraseologisia yksiköitä teoreettiselta kannalta käsitteleviä suomalaistutkimuksia on sen sijaan niukasti, ja edelleen kattavin yleisesitys suomen kielen fraseologiasta on Anna-Leena Kuusen *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan* vuodelta 1971. Uudempaa fraseologista tutkimusta edustaa muun muassa Marja Nenosen (2002) väitöskirjatutkimus *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Samoin kuin muualla fennistiikankin osalta kaikkein runsaimmin löytyy fraseologian kääntämiin liittyvää tutkimusta. Fraseologisten yksikköjen kielten välinen vertailu on mielenkiintoista, sillä muodoltaan vakiintuneet ilmaukset eivät tavallisesti käännä suoraan kielestä toiseen, minkä vuoksi ne ovat haasteellisia myös vierasta kieltä opiskeltaessa. Lisäksi sangen suuri osa suomenkielisestä fraseologian tutkimuksesta käsittelee joko tietyn kielimuodon fraseologisia erityispiirteitä (esimerkiksi lehtikieli Karlsson 2000; tangolyriikat Kivipelto 2003) tai tiettyyn aihepiiriin liittyvien fraasien semantiikkaa (esimerkiksi eläimet Vahtera 2000; kasvit Löflund 2000; kuolema Eskelinen 1993; ruoka Lähdemäki 2000). Oma tutkielmani edustaa vaihtoehtoista jälkimmäistä. Ajan fraseologiaa ei ole tutkittu aiemmin fennistiikan parissa omana tutkimuksenaan. Sen sijaan ainakin (amerikan)englannin osalta aikaan liittyviä konventionaalisia ilmauksia on analysoitu jokseenkin tarkasti, yhtenä tunnetuimmista esimerkeistä George Lakoff ja Mark Johnson ja ennen kaikkea heidän teoksensa *Metaphors we live by* (1980). Angloamerikkalaisen tutkimuksen innostamana yksittäisiä havaintoja ajanilmauksista on tehty myös suomen kielen osalta, ja fennistiikan osalta ainakin Pentti Leino (esim. 2002a) on osoittanut kiinnostusta ajan semantiikan tutkimiseen.

Fraseologian ja etenkin kuvallisia elementtejä sisältävän fraseologisen aineksen yhteydessä on tapana puhua **attraktio- ja ekspansiokeskuksista**. Attraktiokeskuksella viitataan aihepiiriin, joka kerää ympärilleen paljon sitä luonnehtivia ilmauksia, ja ekspansiokeskuksella tarkoitetaan puolestaan aihealuetta, jolta ammennetaan ilmauksia muiden ilmiöiden luonnehtimiseen. Mielenkiintoista tietyn kielen tai kielimuodon osalta on siis sekä se, mihin aihepiireihin liitetään runsaasti useampisanaisia ja usein affektiivisia ilmauksia, että se, minkä aihepiirin ilmausten avulla toisen aihepiirin luonnehtiminen tapahtuu. Lisäksi lingvistisen mielenkiinnon kohteena on, miten ja miksi kyseiset aihealueet yhdistyvät kielessä toisiinsa.

Kielitieteen parissa on yleisesti tunnettua, että abstrakteista asioista puhutaan konkreettisempien asioiden välityksellä. Tässä mielessä on odotuksenmukaista, että abstraktina ilmiönä myös aika on kerännyt ympärilleen runsaan joukon sitä luonnehtivaa fraseologista ainesta (*aika juoksee, tuhлата aikaa, aika on kypsä* jne.). Vähemmän ennustettavaa on sen sijaan se, että aika toimii attraktiokeskuksen lisäksi myös ekspansiokeskuksena. Tällöin aikaan liittyviä ilmauksia käytetään toisten abstraktien ilmiöiden kuvaamisessa. Esimerkiksi kuolemaan ja kuolemiseen viitataan melko yleisesti ajan välityksellä, esimerkiksi: *astua ajasta iäisyyteen, aika jättää jostakusta ja aika korjaa jonkun*.

### 1.3.2. Kognitiivisesta ja kulttuurisesta kielentutkimuksesta

Tutkielman taustana on kognitiivisen kielentutkimuksen kielinäkemyks. Kognitiivinen kielentutkimus pyrkii tarkastelemaan kieltä kytköksissä ihmisen kognitioon, kulttuuriin tekijöihin ja maailmaa koskevaan ensyklopediseen tietoon. Yksinkertaistaen kognitiivinen kielentutkimus ei ole kiinnostunut yksinomaan kielellisistä yksiköistä, vaan myös käsitejärjestelmästä niiden takana. Koska kielellistä merkitystä ei kognitiivisen näkemyksen mukaan voida tarkastella irrallaan ihmisen tavasta hahmottaa maailmaa, ei myöskään kielentutkimuksen tulosten pitäisi olla ristiriidassa sen tiedon

kanssa, jota muut tieteet tarjoavat ihmisen kognitiosta. Osassa tutkimusta kognitiivinen sitoumus näkyy myös tutkimusmenetelmissä, ja tällöin tutkimuksessa tehdyt johtopäätökset perustuvat pitkälti muun muassa psykolingvistiikan ja neurotieteiden tutkimustuloksiin. Osa tutkimuksesta, kuten oma työni, rakentuu perinteiseen tapaan kielellisestä aineistosta tehtyjen yleistysten varaan. Tutkimuskenttää kuitenkin yhdistää ajatus siitä, että kielellisille rakenteille voidaan osoittaa semanttinen motivaatio.

Kognitiivisen kielentutkimuksen pyrkimys korostaa kielen yhteyttä ihmisen mieleen on toisinaan nähty jonkinlaisena yltiösubjektivismina (Onikki–Rantajääskö 2001: 30). Ihmisen kognitiiviset prosessit eivät kuitenkaan kognitiivisessa kielentutkimuksessa rinnastu millään tavoin romanttisiin käsityksiin ihmisestä ympäristönsä yksilöllisenä ja originellina tulkitsijana, vaan esimerkiksi Langacker (mm. 1987: 62–67, 1999: 16) korostaa kielen konventionaalista ja intersubjektiiivista luonnetta. Vaikka subjektin tulkinnan ajateltaisiin muovaavan oleellisesti esimerkiksi ajan käsitettä, on sujuvan vuorovaikutuksen näkökulmasta mahdotonta ajatella, että aikaan liittyvät kokemukset ja tapa puhua niistä vaihtelisivat tietyn kulttuuripiirin sisällä täysin sattumanvaraisesti yksilöstä toiseen. Kognitiivisessa kehyksessä merkitysrakenteiden nähdään päinvastoin motivoituvan ihmismielen yleisten toimintaperiaatteiden ja kulttuuristen toimintatapojen säännönmukaisuuksien pohjalta (Johnson 1987: xvi; Onikki 1994: 87; Onikki–Rantajääskö 2001: 31).

Kognitiivisessa kielinäkemyksessä ihmisen uskotaan hahmottavan maailmaa siten, että monet käsitekentät nähdään toisten käsitekenttien kaltaisina, ja vastaavasti myös tietystä käsitekentästä puhuttaessa käytetään ilmauksia, jotka liittyvät ensisijaisesti sille mallina toimivaan käsitekenttään (Koski 1992: 15). Mallina toimivasta käsitekentästä käytetään yleensä nimitystä **lähdealue** ja mallin mukaan järjestyvästä kentästä nimitystä **kohdealue**. Lähde- ja kohdealueen yhteyttä toisiinsa heijastaa kielessä aina suurempi joukko samantyyppisiä ilmauksia (vrt. Lakoff–Johnson 1980: 7–9). Juuri tällaisten semanttisesti yhtenäisten ilmausryhmien olemassaolo on katsottu todisteeksi siitä, ettei kyse ole vain yksittäisistä



kielenkäyttötavoista, vaan ajattelutavan konventionaalisista piirteistä (Lakoff–Johnson 1980: 7; Onikki 1992: 34).

Yleinen (kielen ja) kielentutkimuksen tendenssi on, että abstraktien merkitysten nähdään motivoituvan konkreettisemmista merkityksistä käsin. Kielen ja ajattelun keskiöön on etenkin muutaman viime vuosikymmenen aikana sijoitettu konkreettisista merkityksistä halukkaimmin spatiaaliset merkitykset. Spatiaalista kognitiota pidetään universaalina ja evolutiivisesti varhaisimpana aistialueita systemaattisesti yhdistävänä kognitiivisena toimintona: niin ihmisen kuin kaikkien eläintenkin on hengissä säilymisen kannalta välttämätöntä perustaa toimintansa sille tiedolle, jota aistit välittävät ympäröivän maailman spatiaalisista rakenteista. Tämän vuoksi myös spatiaaliset käsitteet nähdään usein muita käsitteitä yksinkertaisempina ja eräällä tapaa suoremmin saavutettavissa olevina (Voyat 1977: 155). Mikäli spatiaalisilla ilmauksilla tarkoitetaan konventionaalisia tapoja ilmaista entiteetin sijaintia tai muutosta entiteetin sijainnissa, löytyy kaikista maailman kielistä jonkinlaisia tapoja spatiaalisuuden ilmaisemiseen.

Perinteisesti spatiaalisia relaatioita on katsottu ilmaistavan kussakin kielessä suhteellisen suppean kieliopillisten elementtien joukon kautta (esim. Talmy 1983). Indoeurooppalaisissa kielissä keskeisiä spatiaalisia relaatioita ilmaistaan ennen kaikkea prepositioiden avulla, suomen kielessä keskeisessä asemassa ovat adpositioiden lisäksi paikallissijamuodot. Kielen spatiaalisen ilmaisupotentiaalin liittäminen yksinomaan kieliopillisiin elementteihin on kuitenkin osoittautunut uudemman, entistä vahvemmin myös ei-indoeurooppalaisiin kieliin kohdistuvan tutkimuksen myötä liian kapealaiseksi näkemykseksi, ja myös kielten avoimien luokkien (verbit, nominit, adverbit) on todettu sisältävän runsaasti spatiaalisia elementtejä (esim. Brown 1994; Sinha–Kuteva 1995; Zlatev 2005). Tässä tutkielmassa sovelletaan laveaa näkemystä spatiaalisesta ilmaisuvoimasta, jonka myötä myös esimerkiksi monia suomen kielen substantiiveja (*-kohta*, *-jakso* jne.), verbejä (*kääntyä*, *lähestyä* jne.), adjektiiveja (*lyhyt*, *täysi* jne.) ja adverbeja (*lähellä*, *keskellä* jne.) voidaan pitää merkitykseltään osin spatiaalisina.

Spatiaalisen käsitteellistämisen vertailukohdaksi on usein asetettu tempo-raalinen käsitteellistäminen (esim. Lakoff–Johnson 1980: 41–45; Lakoff 1993: 216–218; Onikki 1992: 41). Tilaa voidaan pitää yksinkertaisempana kuin aikaa ainakin siinä mielessä, että spatiaalisia käsitteitä on mahdollista tarkastella erillään niiden sisällöstä puhtaina geometrisinä ilmiöinä, mutta kronometriaa erillään tapahtumista ei ole olemassa (Piaget 1970: 60–61) . Lisäksi tietty geometrinen kuvio voidaan havaita kokonaisuudessaan kerralla, mutta sama ei ole mahdollista ajallisen keston kohdalla. Samantyyppistä asymmetriaa pysyvyyden suhteen edustaa se, että tiettyyn paikkaan on mahdollista palata aina uudestaan, kun taas aika on luonteeltaan irreversiibeli. (Mts. 60–61.) Vaikka spatiaaliset ja temporaaliset käsitteet ovat laadullisesti erilaisia, vallitsee niiden välillä myös selviä yhtäläisyyksiä. Kehityspsykologiassa uskotaankin, että ajan käsite konstruoidaan kinemaattisen ja spatiaalisen datan pohjalta (Piaget 1970; Voyat 1977). Samaten kielessä spatiaalisten ja temporaalisten ilmausten on esitetty jakavan samoja elementtejä (Anderson 1971; Clark 1973). Suomen kielen osalta tämä on nähtävissä esimerkiksi siinä, ettei suomen pintasyntaksiin sisälly erillisiä ajan sijoja, vaan ajan adverbiaalit taipuvat paikallissijoissa (Hakulinen–Karlsson 1979: 102): *talosta taloon – joulukuusta joulukuuhun*. Ajan ja paikan ilmaisemiseen käytettyjen muotokeinojen samanlaisuus on johtanut siihen, että paikan- ja ajanilmauksista käytetään usein yhteisnimitystä spatiotemporaaliset ilmaukset (Lauerma 1990: 148). Huomionarvoista kuitenkin on, ettei spatiaalinen vaikutus ulotu ainoastaan temporaaliselle alueelle, vaan myös monia muita kohdealueita käsitteellistetään spatiaalisen mallin mukaisesti (Leino 2002a: 558–559). Onkin mahdollista puhua kokonaisesta lokalistisesta teoriasta, jonka mukaan spatiaaliset rakenteet ovat ontologisesti primaareja ja niiden pohjana olevia periaatteita noudattavat myös ei-spatiaaliset rakenteet (Anderson 1971: 12–13)

Etenkin kognitiivisen metaforateorian edustajat uskovat, että konkreettisen ja abstraktin – esimerkiksi spatiaalisen ja temporaalisen – yhteys on luonteeltaan metaforinen. Metaforanäkemyksen ääripäätä edustavien Lakoffin ja Johnsonin (mm. 1980) mukaan arkinen kielenkäyttö on täynnä

konventionaalisia metaforia ja niin ihmisen ajattelu kuin toimintakin nojaavat vahvasti kokemuseräisiin metaforisaatioprosesseihin, joissa osa konkreettisen lähdealueen rakennetta kuvautuu osaksi abstraktin kohdealueen rakennetta. Tämän näkemyksen valossa esimerkiksi konventionaaliset ajanilmaukset ovat nimenomaan metaforia ja vielä tarkemmin metaforia, jotka ovat luonteeltaan välttämättömiä, koska ajan käsitteellistäminen tai kielellistäminen nähdään mahdottomana ilman ajan ja tilan metaforista suhdetta.<sup>6</sup>

Vaikka merkityksenmuutosten suunta konkreettisesta abstraktiin päin on todettu jokseenkin yksiselitteisesti yleisemmäksi kuin päinvastainen merkityskehitys (Sweetser 1990: 23–25), ei abstraktien ilmausten tarvitse ajatella kehittyneen konkreettisista metaforan kautta. Kyseessä voidaan nähdä olevan myös esimerkiksi abstrakti (ei-asymmetrinen, ei-kokemuseräinen) yleistys, joka ilmenee merkityksenlaajentumina useilla eri käsitteistytksen aloilla (Jackendoff 1983; Langacker 1987). Metaforan välttämätön konstitutiivinen rooli tuntuu kyseenalaiselta esimerkiksi siksi, että kieli tarjoaa myös ei-metaforisia tapoja abstraktien suhteiden jäsentämiseen (ks. esim. Langacker 1987). Osittain metaforateorian perusteeksi metaforien yleisyydestä selittyy myös sillä, että suuntauksen edustajat ovat kehittäneet teorianensa tarpeita varten metaforakäsityksen, jonka perusteella lähes kaikkia kielen ilmiöitä tulee pitää metaforisina (Onikki 1992: 35). Ainakaan valtaosaa aikaan liittyvistä konventionaalisista ilmauksista ei ole mahdollista lukea metaforisiksi ilman, että metaforan käsite väljähtyy lähes täysin. Tässä tutkielmassa käsitteistytksen alojen välisen suhteen ajatellaankin olevan metaforisen sijaan abstraktimpi analoginen suhde. Analogialla tarkoitetaan yleensä kahden entiteetin keskinäistä samankaltaisuutta tai suhteiden samankaltaisuutta ( $a:b = c:d$ ). Osapuolten inkongruenssi ei ole analogiaa luonnehtiva piirre siinä mielessä kuin metaforan kohdalla, jossa rakennosien kuuluminen erilaisiin semanttisiin kenttiin on välttämätöntä (Vosniadou 1989: 416).

---

<sup>6</sup> Hyvän esityksen Lakoffin ja Johnsonin kokemuseräisen realismin ongelmista tutkimuskehityksenä tarjoaa Riikonen 1993.

Kognitiivisen kielentutkimuksen avoimia kysymyksiä ovat, millaisena kielellisten merkitysten ja ei-kielellisten kategorioiden suhdetta tulisi pitää ja mihin kognitiiviset käsite- ja rakenteet ja niiden väliset yhteydet pohjimmiltaan perustuvat. Nämä kysymykset rajautuvat tämän työn tutkimuskysymysten ulkopuolelle. Kiistanalainen kysymys on myös se, tulisiko konkreettisen (spatiaalisen) ja abstraktin yhteyteen perustuvia merkityksenlaajentumia pitää yksinomaan synkronisella tasolla polysemiassa ilmenevinä merkityssuhteina vai myös diakronisina ilmiöinä. Ainakin Sweetserin (1990) ja Traugottin (1982) havainnot merkityksenlaajentumista antavat tukea diakroniselle tulkinnalle. Mikäli polysemialle halutaan antaa historiallinen selitys, tuntuu yksilönkehitys toistavan lajinkehitystä, sillä myös lapsenkielen kehityksessä esimerkiksi temporaalisen sanaston on havaittu seuraavan spatiaalista ja kehittyvän sen pohjalta (ks. Clark 1973). Kuitenkin myös mahdolliset diakroniset näkökohdat jätetään tässä tutkielmassa huomiotta.

Kulttuuriset aspektit ovat saaneet kognitiivisessa kielentutkimuksessa jalansijaa vaihtelevassa määrin. Toisaalta pyrkimykset erilaisiin universaalisuushypoteeseihin ovat jättäneet varsin vähän painoarvoa kulttuurisille tekijöille, toisaalta taas tutkimuksen avartuminen viime vuosina eurooppalaisten kielten ja länsimaisen ajattelun piiriä laajemmalle on antanut aihetta universaalisuuden kritiikille (esim. Bowermann 1996; Levinson 2003), ja tätä kautta myös kulttuuripainotteinen tutkimusote on nostanut päätään. Kielen fraseologiseen ainekseen kulttuuriset tekijät on yhdistetty aina selvästi voimakkaammin kuin moniin muihin kielen osa-alueisiin. Kulttuurit eroavat toisistaan sen suhteen, minkälaisia ilmauksia ne ovat konventionaalistaneet (Nikanne 1992: 64) ja kulttuurin huomioiminen on tarpeen myös ilmauksia tulkittaessa. Esimerkiksi aikaan liittyvien konventionaalisten ilmausten merkityksiä on mahdotonta tavoittaa kokonaisuudessaan huomioimatta sitä kulttuurista kontekstia, jota vasten ilmaukset ovat syntyneet ja jossa ne ovat jatkuvasti käytössä (ks. Cowie 1998: 8). Paitsi että fraseologian tulkinta vaatii kulttuuristen tekijöiden huomioon ottamista, voidaan fraseologian ja kulttuurikontekstin yhteyden ajatella toimivan myös

toiseen suuntaan. Tällöin tiettyyn kieleen vakiintuneen fraseologisen aineksen nähdään kertovan kielenpuhujien tavasta hahmottaa maailmaa (Löflund 2000: 65) ja tuovan esiin ilmiöitä, jotka ovat läsnä tietyn kulttuuripiirin ihmisten kollektiivisessa ymmärryksessä (Fernando 1996: 35).

## 2. AJANILMAUSTEN FRASEOLOGISTA TARKASTELUA

### 2.1. Erityyppisiä ilmauksia

Kaikkia tutkimusaineistoon kuuluvia ilmauksia yhdistää se, että ne ovat aikaan liittyviä, kiinteitä ja useampisanaisia kokonaisuuksia, jotka ovat vaikiintuneet suomen kieleen. Ilmaukset ovat kuitenkin hyvin heterogeenisia, minkä vuoksi niitä on mielekästä pyrkiä ryhmittelemään tarkemmin niiden fraseologisten piirteiden perusteella<sup>7</sup>.

Aineisto sisältää muutamia selviä vertauksia (1). **Vertaus** on kielellinen kuvailmaus eli **trooppi**, joka havainnollistaa tai tehostaa esitystä rinnastamalla jonkin käsitteen toiseen *kuin*-sanalla avulla (mukailtu NS 6: *vertaus* 2.). Esimerkiksi ilmauksessa 1 ajan kulumista verrataan johonkin "siivillä tapahtuvaan" asiaan eli lentämiseen. Vertauksia runsaammin aineistosta löytyy **metaforia**. Toisin kuin vertauksessa, metaforassa kaksi erilaisiin semanttisiin kenttiin (ks. Sweetser 1990: 19) kuuluvaa käsitettä rinnastetaan toisiinsa ilman *kuin*-sanaa (esim. Jordan 1965: 202), kuten esimerkeissä 2–3.

(1) *aika kuluu kuin siivillä*

(2) *aika on rahaa*

(3) *ajan nuoli, ajan virta.*

Metaforan esiintyessä ilmauksessa ilmauksen käyttäjä tarkoittaa [ainakin jossain määrin] eri asiaa, kuin mitä hän sananmukaisesti tulkittuna sanoo (esim. Jordan 1965: 201; Searle 1993: 83; lisäys AS). Sekä vertauksen että metaforan semanttisena kaavana voidaan pitää seuraavaa:

---

<sup>7</sup> Seuraava ilmaustyyppien jaottelu ei pyri olemaan täydellinen esitys aiheesta, ja erilaisten ilmaustyyppien käsittelyssä (esimerkiksi idiomi ja metafora) tässä on tyytyminen varsin pelkistettyihin määritelmiin. Yksittäisiin ilmauksiin pohjautuva fraseologisten piirteiden esittely aineiston kvantitatiivisen analyysin sijaan on harkittu ratkaisu, sillä tavoitteena on ennen kaikkea kuvata tarkemmin sitä, mitä aineiston heterogeenisuudella tässä tarkoitetaan.

*X on ikään kuin Y suhteessa Z* (esim. Leech 1969: 151; Lipka 1988: 358).

Kun sijoitetaan kaavaan esimerkkivertauksen 1 elementit, on sen merkitys seuraava: 'ajan kulumisen on ikään kuin lentämistä etenemisen nopeuden suhteen'. Esimerkkimetafora 2 voidaan puolestaan tulkita seuraavalla tavalla: 'aika on ikään kuin rahaa arvokkuuden suhteen'. Vertauksen ja metaforan erottaa toisistaan se, että vertauksessa "ikään kuin" -suhde tuodaan esiin eksplisiittisesti. Niin vertaus kuin metaforakin perustuvat toisiinsa rinnastettavien käsitteiden ristiriitaisuuteen, ja kielikuvan tehokkuus on pitkälti riippuvainen semanttisesta yhteentörmäyksestä käsitteiden välillä. Toisaalta elementtien yhdistäminen toisiinsa perustuu samankaltaisuuteen (Z), jota elementtien välille on niiden ristiriitaisuudesta huolimatta oletettava. Tällaisen samankaltaisuuden havaitsemista pidetään kulttuurisidonnaisena (Dirven–Paprotte 1985: xi).

Erilaisia aikaan liittyviä vertauksia ja metaforia on mahdollista muodostaa periaatteessa loputtomasti, mutta tässä tutkimuksen kohteena ovat tuoreiden ja innovatiivisten kuvailmausten sijaan suomen kieleen jo vakiintuneet ilmaukset. Vakiintuneista vertauksista käytetään yleensä nimitystä **konventionaalinen** tai **konventionaalistunut vertaus** ja vakiintuneista metaforista nimityksiä **konventionaalinen** tai **konventionaalistunut metafora**, **kuollut metafora (dead metaphor)** ja **jäätynyt metafora (frozen metaphor)** (ks. tarkemmin esim. Nöth 1985: 5–6).

Metaforan yhtenä alalajina voidaan pitää **personifikaatiota**. Personifikaatiossa esineistä, asioista, käsitteistä ja luonnonilmiöistä puhutaan aivan kuin ne olisivat elollisia tai inhimillisiä olioita (Mattila 1984: s. v. *personifikaatio*). Konventionaalisista ajanilmauksista esimerkiksi seuraavissa aika esitetään elollistettuna:

(4) *aika kohtelee lempeällä kädellä, aika antaa tuomionsa*

Neljäs aineistosta löytyvä trooppityyppi on **metonymia**. Metonymiassa toisiinsa yhdistyvät käsitteet ovat osa samaa käsiterakennetta (Lakoff 1987: 84–85), ja suhde niiden välillä perustuu analogian sijaan assosiaatioon (Onikki 1992: 39). Kyseessä voi olla osa–kokonaisuus-suhde tai muunlainen läheinen kytkös käsitteiden välillä (Lakoff 1987: 84–85). Metonyymisia ovat esimerkiksi ajanilmaukset, joissa *aika* toimii referentiaalisesti aikakauden ihmisten ja heidän ylläpitämänsä elämänmuodon tilalla (5).

(5) *aika vaatii, aika rajoittaa*

Erilaiset troopit voidaan määritellä toisistaan selvästi eroaviksi ilmiöiksi, mutta käytännön aineistoa tarkasteltaessa rajanveto kielikuvien välillä osoittautuu huomattavasti hankalammaksi. Esimerkiksi vertauksen ja metaforan välille halutaan yleensä, ja etenkin tuoreemmassa kirjallisuudessa, tehdä selvä periaatteellinen ero (esim. Searle 1993). Kuitenkin aineistossani samat leksikaaliset elementit sisältävästä ilmauksesta voi esiintyä sekä vertauksen että metaforan muodossa oleva variantti, joiden merkityssisältökin tuntuu varsin samanlaiselta (6).

(6) *aika kuluu (kuin) siivillä* 'aika tuntuu kuluvan nopeasti'.

Myöskään esimerkiksi personifikaation ja metonymian raja ei ole läheskään niin selvä kuin niiden määritelmät antavat olettaa. Esimerkiksi edellä mainittua ilmausta *aika vaatii* on mahdollista pitää joko esimerkkinä ajan elollistamisesta tai metonyymisesta suhteesta ajan ja aikakauden ihmisten välillä (personifikaation tunnistamisen problematiikasta ks. myös Varis 1998: 108).

Kaikki aineiston ilmaukset eivät ole varsinaisia trooppeja edellä mainittujen esimerkkien tavoin. Varsin suuri yksimielisyys vallinne siitä, ettei esimerkiksi seuraavia ilmauksia tule pitää trooppien tapaan kuvallisina<sup>8</sup>:

<sup>8</sup> Lakoffin ja Johnsonin kognitiivisen metaforateorian puitteissa tämäntyyppiset ilmaukset tosin luokiteltaisiin mitä todennäköisimmin metaforiksi, joskin kirjaimelliseksi (sic!) sellaisiksi.



(7) *aika aikaa kutakin, ajasta aikaan, ajat muuttuvat, suoda aikaansa jollekulle ja tulevaisuus on turvattu*

Esimerkin 7 ilmauksia käyttäessään ilmauksen esittäjä ei siis normaalissa tapauksessa pyri vertauskuvallisesti ("ikään kuin" -suhde) sanomaan jotakin muuta. Tämän tyyppisiä ilmauksia voidaan pitää enemmän **idiomeina** tai **kollokaatioina**. Idiomilla tarkoitetaan yleensä vähintään kahdesta sananmuodosta koostuvaa, konventionaalistunutta ja muodon ja/tai merkityksen suhteen epäproduktiivista ilmausta (Nenonen 2002: 5). Esimerkiksi edellä mainittu ilmaus *aika aikaa kutakin* täyttää näiltä osin idiomien kriteerit, sillä sen muoto ei ole varioitavissa (\**kutakin aikaa aika*, \**aika aikaa jokaista*), eikä sen idiomaattista merkitystä ('kaikella on aikansa') voida päätellä suoraan sen osien merkitysten perusteella, vaikkei se olekaan ilmauksena metaforan tapaan kuvallinen. Kollokaatiot ymmärretään yleensä vähemmän kiinteiksi ilmauksiksi kuin idiomit (esim. Fernando 1996: 32–32), mutta kollokaatioidenkin yhteydessä tietyt sanat ovat toisia sanoja "kiinteämmin naimisissa keskenään" (McCarthy 1995: 12–13). Esimerkiksi tulevaisuuteen liitetään adjektiivi *turvattu*, mutta ei normaalisti esimerkiksi adjektiivia *suojattu*, ja päinvastoin esimerkiksi lapsuudesta puhutaan yleensä *suojattuna* eikä *turvattuna*. (Sanoihin liittyvistä valintarajoituksista enemmän mt.)

Idiomin ja kollokaation välinen raja on kuitenkin hyvin tulkinnanvarainen. Toisinaan idiomit lasketaan kollokaatioiden alalajiksi (Palmer 1981), toisinaan taas kollokaatioita pidetään idiomaattisina (Fernando 1996: 30) tai ne sisällytetään idiomeihin. Myöskään suhde edellä esiteltyihin trooppeihin ei ole selvä, sillä myös idiomit ja kollokaatiot voivat olla ei-kirjaimellisia (vrt. *pure idioms*, *semi-literal idioms – collocations* Fernando 1996: 32) ja joskus etenkin idiomien yhteydessä kuvallisuus on mainittu jopa välttämättömänä ominaisuutena (Forsgren 1994: 47; Moran 1998: 248–251; vrt. kuitenkin Fernando 1996: 38; Häkkinen 2000: 11–12). Tällöin etenkin edellä esitellyn konventionaalisen metaforan ja idiomin kä-

sitteet menevät vahvasti päällekkäin (Mikone 2000: 21), ja esimerkiksi Cruse (1986: 42) pitääkin kuolleina metaforina juuri ilmauksia, jotka sijoittuvat metaforan ja idiomien rajamaille (vrt. kuitenkin Nenonen 2002: 21). Joskus idiomi taas määritellään niin laajasti, että troopeista jopa vakiintuneet vertaukset lukeutuvat osaksi idiomeja (Löflund 2000: 66).

Idiomin lähikäsite on **sananlasku**. Rakenteellisesti suurin ero edellisten välillä on se, että idiomien katsotaan yleensä olevan lausekkeita ja sananlaskujen lauseita (Flavell 1994: 24). Tällä perusteella esimerkiksi ilmausta 8 voidaan pitää ensisijaisesti sananlaskuna. Toisaalta on myös esitetty (esim. Ingo 2000: 33), että idiomi- ja sananlaskukategoriat leikkaavat toisiaan siten, että kuvaannolliseksi tulkittavat sananlaskut kuuluvat idiomeihin, mutta yksiselitteisen elämänviisauden kertovat ilmaukset jäävät idiomikategorian ulkopuolelle. Tämän määritelmän mukaan esimerkiksi ilmaus olisi 9 idiomi, kun taas ilmausta 10 tulisi pitää sananlaskuna.<sup>9</sup>

(8) *odottavan aika on pitkä*

(9) *joka menneitä muistaa sitä tikulla silmään*

(10) *aika on syntyä ja aika on kuolla*

Toisinaan sananlaskut taas luetaan ilman rajoituksia osaksi idiomien ryhmää (ks. Fernando 1996: 44), ja esimerkiksi idiomisanakirjoissa esiintyy viljalti ilmauksia, joita voitaisiin pitää ensisijaisesti sananlaskuina (Vahtera 2000: 47, 56). (Sananlaskujen ja idiomien erottelusta lisää ks. viitteet Vahtera 2000: 55.)

Kuten edellä on käynyt ilmi, fraseologisiin käsitteisiin liittyvä terminologia on monelta osin varsin ristiriitaista ja fraseologisen kieliaineksen yksiselitteinen luokittelu erilaisiin ilmaustyyppeihin vaikeaa. Tarkastelen seuraavaksi ajanilmauksia vakiintuneisiin ilmauksiin fraseologian tutkimuksessa yhdistettyjen muoto- ja merkityspiirteiden pohjalta pyrkimyksenäni tuoda esiin se, miten ilmaukset sijoittuvat jatkumolle kyseisten

<sup>9</sup> Hauskan esimerkin fraseologisiin käsitteisiin liittyvästä epämääräisyydestä tarjoaa määritelmä, jonka mukaan sananlaskut sisältävät jonkin elämänviisauden tai varoituksen, kun taas idiomit ovat sävyltään kyynisiä (ks. viitteet Löflund 2000: 67).

piirteiden suhteen (vrt. idiomien jatkumoluonne Fernando 1996: 16, 38, 52–56; Fraser 1970: 23) <sup>10</sup>.

## 2.2. Fraseologisia jatkumoa

### 2.2.1. Konventionaalisuus

Ilmausten konventionaalistuminen perustuu tiettyjen kielellisten elementtien vakiintuneeseen esiintymiseen yhdessä (Fernando 1996: 30). Esimerkiksi ajanilmausten kohdalla siis vain tietty joukko kielellisistä elementeistä yhdistyy aikaan niin yleisesti, että tuloksena on kieliyhteisössä tavanomainen ilmaus (1), ja tähän joukkoon kuulumattomien elementtien yhdistäminen aikaan tuottaa tulokseksi epätavanomaisen ilmauksen (2–3). Vakiintuneet ilmaukset asettuvat tältä osin vastakohta-asetelmaan sekä tuoreiden metaforien että niin sanotun tavallisen produktiivisen kielen kanssa, jotka molemmat edustavat "paikan päällä" (*ad hoc*) muodostettuja ilmauksia. Kokonaisuutena entuudestaan tuntemattomia tavalliselle kuulijalle lienevät sekä produktiivisesti tuotettu ilmaus 2 että metafora 3.

(1) *aika juoksee*

(2) *kertoa aika kahdella ja vähentää tuloksesta kilpailijan ikä*

(3) *aika on otsan syvin uurre*

Toisin kuin esimerkiksi taiteellista funktiota palvelevat kielikuvat, konventionaalistuneet ilmaukset ovat konventionaalisia muotonsa ja merkityksensä

---

<sup>10</sup> Sekä jatkumoaajattelu että ehdoton eronteko ovat omalla tavallaan ongelmallisia lähtökohtia kuvattaessa ilmaustyyppien keskinäisiä suhteita tai fraseologiaa suhteessa niin sanottuun tavalliseen kieleen. Ilmiö on rinnastettavissa siihen, mitä Dascal (1987: 279) on todennut metaforisen ja kirjaimellisen erottamiseen liittyvistä ongelmista: toisaalta jatkumoluonteen puolesta puhuu se, että metaforisen ja kirjaimellisen kielen välillä on jatkuva vuorovaikutusta, mutta toisaalta selvä eron teko edellisten välillä on välttämätöntä, koska metaforat havaitaan tyypillisesti poikkeaviksi suhteessa tavalliseen kieleen. Itse kuitenkin uskon, että jatkumoluonteinen kuvaus on kuvaustapana kestävämpi kuin välttämättömiin ja riittäviin piirteisiin perustuva kategorisointi.

puolesta; toisin sanoen ne sekä näyttävät tutuilta että ovat helposti ymmärrettävissä.

Konventionaalisuuden kohdalla esiin nostetaan usein konventionaalisten ilmausten funktionaalinen puoli eli se, miten konventionaaliset ilmaukset erottavat eri kielimuotoja toisistaan<sup>11</sup>. Toisaalta konventionaalisten ilmausten on todettu siirtyvän usein fraseologisina lainoina kielestä toiseen (Ingo 2000: 34), ja esimerkiksi Raamattu on toiminut lähteenä useiden kielten ilmausvarannoille (Häkkinen 2000: 8–10). Ajanilmauksista Raamatun teksteihin pohjautuvat esimerkiksi ilmaukset 4–5.

(4) *ajan merkit* (Matt. 16: 3)

(5) *aika on syntyä ja aika on kuolla* (Saarn. 3: 2)

Kokonaisuudessaan tutkimilleni suomen kielen ajanilmauksille löytyy usein vastineita sekä suomen sukukielistä että ainakin monista indoeurooppalaisista kielistä. Esimerkiksi yhteydet oman aineistoni ja Lakoffin ja Johnsonin (amerikan)englannista keräämien ajanilmausten välillä ovat huomattavia.

Ilmauksen konventionaalisuus ei ole koskaan joko–tai-ominaisuus, vaan vakiintuneisuus on jatkumoluonteista. Myös ajanilmauksista toiset (6) tuntuvat huomattavasti toisia (7) tutummilta.

(6) *heittää aikaa hukkaan, säästää aikaa*

(7) *aika huutaa joltakulta jotakin, kulua ajan hankauksessa*

Erilaiset konventionaalisuuden asteet eivät yllätä sikäli, että kieli on fraseologisilta varannoiltaan jatkuvasti muuttuvaa. Konventionaaliset ilmauksetkin ovat alun perin edustaneet uutta ja innovatiivista ilmaisutapaa (Fernando 1996: 3; Häkkinen 2000: 8; Nöth 1985: 6), ja ne ovat vasta vähitellen vakiintuneet osaksi tavallista kielenkäyttöä. Tähän väliin mahtuu mo-

---

<sup>11</sup> Esimerkiksi idiomien varhaisimmat määritelmät eivät sisällä mitään rakenteellisia tuntomerkkejä, vaan idiomilla viitataan nimenomaan tietyn kielimuodon erikoisominaisuuteen, joka erottaa kielimuodon toisista kielimuodoista (Häkkinen 2000: 1).

nia välivaiheita, joissa ilmauksen konventionaalisuus on ollut eriasteista<sup>12</sup>. Toisaalta muutoksia tapahtuu myös toiseen suuntaan: ilmaukset voivat menettää ajan kuluessa ilmaisuvoimaansa ja kieliyhteisössä syntyy jatkuvasti uusia ilmauksia, jotka ovat valmiita korvaamaan vanhentuneita ilmauksia. Täysin yksiselitteisiä kriteerejä sille, milloin jokin ilmaus on niin vakiintunut, että se voidaan lukea kielen fraseologiseen sanavarantoon, lienee mahdoton muodostaa (Lähdemäki 2000: 86).

Konventionaalisina voidaan pitää myös hyvin erityyppisiä ilmauksia riippuen siitä, mitä konventionaalisuudella kulloinkin halutaan tarkoittaa. Toisaalta konventionaalisina voidaan pitää muodon ja/tai merkityksen suhteen jollain tapaa jo intuitiivisesti kohosteisia ilmauksia, jotka kohosteisuutensa ansiosta tunnistetaan helposti kiinteiksi kokonaisuuksiksi suuremmasta tekstimassasta. Tämänätyyppiset ilmaukset eivät kuitenkaan välttämättä ole käytössä kovin yleisiä (ks. Fernando 1996: 68–69), ja niihin saatetaan liittyä erilaisia tyyllillisiä rajoituksia. Esimerkiksi ilmaukset 8–9 vaatisivat erikoiskontekstin, jotta ne voisivat esiintyä osana tavallista puhekielistä sanailua tai työhön liittyvää sähköpostiviestiä.

(8) *oi aikoja, oi tapoja*

(9) *sortua uuden ajan myrskyissä*

Monien edellisiä semanttisesti läpinäkyvämpien ja muodoltaan vähemmän kiinteiden sanayhdistelmien frekvenssi normaalikielessä on sen sijaan varsin suuri. Kohosteisuuden puutteen takia tällaisia ilmauksia ei välttämättä tunnisteta samalla tapaa kokonaisuuksiksi kuin edeltäviä ilmauksia, ja usein tällaisten ilmausten sisällä jollekin lekseemille voi esiintyä useita synonyymisia variantteja (10). Kohosteisuuden puute voi tarkoittaa myös sitä, että osa ilmauksen osista on vapaasti vaihdeltavissa (11), jolloin ilmausrakennetta voidaan käyttää puhuttaessa myös muista aiheista kuin ajasta (vrt. idiomikonstruktiot Nenonen 2002: 30–31, 66).

<sup>12</sup> Ilmauksen konventionaalistumista voidaan myös itsessään pitää välttämättömänä välivaiheena prosessissa, jossa leksikaalisesta merkityksestä kehittyy kieliopillinen (esim. Mikone 2000).

(10) *hellitä / irrota / liietä aikaa johonkin*

(11) *käyttää aikaa / rahaa / maitojauhetta / poraa johonkin*

Kuitenkin myös ilmauksia 10–11 voidaan pitää konventionaalisina nimen-omaan siinä mielessä, että kielenkäyttäjät sekä käyttävät itse että kuulevat ilmauksia niin usein, etteivät niihin törmätessään kiinnitä niihin erityistä huomiota. Lisäksi tämäntyyppisten ilmausten merkitykset ovat laajoille kielenkäyttäjöille, mukaan lukien esimerkiksi lapset, usein selvempiä kuin kohosteisten ilmausten merkitykset. Taulukkoon 1 on koottu kahdentyyppisiä konventionaalisia ilmauksia.

<b><u>Konventionaalisuuden tyyppi</u></b>	<b><u>Esimerkki-ilmauksia</u></b>
<b>Kohosteinen</b>	<i>aika aikaa kutakin</i> <i>aika ei voi kääntyä takaisin juok-</i> <i>sussaan</i> <i>aika kultaa muistot</i> <i>menneisyyden kahleet</i> <i>(jo) on aikoihin eletty</i> <i>oi aikoja, oi tapoja</i>
<b>Käytössä yleinen</b>	<i>olla aikaa jäljellä</i> <i>aika kuluu</i> <i>aika sopii</i> <i>käyttää aikaa jhk</i> <i>liietä aikaa jhk</i> <i>pitkä aika</i> <i>saada aika kulumaan</i>

TAULUKKO 1. Kahdentyyppisiä konventionaalisia ilmauksia.

Luvuissa 2.2.2. ja 2.3.2.1. käsitellään tarkemmin intuitiivisesti kohosteisia ilmauksia ja niihin liittyvää muodon ja merkityksen kiinteyttä. Merkityksen

kiinteys ei kuitenkaan ole konventionaalisista ilmauksista ainoastaan kohteisten ilmausten ominaisuus vaan se liittyy myös käytössä yleisiin ilmauksiin, kuten huomataan luvussa 2.3.2.2.

### 2.2.2. Muodon kiinteys

Konventionaaliin ilmauksiin liittyy usein eriasteista syntaktista tai leksikaalista jähmeyttä. Jähmeydellä viitataan tässä siihen, että ilmauksella on muodollisia rajoituksia, jotka eivät johdu kieliopista, ja että ilmauksen fraseologinen merkitys katoaa helposti ilmauksen muuntelemisen myötä (Nenonen 2002: 8, 70). Toisin sanoen konventionaaliset ilmaukset ovat usein tulosta epäproduktiivisesta, ainutkertaisesta ja ennustamattomasta muodostusprosessista (Häkkinen 2000: 8). Toisaalta muodollista jähmeyttä ei tule kytkeä liian tiukasti ainoastaan konventionaaliin ilmauksiin, sillä myös "tavallisessa" kielessä esiintyy syntaktisia rajoituksia, jotka eivät aina ole edes kovin systemaattisia (Fernando–Flavell 1981: 13). Monet konventionaalisista ilmauksista ovat taas muodoltaan täysin normaaleja (Fernando 1996: 42) ja avoimia varsin monenlaisille muunnelmille (Nenonen 2002: 4). Tämän vuoksi konventionaalisten ilmausten muodon jähmeyttä tuleekin pitää asteittaisena samaan tapaan kuin niiden konventionaalisuutta.

Seuraavassa testataan konventionaalisten ajanilmausten leksikaalis–syntaktista jähmeyttä soveltamalla ilmauksiin seuraavia morfosyntaktisia operaatioita: korvaus, lisäys, anaforinen viittaus, topikaalistus, nominaalistus, muunto myönteisestä kielteiseksi tai kielteisestä myönteiseksi, passivointi, sijan tai luvun muutos ja omistusliitteen lisäys tai poisto. Tarkastelun lähtökohtana on Marja Nenosen (2002) tutkimus suomen lausekeidiomien piirteistä ja kaikki morfosyntaktiset muunnelmatyypit on poimittu Nenosen tutkimuksesta (2002: 55–65, 70–72), mikäli toisin ei mainita. Samat operaatiot ovat olleet esillä fraseologisen aineiston tutkimuksessa aiemminkin (esim. Fraser 1970; O'Grady 1998).

Konventionaalisten ilmausten leksikaalis–kieliopillisen tarkastelun avulla voidaan erottaa ilmauksen pakolliset elementit ilmaukseen valinnaisesti kuuluvista elementeistä, jotka voivat vaihdella kontekstista toiseen (Fernando 1996: 42). Esimerkeissä 12–13 ilmaukseen pakollisena kuuluvat elementit on erotettu kontekstin mukaan määräytyvistä osista lihavoinnilla.

(12a) *Sinun **on (jo)** korkea aika* siivota huoneesi.

(12b) *Mielestäni **on (jo)** korkea aika* muistaa veteraaneja.

(13a) ***Aika vaatii** kansalaisilta rohkeita tekoja.*

(13b) ***Aika vaatii** paljon nuorilta naisilta.*

Varsinaisesta muodollisen jähmeyden tarkastelusta on kuitenkin kyse silloin, kun huomio suunnataan siihen, voidaanko konventionaalisessa ilmauksessa jokin pakollisen osan lekseemeistä korvata lähisynonyymillä ilman, että ilmauksen fraseologinen merkitys kärsii vaihdoksesta (ks. mts. 43). Osassa ajanilmauksia elementin korvaaminen toisella ei ole mahdollista lainkaan (14), osassa elementille löytyy muutama mahdollinen variantti (15–16) ja osassa variaation mahdollisuus on varsin suurta (17).

(14) *olla aikansa lapsi / \*jälkeläinen / perillinen / tytär / poika jne.*

(15) *ajan hammas kalvaa / nakertaa / syö – \*ajan hammas aterioi / ruokailee / popsii jne.*

(16) *halki / kautta / läpi aikojen – \*poikki aikojen jne.*

(17) *haaskata / hukata / kuluttaa / tuhлата / tärvätä aikaa johonkin / heittää aikaa hukkaan jne.*

Korvauksen lisäksi ilmaukseen voidaan yrittää lisätä jokin elementti, esimerkiksi adverbi tai adjektiiviattribuutti. Nenonen (2002: 70, 75) toteaa adverbien lisäämisen olevan mahdollista miltei poikkeuksetta, ja lisääminen onnistuu useimmiten myös ajanilmausten kohdalla (18–20).

(18) *tulevaisuus näyttää **hyvin** valoisalta*



(19) *kuvata **osuvasti** aikaansa*

(20) *olla **täysin** ajan armoilla*

Sen sijaan adjektiiviattribuutin lisääminen ei ole läheskään aina mahdollista (23–25), vaikka attribuutiksi valittaisiin aikaan kollokatiivisesti kytkeytyvä adjektiivi.

(21) *tuhlata **kallista** aikaa johonkin*

(22) *olla **hyvää** aikaa johonkin*

(23) *pelata \***hyvää** / **kallista** / **oikeaa** aikaa*

(24) *kautta \***ankarien** / **onnellisten** aikojen*

(25) *eipä \***kallista** / **hyvää** aikaakaan*

Adverbin adjektiiviattribuuttia vaivattomampi lisättävyys on odotuksenmukaista, sillä adverbin vaikutusala ulottuu yleensä koko ilmauksen yli, eikä se näin ollen riko ilmausta samalla tapaa kuin adjektiivi (Nenonen 2002: 75).

Morfosyntaktisista muunnelmista ilmauksen sisäinen anaforinen viittaus eli syntaktinen saarekkeellisuus on mahdollinen vain ani harvan ajanilmauksen kohdalla. Esimerkki-ilmauksista 26–29 vain viimeisessä anaforinen viittaus on selvästi mahdollinen.

(26a) *On jo korkea aika lähteä.*

(26b) *\*Kuinka korkea se jo on?*

(27a) *Hänellä on ikävä tapa kaivella menneitä.*

(27b) *\*Kaiveleeko hän niitä jatkuvasti?*

(28a) *Säästin aikaa ajamalla oikoteitä.*

(28b) *?Säästitkö sitä paljonkin?*

(29a) *Tilasin itselleni ajan ensi viikoksi.*

(29b) *Tilasitko sen samasta paikasta kuin ennenkin?*

Nominaalistus eli ilmauksen persoonamuotoisen verbin muuttaminen nominaalimuotoon (30a, 31a) ja topikaalistus eli ilmauksen jonkin jäsenen painottaminen nostamalla se lauseen alkuun (30b, 31b) ovat anaforista viit-  
tausta yleisempiä muunnoksia. Verbin sisältävissä ilmauksissa varsin usein mahdollisia ovat molemmat operaatiot (30a–b) tai vähintään toinen operaatioista (31b).

(30) *roikkua menneisyydessä*

(30a) *Menneisyydessä **roikkuminen** on typerää.*

(30b) ***Menneisyydessä** olen roikkunut elämässäni turhankin vahvasti.*

(31) *kertoa ajasta jotakin*

(31a) *\*Maalauksen ajasta **kertominen** on selvää.*

(31b) ***Ajasta** maalaus kertoo tietysti paljonkin.*

Aineiston verbittömien ilmausten kohdalla nominaalistus ei luonnollisesti-  
kaan tule kyseeseen. Osassa ajanilmauksia topikaalistus ei onnistu, koska sanajärjestys on täysin kiinteä (32–34), ja osa ilmauksista sallii topikaalis-  
tuksen ainoastaan sillä ehdolla, että kyseessä on runomuoto tai jokin muu erikoiskonteksti (35–36).

(32) *alta aikayksikön – \*aikayksikön alta*

(33) *aikaa myöten – \*myöten aikaa*

(34) *aika aikaa kutakin – \*kutakin aikaa aika, \*aika kutakin aikaa jne.*

(35) *ajan juoksussa – juoksussa ajan (erikoiskontekstissa)*

(36) *menneet on menneitä – menneitä menneet on, on menneitä menneet  
(erikoiskontekstissa)*

Huomionarvoista on, että osassa ilmauksia tavallisesti yleisemmin  
postpositiona toimiva partikkeli voi konventionaalisessa ilmauksessa toimia

prepositiona (Nenonen 2002: 64). Näin käyttäytyy esimerkiksi *alta* esimerkiksi 34 (tavallisemmin *jonkin alta*).

Ilmauksen muuntaminen myönteisestä kielteiseksi tai toisinpäin onnistuu osassa ajanilmauksia ilman vaikeuksia (37). Osassa ilmauksia muunnos on sen sijaan mahdoton, koska muunnoksen jälkeen ilmaus ei ole enää tulkittavissa fraseologisesti entiseen tapaan (38–40).

(37) *Hän on ajan tasalla. – Hän ei ole ajan tasalla.*

(38) *aika hioo särmät pois – \*aika ei hio särmää pois*

(39) *(jo) on aikoihin eletty – \*(vielä) ei ole aikoihin eletty*

(40) *eipä aikaakaan – \*kylläpä aikakin*

Esimerkin 40 tapaan joissakin ilmauksissa nimenomaan kielteinen muoto on ainoa mahdollinen ja konventionaaliseen kieltorakenteeseen kuuluu usein kiinteänä osana liitepartikkeli *-kAAn* (ks. Nenonen 2002: 62). Lisäksi aineistosta löytyy ilmauksia, jotka esiintyvät ainoastaan kieltomuodossa puhuttaasti asiasisältönsä takia (41a). Koska näissä ilmauksissa myöntömuodolle ei ole varsinaisia muodollisia rajoituksia, on esimerkiksi konditionaalimuotoinen myönteinen variantti mahdollinen (41b).

(41a) *Aika ei voi kääntyä takaisin juoksussaan.*

(41b) *Kunpa aika voisi kääntyä takaisin juoksussaan.*

Verbin muuntaminen aktiivista passiiviin onnistuu ajanilmauksissa lähes poikkeuksetta (42–43). Näin harvinainen tapaus on ilmaus 44, jonka kohdalla passivointi on mahdotonta.

(42) *löytää aikaa: Sille **löydetään** aikaa aivan varmasti.*

(43) *voittaa aikaa: Näin **voitetaan** aikaa enemmän kuin sinun tavallasi.*

(44) *kestää aikaa: \*Aikaa keitetään yleensä hyvin pukuteollisuudessa.*

(vrt. *Puvut kestävät yleensä hyvin aikaa.*)

Konventionaalisiiin ilmauksiin liittyy rajoituksia myös elementtien sijanvalinnan, luvun ja omistusliitteen käytön suhteen. Jotkin harvat ilmaukset sallivat muutaman vaihtoehtoisen sijamuodon käytön (45–46), mutta yleensä sijanvaihto hävittää kokonaan ilmauksen fraseologisen merkityksen (47–48) tai harvemmin saa aikaan muutoksen fraseologisessa merkityksessä (49a–b).

(45) *aikojen juoksussa ~ juoksuun* (harv.) – *\*aikojen juoksusta / juoksulla* jne.

(46) *kilpaa ~ kilvan ajan kanssa* – *\*kilpa / kilvassa ajan kanssa* jne.

(47) *aikansa elänyt* – *\*aikaansa / ajassaan elänyt* jne.

(48) *ajasta aikaan* – *\*ajalta ajalle*

(49a) *siirtyä ajassa jonnekin* (esimerkiksi *sotavuosiin*) 'muisteleminen'

(49b) *siirtyä ajasta jonnekin* (esimerkiksi *iäisyyteen*) 'kuoleminen'

Useisiin konventionaalisiiin ilmauksiin kuuluu kiinteänä osana monikon tunnus. Tällöin ilmausta ei voi käyttää yksikössä ilman, että se kadottaa fraseologisen merkityksensä. (Nenonen 2002: 61.) Monikkomuodon joltakin jäseneltään vaativat esimerkiksi ajanilmaukset 50–52. Toisaalta vähintään yhtä usein ilmauksen fraseologinen merkitys säilyy vain, jos ilmauksen jokin elementti on yksikössä, kuten ilmauksissa 53–55.

(50) *paremmat ajat edessämme* – *\*parempi aika edessämme*

(51) *halki aikojen* – *\*halki ajan*

(52) *aika parantaa haavat* – *\*aika parantaa haavan*

(53) *aika parantaa haavat* – *\*ajat parantavat haavat* (vrt. kuitenkin edellä)

(54) *panna aikaa johonkin* – *\*panna aikoja johonkin* (vrt. esim. *panna rahaansa ~ rahojaan johonkin*)

(55) *pysyä ajan tasalla* – *\*pysyä aikojen tasalla*

Vain hyvin harvojen ilmausten kohdalla kyseeseen tulee aivan yhtä hyvin yksikkö tai monikko:

(56) *ajan ~ aikojen saatossa*

(57) *elämme aikaa ~ aikoja jolloin*

(Lukuun liittyvistä rajoituksista lisää ks. Fernando 1996: 44–45.)

Joissakin ilmauksissa luvun sijaan ilmauksen kiinteän osan muodostaa omistusliite. Ilman sitä ilmauksen fraseologinen tulkinta ei ole mahdollinen (58). Toisaalta usein omistusliitteen lisääminen ajanilmaukseen, jossa se ei muodosta kiinteää fraseologista osaa, osoittautuu mahdottomaksi (59–60).

(58) *olla aikaansa edellä* 'olla uudenaikainen' – \**olla aikaa edellä*

(59) *aika syö* – \**aikani syö*

(60) *ajan myötä* – \**aikani myötä*

Joskus omistusliitteen lisääminen on mahdollista, mutta se saa aikaan muutoksen ilmauksen fraseologisessa merkityksessä. Sekä omistusliitteen sisältävä että omistusliitteetön variantti voivat olla konventionaalisia (61a–b). Rajoitusten yleisyydestä huolimatta aineistossa on myös ilmauksia, joiden kohdalla omistusliitteen käyttöön ei liity rajoituksia (62a–b).

(61) *aika(nsa) lähestyy t. lähenee*

(61a) *aika lähenee t. lähestyy* 'jokin ajankohta tulee lähemmäksi'

(61b) *aikansa lähenee t. lähestyy* 'jonkun kuolema tulee lähemmäksi'

(62) *tuhlata aikaa*

(62a) *Tuhlasin paljon aikaa liikennenuhkassa.*

(62b) *En tuhlaa enää aikaani sinuun!*

### 2.2.3. Merkityksen kiinteys

#### 2.2.3.1. Epäkompositionaalisuus

Konventionaalisten ilmausten merkitykset ovat kiinteitä siinä mielessä, että ne ovat kieliyhteisössä yleisesti tiedossa (ks. Häkkinen 2000: 3–4) ja myös pitkälti riippumattomia kontekstista (Mikone 2000: 20–21). Esimerkiksi ilmauksen 63 merkitys pysyy samana, vaikka konteksti vaihtuisi:

(63) *on (jo) korkea aika*

(63a) *Sinun on (jo) korkea aika siivota huoneesi.* 'Sinun **tulisi (jo)** siivota huoneesi.'

(63b) *Suomen on (jo) korkea aika muistaa veteraaneja.* 'Suomen **tulisi (jo)** muistaa veteraaneja.'

Toisaalta konventionaalisiin ilmauksiin yhdistetään yleensä myös toisentyypinen sisäinen kiinteys: ilmauksen merkitys tunnetaan, mutta se ei tunnu olevan mielekkäässä suhteessa ilmauksen osiin, vaan merkitys muodostaa jonkinlaisen suljetun kokonaisuuden. Tämän pohjalta konventionaaliset ilmaukset voidaan katsoa epäkompositionaalisiksi ilmauksiksi. Epäkompositionaalisen ilmauksen vastakohdalla eli kompositionaalisella ilmauksella tarkoitetaan yleensä syntaktisesti kompleksista ilmausta, jonka merkitys on sen syntaktisen rakenteen ja leksikaalisten konstituenttien funktio (Cruse 2000: 67; Matthews 1971: 414; Nenonen 2002: 17; Wilensky 1989: 164). Kompositionaaliset ilmaukset ovat siis transparentteja eli läpinäkyviä toisin kuin epäkompositionaaliset ilmaukset, joiden merkitys ei ole johdettavissa ilmauksen osien merkityksistä käsin hyödyntämällä tavallisia kieliopillisia sääntöjä. Kompositionaalisen ilmauksen merkityksen pelkistetyksi kaavaksi voidaan esittää:

$$(A+B+C=ABC)$$

ja opaakin epäkompositionaalisen ilmauksen kaavaksi:

$$(A+B+C=D) \text{ (kaavat Mikone 2000: 17).}$$

Perinteisessä kielentutkimuksessa taustaoletuksena on, että kieli toimii poikkeustapauksia lukuun ottamatta kompositionaalisesti, koska muuten olisi teoriassa mahdotonta muodostaa ja ymmärtää ääretön määrä uusia lauseita (Cruse 2000: 67; Nenonen 2002: 18).

Epäkompositionaalisuuden kohdalla toisistaan voidaan erottaa ei-isomorfisuus ja semanttinen anomalia (Nenonen 2002: 10). Isomorfisessa ilmauksessa "kielellinen muoto vastaa referenttinä olevaa kielenulkoista asiantilaa, esimerkiksi idiomien verbi–komplementti-rakenne viittaa johonkin tekemiseen ja sen kohteeseen" (mts. 67). Näin ollen ilmaus, joka poikkeaa tästä yksi muoto – yksi merkitys -periaatteesta, on ei-isomorfinen. Esimerkiksi ilmaus 64 on ei-isomorfinen, koska kukin ilmauksen osa ei kanna itse näistä fraseologista merkitystä, vaan fraseologinen merkitys yhdistyy ilmaukseen holistisesti. (Isomorfiasta lisää esim. Itkonen 1997: 2–3, 74.)

(64) *aika aikaa kutakin* 'kaikki loppuu aikanaan'

Semanttinen anomalia liitetään ennen kaikkea kuvallisiin ilmauksiin (vrt. kuitenkin Reddy 1969). Prototyypisessä kuvallisessa ilmauksessa kaksi yleensä toisistaan erillään olevaa semanttista kenttää tuodaan yhteen ja näin syntyvä kokonaisuus rikkoo tavalliseen sanojen yhdistämiseen liittyviä normeja (vrt. metafora luku 2.1.). Näistä normeista puhutaan semanttisina valintarajoituksina. Valintarajoitukset ja niiden rikkomukset määritellään leksikaalisten piirteiden kautta: esimerkiksi verbi *juosta* vaatii subjektikseen elementin, johon liittyy piirre [+elollinen]. (Valintarajoituksista ja niiden rikkomisesta ks. esim. Matthews 1971: 418–419; McCarthy 1995: 12–13.) Leksikaalisten piirteiden avulla voidaan ajatella kuvattavan sanan intuitiivista perusmerkitystä, joka edustaa eräänlaista sanatason kirjaimellisuutta (perusmerkityksestä ks. esim. Nenonen 2002: 25, 92–93, 100–101; vrt.

*päämerkitys* Kangasniemi 1997: 47; *kirjaimellinen merkitys* Varis 1998: 56–57; *ordinary content* Wilensky 1989: 173). Leksikaalisiin piirteisiin ei tarvitse liittää oletusta minkäänlaisesta psykologisesta tai fyysisestä reaalisuudesta, vaan ne edustavat ennen kaikkea kuvausta sanan esiintymisympäristöstä (Matthews 1971: 419). Käytän työssäni lekseemin perusmerkityksestä nimitystä kirjaimellinen merkitys. Esimerkiksi edellä mainitun *juosta*-verbin kirjaimellinen merkitys on 'ihmisten tai (nisäkäs)eläinten kohdalla tavallista kävelyä nopeammasta liikkumisesta, jolle on ominaista, että siinä on vaihteita, jolloin jalat ovat irti maasta' (NS 2: *juosta* 1.a.). Kirjaimellinen merkitys ei ole välttämättä merkitys, jossa sana tavataan yleisimmin korpuksessa, mutta se on lekseemin yleisin itsenäinen merkitys, joka esitetään yleensä sanakirjoissa lekseemin ensimmäisenä merkityksenä (Sinclair 1991: 112–113). Tavallisesti tällöin kyseessä on myös verrattain konkreettinen, usein spatiaalinen merkitys, josta todennäköinen merkityksenmuutoksen polku saa alkunsa (Cruse 2000: 200). Tässä tutkielmassa tärkeimpinä sanan kirjaimellisen merkityksen määrittelykriteereinä toimivat yksittäisen sanan oletusarvoinen luenta nollakontekstissa sekä merkityksen spatiaalisuus tai muunlainen konkreettisuus.<sup>13</sup>

Valintarajoituksia rikkova sanojen yhdistäminen (esimerkiksi *aika juoksee*) viestittää, että vähintään yhtä ilmauksen sanoista käytetään ilmauksessa jossakin muussa kuin sen kirjaimellisessa merkityksessä. Metaforien kohdalla tällaista anomaalisuutta on pidetty jo niiden tunnistamisen kannalta välttämättömänä (Cruse 2000: 202, 210–211; Davidson 1978: 42; Searle 1993: 103). Ilmausten kirjaimellisten merkitysten vastapainoksi kutsun sekä ei-isomorfisten että semanttisesti anomalisten ilmausten kirjaimellisten merkitysten takaa löytyviä ilmausten "varsinaisia" merkityksiä fraseologiseksi merkityksiksi. Esimerkiksi *aika juoksee* -ilmauksen fraseologinen merkitys on 'aika tuntuu kuluvan nopeasti'.

<sup>13</sup> Monissa nykyisissä semantiikan ja pragmatiikan teorioissa korostetaan, että kaikki sanat saavat lopullisen merkityksensä vasta kontekstissaan, jolloin kielentutkijan ei ole lupa olettaa minkäänlaisia ensisijaisia merkityksiä. Tässä tutkimuksessa tarkoituksena on korostaa merkityksenlaajentumiin liittyviä systemaattisia tendenssejä. Aineiston mielekäs kuvaus näistä lähtökohdista puoltaa merkityskäsitystä, joka on problematisoivissa staattisuutensa takia.



Konventionaalinen ilmaus voi olla epäkompositionaalinen joko toisen, molempien tai ei kummankaan epäkompositionaalisuuden aspektin suhteen. Taulukkoon 2 on sijoitettu epäkompositionaalisuuden suhteen erilaisia ajanilmauksia. Samantyyppinen esitys konventionaalisista ilmauksista (idiomeista) löytyy Nenoselta (2002: 20), jonka esitys pohjaa Geeraertsin (1995) kompositionaalisuusmalliin.

Ei-isomorfisuus	Semanttinen anomalia	
	–	+
	– <i>viedä aikaa</i>	<i>niellä aikaa</i> 'viedä aikaa'
	+ <i>on aikoihin eletty</i> 'yllätystä ja joskus lievää paheksuntaa ilmaisemassa: jopas jotakin'	<i>aika korjaa jonkun</i> 'kuolla'

TAULUKKO 2. Neljä ajanilmausta epäkompositionaalisuuden mukaan jaoteltuna.

Ilmaus *viedä aikaa* on isomorfinen, sillä isomorfisuusperiaatteen mukaisesti sen sisältämä verbi–komplementti-rakenne viittaa kielenulkoiseen asiantilaan, jossa myös on kyse tekemisestä ja sen kohteesta. Ilmausta voidaan pitää kokonaisuudessaan kompositionaalisena, sillä *viedä*-verbiä käytetään täysin odotuksenmukaisessa merkityksessä, eikä ilmaukseen liity myöskään semanttista poikkeavuutta (vrt. *literal idioms* Fernando 1996: 35–37). Ilmaus *niellä aikaa* sen sijaan on semanttisesti anomaalinen, sillä *niellä*-verbin kirjaimellinen merkitys on 'saattaa kurkun lihasliikkein kiinteää t. nestemäistä ainetta suusta ja nielusta ruokatorveen ja mahalaukkuun' (NS 3: *niellä* 1.) ja tässä merkityksessä esiintyäkseen se edellyttää ilmauksen subjektilta piirrettä [+elollinen] ja tekemisen kohteelta piirrettä [+ainemainen]. Nämä vaatimukset eivät toteudu ajanilmauksen kohdalla (esim. *harrastus* [–elollinen] *nielee aikaa* [–ainemainen]). Valintarajoitusten rikkominen viestittää, että verbiä käytetään ilmaisemaan fraseologista merkitystä 'viedä, vaatia, kuluttaa' (NS 3: *niellä* II 2. e.). Semanttinen anomaali-

suus ei estä ilmauksen isomorfisuutta, sillä myös *niellä aikaa* -ilmauksen osina olevilla sanoilla on binaarinen referenttisuhde, vaikkakaan suhde ei ole kirjaimellinen. Ilmaus *on aikoihin eletty* on semanttisesti normaali mutta ei-isomorfinen. Ilmauksen sanoja käytetään niiden kirjaimellisessa merkityksessä, mutta fraseologinen merkitys ei ole hahmotettavissa siten, että jokaisen ilmauksen osan ajateltaisiin kantavan itsenäistä fraseologista merkitystä. Ilmaus *aika korjaa* on esimerkki-ilmauksista ainoana sekä ei-isomorfinen että semanttisesti anomaalinen. Suhde ilmauksen ja sen referentin välillä ei ole suora vastaavuussuhde, eikä myöskään sana *korjata* esiinny ilmauksessa sen kirjaimellisessa merkityksessä 'kerätä yhteen, panna talteen, koota' (NS 2: *korjata* 2.), vaan tekijäpositioon sijoitetun ajan kanssa sillä ilmaistaan fraseologisesti kuolemista.

Vaikka edellisenkaltainen luokittelu selkeyttää konventionaalisista ilmauksista koostuvan aineiston merkitysanalyysia, ei ilmauksen tunnistaminen epäkompositionaaliseksi ole täysin yksiselitteistä, ja etenkin semanttista anomaalisuutta on parempi pitää asteittaisena ominaisuutena. Ensinnäkin toisistaan voidaan erottaa ilmaukset, joissa ei-kirjaimellisten merkitysten lisäksi vähintään yksi elementti esiintyy kirjaimellisessa merkityksessään, ja ilmaukset, jotka ovat täysin ei-kirjaimellisia (vrt. *semi-idioms – pure idioms* Fernando 1996: 31–37). Näistä jälkimmäiset edustavat suurempaa anomaalisuuden astetta. Tämän määritelmän mukaan esimerkiksi *aika korjaa* -ilmaus on anomaalisempi kuin *aika juoksee*. Siinä osien merkitys on sulautunut yhteen muodostaen kokonaisuudessaan semanttisesti poikkeavan merkityksen ('kuolla'), kun taas *aika juoksee* -ilmauksessa *aika*-sanalla viitataan aikaan sen kirjaimellisessa merkityksessä ('aika joka kuluu') ja ainoastaan *juosta*-verbiä käytetään poikkeavalla tavalla.

Toisekseen anomaalisuuden astetta on mahdollista tarkastella suhteessa kirjaimellisen ja fraseologisen merkityksen keskinäiseen etäisyyteen. Selvästi metaforisissa ilmauksissa merkitykset ovat täysin yhteensopimattomia (65), mutta muutoin kyseessä on usein kirjaimellisen merkityksen erikoiskäyttö tai sen tavallista laajempi käyttö.

(65) *ajan sävel* 'ajan tunnelma'

Usein merkityksenlaajentuma tarkoittaa sanan abstraktimpaa käyttöä suhteessa sen kirjaimelliseen merkitykseen. Esimerkki abstraktistuneesta merkityksestä on ilmaus 66, jossa alun perin rahaan liittyvä verbi *säästää* (NS 5: 1. 'olla käyttämättä rahaa tai jotakin hyödykettä liikaa tai loppuun') on laajentunut koskemaan myös vähemmän konkreettisia asioita (4. a. 'tilan tai ajan käytöstä'). Samanlainen on esimerkiksi ilmaus 67, jossa liikeverbin *palata* viittausala on laajentunut konkreettisesta (NS 4: 1.a. 'konkreettisesta liikkumisesta: tulla tai mennä takaisin) abstraktiin liikkeeseen (4. 'siirtyä ajassa taaksepäin').

(66) *säästää aikaa*

(67) *palata ajassa (taaksepäin)*

Polyseemisten sanojen merkityksien katsotaan usein syntyneen sanan kirjaimellisen merkityksen metaforisen käytön kautta (Kangasniemi 1997: 47), mutta välttämätön tällainen metaforinen oletus ei ole. Joka tapauksessa tuoreen kuvailmauksen ja konventionaalisen (ja alun perin metaforisen) ilmauksen erona voidaan pitää sitä, että tuoreen metaforan kohdalla metaforisen ja kirjaimellisen merkityksen välillä vallitsee sekä selvä yhteensopimattomuus että selvä motivoituneisuus (Nöth 1985: 6), kun taas konventionaalisen ilmauksen merkitykset voivat olla lähellä toisiaan, mutta alkuperäinen yhteys niiden välillä on usein hämärtynyt (ks. Häkkinen 2000: 11).

Aina ilmauksen epäkompositionaalisuus eli semanttinen anomalia tai ei-isomorfisuus ei ole seurausta kielensisäisestä merkityskehityksestä. Konventionaalinen ilmaus voi kuvata myös todellisia henkilöitä, tilanteita tai tapahtumia (Häkkinen 2000: 12). Tällainen ilmaus on voinut alun perin olla aivan yksiselitteinen, mutta se on menettänyt ymmärrettävyyttään sitä mukaa, kun ilmauksen syntyyn johtaneet syyt ovat unohtuneet (Lähdemäki 2000: 87). Historiankirjat kertovat esimerkiksi roomalaisen Ciceron (106–

43 eaa.) käyttäneen ensimmäisenä ilmausta *oi aikoja, oi tapoja (o tempora, o mores)* päivitellessään aikalaistensa käytöstä. *Aika on rahaa (time is money)* -ajatuksen esitti puolestaan ensimmäisenä vuonna 1748 amerikkalainen valtiomies Benjamin Franklin, jonka kirjoituksista on löydettävissä laajemminkin kapitalismia tukevaa protestanttista etiikkaa. (Virkkunen 1985: 14.) Tämäntyyppisiä ilmauksia on kuitenkin tutkimusaineistossani varsin niukasti.

### 2.2.3.2. Konnotatiivisuus

Jonkinasteista epäkompositionaalisuutta on usein pidetty konventionaalisen ilmauksen välttämättömänä, joskaan ei riittävänä piirteenä. Osasta ajanilmauksia, joita käytetään runsaasti jokapäiväisessä kielenkäytössä, on kuitenkin hyvin vaikea löytää minkäänlaista epäkompositionaalisuutta. Näissä ilmauksissa sanojen käyttö vastaa niiden kirjaimellisia merkityksiä, eivätkä ilmaukset riko valintarajoituksia vastaan. Esimerkki usein käytetystä mutta kompositionaalisesta ajanilmauksesta on ilmaus 68, jossa sana *tilata* esiintyy normaalissa merkityksessään 'asiaobjektin kera: kehottaa tai pyytää jotakuta varaamaan jotakin jollekulle' (NS 5: *tilata* 2.) ja sanalla *aika* viitataan 'määräpituiseen jaksoon aikaa' (NS 1: *aika* 2.).

(68) *tilata aika*

Kuitenkaan täysin kompositionaalisinakaan pidettävien ilmausten fraseologinen merkitys ei tunnu palautuvan kokonaan ilmauksen yksittäisten osien perusteella rakentuvaan merkitykseen. Katja Mäntylän (1997: 176) mukaan konventionaalisen ilmauksen merkitys on "enemmän tai jotakin muuta kuin osiensa summa". Vaihtoehdoista jälkimmäinen on epäkompositionaalisten ilmausten ominaisuus, mutta vaihtoehdoista ensimmäinen voi liittyä niin epäkompositionaaliin kuin kompositionaaliinkin ilmauksiin. Sanalla "enemmän" tarkoitan tässä merkityslisää, usein affektii-

vista tai evaluatiivista konnotaatiota, joka liittyy tiettyyn ilmaukseen ja yhdistää samalla laajempaa joukkoa konventionaalisia ilmauksia toisiinsa. Kompositionaalisten ajanilmausten kohdalla konnotatiivisuus on työssäni välttämätön piirre, koska muuten niiden merkitys olisi johdettavissa konventionaalisille ilmauksille epätyypillisellä tavalla suoraan ilmauksen osien merkityksistä. Sanoihin liittyy aina tietty määrä assosiatiivisuutta, ja satunnaisten miellelyhtymien sulkemiseksi pois ehtona on myös, että tietty konnotaatio sitoo yhteen laajempaa vakiintuneiden ilmausten joukkoa. Epäkompositionaalisten ilmausten kohdalla konventionaalisen ilmauksen peruspiirteet täyttyvät muutenkin, eikä ilmausrypystä yhdistävä konnotatiivisuus näin ei ole välttämätöntä, joskin sitä usein esiintyykin. Edellä esitetyn pohjalta kompositionaalisten ajanilmausten merkityskaavaksi voidaan esittää kaavaa:

$$(A+B+C = ABC+Y),$$

jossa fraseologisen merkityksen muodostavat kompositionaalinen merkitys ja konnotatiivinen merkityslisä Y. Lisäksi aiemmin esitettyyn epäkompositionaalisten ilmauksien merkityskaavaan voidaan liittää valinnainen merkityslisä (Y):

$$(A+B+C=D (+Y)).$$

Ilmaukseen liittyvä konnotaatio on usein luonteeltaan arvottava, ja taulukkoon 3 on koottu arvolataukseltaan myönteisiä tai kielteisiä ilmauksia. Ilmaukset kuuluvat kahteen laajempaan ilmausryhmään, joista kumpaakin yhdistää tietty konnotaatio.

	<b>Myönteinen konnotaatio (+)</b>	<b>Kielteinen konnotaatio (–)</b>
<b>Ilmausryhmä 1</b>	<i>saada aikaa itselleen</i>	<i>aika(a) menee hukkaan</i>
	<i>käyttää aika taloudellisesti</i>	<i>haaskata aikaa</i>
	<i>säästää aikaa</i>	<i>riistää jonkun kallista aikaa</i>
	<i>voittaa aikaa</i>	<i>tuhlata aikaa</i>
<b>Ilmausryhmä 2</b>	<i>olla paremmat ajat edessä</i>	<i>kantaa menneisyyden taakkaa harteillaan</i>
	<i>panostaa tulevaisuuteen</i>	<i>olla pimeä menneisyys (takanaan)</i>
	<i>tulevaisuus näyttää valoisalta</i>	<i>takertua menneisyyteen</i>

TAULUKKO 3. Arvottavan konnotaation sisältäviä ajanilmauksia.

Ilmausryhmään 1 kuuluvissa ilmauksissa arvottamisen kohteena on ajan määrä. Arvottaminen on systemaattista, sillä myönteisenä nähdään aina se, että subjektilla itsellään on mahdollisimman suuri määrä aikaa tai että hän toimii siten, että ajan määrä lisääntyy. Kielteistä on puolestaan pieni ajan määrä, ajan määrän pieneneminen ja kaikki tähän johtava toiminta. Ilmausryhmään 2 kuuluvissa ilmauksissa arvotetaan tulevaisuutta ja menneisyyttä. Ryhmän ilmauksia yhdistää se, että tulevaisuus nähdään myönteisenä ja menneisyys kielteisenä asiana.

Konnotatiivisten merkitysten ymmärtäminen on erityisen vahvasti sidoksissa kulttuurikontekstin tuntemiseen (Cowie 1998: 8–9). Tiettyyn aihepiiriin liittyvät konnotaatiot voivat myös vaihdella suuresti kulttuurista toiseen pitkälti sen mukaan, millaisia asioita kussakin kulttuurissa pidetään tärkeinä. Näin tässä työssä tarkasteltavat ajanilmaukset paljastavat niitä arvostuksia, joita aikaan liittyy suomalaisessa ja laajemmin länsimaaisessa kulttuuripiirissä.

#### 2.2.4. Merkityksen ennustettavuus

Mikäli oletetaan, että varsin suuri osa konventionaalisista ilmauksista on epäkompositionaalisia ja että vakiintuneisuutensa vuoksi niissä yhteys kirjaimellisen ja fraseologisen merkityksen välillä on hämärtynyt, mielenkiintoinen kysymys on, kuinka ilmaukset silti ymmärretään – vieläpä poikkeuksellisen yksiselitteisesti. Perinteisesti tämä on ratkaistu selittämällä useamman sanan kiteytymät niin sanotuiksi "pitkiksi sanoiksi" (Nenonen 2002: 1), jotka arbitraarisuudessaan ovat rinnastettavissa kielen muihin symbolimerkkeihin eli tavalliseen sanastoon (Mikone 2000: 20). Arbitraariset merkit ymmärretään, koska ne ovat ennestään tunnettuja ja ulkoa opittuja. Tässä kehyksessä sanaa pidemmät ilmaukset nähdään siis ei-motivoituneina, mutta konventionaalisuutensa vuoksi ymmärrettävissä olevina.

Konventionaalisuus tarkoittaa merkityksen stabiiliutta: konventionaalisten ilmausten merkitykset pysyvät (pitkälti) samanlaisina kontekstista toiseen, eikä merkitysten ymmärtäminen edellytä (yleensä) kontekstin tuntemista. Tässä suhteessa eroa syntyy esimerkiksi vakiintuneiden kuvailmausten ja tuoreiden metaforien välille, joista jälkimmäisten merkityksen ymmärtäminen on vahvasti sidoksissa kontekstiin (Mikone 2000: 21–22). Konventionaalisuuden vaikutukset ovat nähtävissä myös siinä, että mikäli konventionaalinen ilmaus on mahdollista ymmärtää kahdella eri tavalla, on fraseologinen tulkinta aina nollakontekstissa ensisijainen kirjaimelliseen nähden<sup>14</sup> (mts. 21; Kittay 1987: 103). Esimerkiksi ilmauksen *aika juoksee* katsotaan itsenäisesti esiintyessään viittaavan ensisijaisesti siihen, että aika tuntuu kuluvan nopeasti, ja sananmukaisen tulkinnan 'elollisen kaltainen aika-olento liikkuu nopeasti' mahdollistuminen vaatii meitä muuttamaan käsityksiämme koskien maailman lainalaisuuksia, kuten teemme esimerkiksi lukiessamme satuja (ks. Kittay 1987: 69–70, 86–87).

<sup>14</sup>Tämä poikkeaa perinteisestä näkemyksestä, jonka mukaan lauseen tulkinta nollakontekstissa tuottaa aina tulokseksi kirjaimellisen merkityksen (esim. Wilensky 1989: 165) ja jossa kuvalliset ilmaukset nähdään puolestaan vahvasti kontekstiriippuvaisina (esim. Matthews 1971: 425).

Konventionaalisten ilmausten määrittelyä nimenomaan epäkompositionaalisuuden ja arbitraarisuuden kautta ei voida kuitenkaan pitää mitenkään itsestään selvänä. Ensinnäkin epäkompositionaalisuuden aste vaihtelee suuresti konventionaalisten ilmausten sisällä (vrt. *encoded idioms – decoded idioms* Makkai 1972: 24–26), kuten edeltävissä luvuissa on ajanilmausten osalta esitetty. Toisekseen epäkompositionaalisuus ei ole yksinomaan (idiominkaltaisten) konventionaalisten ilmausten ominaisuus, vaan niiden lisäksi kielestä on löydettävissä runsaasti muuntyyppisiä epäkompositionaalisia ilmauksia (esim. Searle 1993: 108–111). Kolmanneksi voidaan kysyä, kuinka puhtaasti kompositionaalisia aivan tavalliset lauserakenteetkaan ovat, sillä kontekstin (ks. Kittay 1987: 106) ja maailmantiedon (Nenonen 2002: 17–18; ks. myös Pajunen 2001; Sinha–Kuteva 1995) osuus niiden tulkinnassa on usein varsin suuri. Konventionaalisten ilmausten ja muun kielenkäytön yhtenevät piirteet ja idiomien prosessointiin liittyvät tutkimustulokset ovatkin horjuttaneet perinteistä käsitystä konventionaalisista ilmauksista pelkkinä pitkinä sanoina (Nenonen 2002: 1, 3, 134), ja uudemmassa tutkimuksessa on annettu enenevässä määrin tilaa ilmausten eriasteisen semanttisen ennustettavuuden tarkastelulle. Erityisen selvää tällainen suuntautuminen on kognitiivissävytteisen tutkimuksen parissa.

Tässä työssä lähdetään ajatuksesta, että kaikki konventionaaliset ajanilmaukset osoittavat jonkinasteista merkityksen ennustettavuutta. Toisin sanoen sekä kompositionaalisten että ei-kompositionaalisten ilmausten merkitys on jossain suhteessa niiden konstituentteina toimivien sanojen merkityksiin, joskin jälkimmäisten kohdalla vähemmän determinatiivisella tavalla kuin ensimmäisten kohdalla (ks. Loewenberg 1975: 337; myös Kittay 1987: 68; Matthews 1971: 420). Ajan fraseologiassa epäkompositionaaliset ilmaukset, joissa vähintään yksi elementti esiintyy kirjaimellisessa merkityksessään, ovat runsaslukuisempia kuin ilmaukset, jotka ovat täysin epäkompositionaalisia. Jo yhden elementin esiintyminen ilmauksessa kirjaimellisessa merkityksessään ohjaa ilmauksen tulkintaa varsin suurella määrällä (69).



(69) *irrota aikaa, tappaa aikaa*

Kuitenkin myös täysin epäkompositionaalisten ajanilmausten kohdalla fraseologisten ja kirjaimellisten merkitysten välillä on selvää systemaattisuutta. Tärkeä ennustettavuutta luova tekijä on merkityksenmuutoksen tendenssi konkreettisesta abstraktiin. On odotuksenmukaista, että esimerkiksi kirjaimellisesti konkreettista visuaalista toimintaa ilmaisevan *tuijottaa*-verbin avulla voidaan viitata myös henkiseen suhteeseen (70). Suunta konkreettisen ja abstraktin välillä on sama myös niissä ilmauksissa, jotka perustuvat johonkin alun perin todelliseen tapahtumaan ja joiden avulla on sittemmin alettu kuvata jotakin vähemmän konkreettista asiaa (71).

(70) *tuijottaa menneisyyteen* 'olla vanhanaikainen'

(71) *joka menneitä muistaa sitä tikulla silmään* 'menneiden muistaminen ei ole suotavaa'

Uudet tutkimukset tukevat kuvaa merkityksenmuodostumisen systemaattisuudesta, sillä kielenkäyttäjien on havaittu pystyvän keksimään intuitiivisesti yllättävän paljon yhteyksiä tietyn ilmauksen ja sen taustan välille (ks. Mäntylä 1997: 176–177).

Merkitysten systemaattisuus ajan fraseologiassa on laajempaa kuin kirjaimellisen ja fraseologisen merkityksen yhteys yhden ilmauksen sisällä. Systemaattisuutta osoittavat myös suuremmat ilmausryhmät, joiden sisällä sekä kirjaimelliset että fraseologiset merkitykset ovat samansuuntaisia. Esimerkiksi ilmauksen 70 lisäksi on runsas joukko muita visuaalisia ilmauksia, joiden kaikkien avulla kuvataan henkistä suhdetta (72).

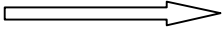
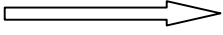
(72) *kääntää ~ luoda ~ suunnata katse kohti tulevaa, katsoa menneisyyteen t. tulevaisuuteen, kurkistaa ~ nähdä ~ tähytä tulevaisuuteen* jne.

Kognitiivisessa kehyksessä motivoituneena pidetään myös sitä, että aikaan kytkeytyy nimenomaan visuaalista eikä esimerkiksi artikulatorista toimintaa kuvaavia verbejä. Pyrkimys kuvata järjestelmällisesti merkityksenmuodotuksen systemaattisuuksia tekee todeksi sen, ettei kognitiivisen semanttisen analyysin tarvitse olla vähemmän formaalista kuin muunkaan tyyppisen lingvistisen analyysin.

Merkityksen ennustettavuus on ainakin osittain kulttuurisidonnaisia. Konventionaalisista ilmauksista ne, jotka motivoituvat alun perin kielenulkoisesti, viittaavat yleensä johonkin toistuvaan sosiaaliseen tilanteeseen tai yleiseen ajattelutapaan tietyssä yhteisössä (Nenonen 2002: 134). Tällaisten ilmausten ymmärtäminen pohjautuu erittäin suurelta osin kyseisen kulttuurikontekstin tuntemiseen. Samaten konventionaalisten ilmausten konnotatiiviset ja affektiiviset merkitykset motivoituvat ennen kaikkea tietyn kulttuurin arvostuksista käsin. Kieliyhteisön jäsenen tulkitessa oman kielensä konventionaalisia ilmauksia toimii omaan kulttuuriin liittyvä, usein tiedostamaton tietämys tulkinnan automaattisena apuvälineenä.

### 2.2.5. Päätelmiä

Konventionaaliset ajanilmaukset eroavat toisistaan konventionaalisuuden laadun sekä muodon ja merkityksen kiinteyden suhteen. Fraseologiset piirteet ovat yhteydessä toisiinsa siten, että tietyn piirteen toteutuminen ilmauksessa ennakoi jonkin toisenkin piirteen toteutumista. Taulukossa 4 esitetään neljän vakiintuneen ajanilmauksen fraseologinen piirrekartta. Erottelevasta esitystavasta huolimatta fraseologisiin piirteisiin tulee suhtautua jatkumoluonteisesti. Toisin sanoen esimerkiksi ilmaus *käyttää aikaa jhk* on enemmän käytössä yleinen kuin kohosteinen ja ilmaus *(jo) on aikoihin eletty* puolestaan enemmän kohosteinen kuin käytössä yleinen.

<b><u>Fraseologiset piirteet</u></b>		<b><u>Esimerkki-ilmaukset</u></b>			
		<i>käyttää</i> <i>aikaa</i> <i>jhk</i>	<i>muuttaa</i> <i>aika(a)</i>	<i>(jo) on</i> <i>aikoihin</i> <i>eletty</i>	<i>olla</i> <i>ajan</i> <i>sävel</i>
<b>Konventionaalisuus</b>	Käytössä yleinen	X	X		
	Intuiitiivisesti kohosteinen			X	X
<b>Muodon kiinteys</b>	Produktiivinen	X (9/10)	X (10/10)		
	Jähmeä			X (0/10)	X (1/10)
<b>Fraseologinen merkitys</b> (Kirjaimellinen merkitys kompositionaalinen $(A+B+C=ABC)$ )	Konnotatiivinen $(A+B+C=ABC+Y)$	X	X		
	Epäkompositionaalinen $(A+B+C=D(+Y))$			X	X
		Ei-isomorfinen		X	
		Semanttisesti anomalinen			X
<b>Merkityksen ennustettavuus</b>	Systemaattinen	X	X	X	X
	Arbitraarinen				

TAULUKKO 4. Neljän ajanilmauksen fraseologiset piirteet. Piirteiden produktiivinen–jähmeä kohdalla esitetyt luvut kertovat, kuinka moni morfosyntaktisista operaatioista on onnistunut ilmauksen kohdalla (liite 2).

Mikäli vakiintunut ilmaus on enemmän käytössä yleinen kuin intuitiivisesti kohosteinen, on se myös todennäköisesti enemmän produktiivinen kuin jähmeä ja enemmän konnotatiivinen (ja kompositionaalinen) kuin epäkompositionaalinen. Tällainen ilmaus täyttää yleensä luvussa 2.1. esitellyistä ilmaustyypeistä parhaiten kollokaation kriteerit. Ilmauksen intuitiivinen kohosteisuus ennustaa puolestaan ilmauksen suhteellista jähmeyttä sekä

epäkompositionaalisuutta joko ei-isomorfisuuden, semanttisen anomalian tai näiden molempien suhteen. Tämänäyttöinen ilmaus voidaan todennäköisimmin lukea joko metaforaksi, sananlaskuksi tai idiomiksi. Nenonen (2002) esittää, että konventionaalisten ilmauksien (tässä: idiomien) ominaispiirteet voivat olla myös todellisessa vaikutussuhteessa toisiinsa nähden. Nenosen mukaan juuri ilmauksen useampisanaisuus voi laukaista konventionaalistumiskehityksen, jolloin useamman sanan kokonaisuus tulee ulkonäöllisesti tutuksi ja helposti tulkittavaksi tietyn kieliyhteisön jäsenille. Kun ilmaus konventionaalistuu, se saattaa samalla tulla epäkompositionaaliseksi. Epäkompositionaalisuus taas voi vaikuttaa siihen, että ilmauksesta tulee myös leksikaalisesti ja syntaktisesti jähmeä. (Nenonen 2002: 8–11.)

Kaikille neljälle esimerkki-ilmaukselle yhteinen piirre on muodon ja merkityksen jonkinasteinen systemaattisuus vastakohtanaan täysi arbitraarisuus ("pitkät sanat"). Luvussa 3. tarkastellaan ajanilmausten kirjaimellisten ja fraseologisten merkitysten semanttisia sisältöjä sekä sitä, miten fraseologiset merkitykset motivoituvat kirjaimellisista merkityksistä käsin tiettyjä säännönmukaisuuksia noudatellen.

### 3. AJANILMAUSTEN SEMANTTIS-KOGNITIIVISTA TARKASTELUA

#### 3.1. Spatiaalinen ja kineettinen kenttä

##### 3.1.1. Aika sijaitsevana entiteettinä tai sijainnin referenssipisteenä

Konventionaalisista ajanilmauksista 30 prosenttia (n=143) on sellaisia, joissa aikaan yhdistetään kirjaimelliselta merkitykseltään ensisijaisesti spatiaalisia tai spatiaalis-kineettisiä sanoja. Ryhmä on jaettu kahteen osaan siten, että luvuissa 3.1.1. ja 3.1.2. käsitellään stabiilia sijaintia ilmentäviä ja tämän jälkeen luvuissa 3.1.3. ja 3.1.4. sijaintia ja liikettä ilmentäviä ilmauksia. Stabiiliudella tarkoitetaan tässä sitä, että ilmaukset vastaavat kysymyksen *missä entiteetit ovat?* esimerkiksi kysymysten *mistä entiteetit tulevat?* tai *mihin entiteetit menevät?* sijaan.

Ryhmän sisällä stabiilia spatiaalista sijaintia ilmentävät ilmaukset ovat vähemmistönä; niiden osuus koko aineistosta on 8 prosenttia (n=39). Stabiilin sijainnin kielellisiä elementtejä ovat aineistossani spatiaaliset adverbit (1) sekä spatiaaliset pre- ja postpositiorakenteet (2). Paikallissijoista stabiilia sijaintia ilmaisevat olosijat (3). Spatiaalisen adverbien, adposition ja / tai olosijan lisäksi idiomaattiset ajanilmaukset pitävät usein sisällään sisältösanan, usein sijaintiverbin, joka vahvistaa spatiaalista merkitystä (4). Spatiaalisuus voi perustua myös pelkkään sisältösanaan (5).

(1) *aika on **kaukana**, tulevaisuus siintää **edessä***

(2) ***jäljessä** aikaansa, ajan **tasalla***

(3) *aikojen **alussa***

(4) ***sijaita** kauempana menneisyydessä*

(5) ***lähi**menneisyys, **lähi**tulevaisuus*

Kognitiivisen lähestymistavan mukaisesti ilmaukset, joissa aikaan liittyy kirjaimelliselta merkitykseltään spatiaalisia sanoja, ilmentävät ajan käsitteellistämisen mallia, jossa käsitteistykseen kognitiivisena lähdealueena toimii spatiaalinen kenttä. Stabiilin spatiaalisen kentän perustilanteena voidaan pitää sitä, että tietty entiteetti sijaitsee suhteessa toiseen entiteettiin (ks. *sijaintirelaatio* Nikanne 1990: 63). Spatiaaliselta kentältä saadun mallin mukaan aika voi toimia joko sijaitsevana entiteettinä tai huomattavasti tätä useammin toisen entiteetin sijainnin referenssipisteenä (vrt. *teema* ja *reference object* esim. Jackendoff 1983: 161, 170). Viittaa temporaalisten käsitteiden jäsenyykseen, joka on saanut mallinsa spatiaalisesta kentästä, yleisnimityksellä AIKA SIJAITSEVANA ENTITEETTINÄ TAI SIJAINNIN REFERENSSIPISTEENÄ<sup>15</sup>. Kun aika toimii sijaitsevana entiteettinä, *aika*-sanon sisältävä NP<sup>16</sup> muodostaa prototyyppisesti ilmauksen kieliopillisen subjektin (6). Referenssipisteenä toimii tällöin [implisiittinen] havainnoija tai kokija (Jackendoff 1983: 191, lisäys AS). Kun aika on sijainnin referenssipisteenä, toimii *aika*-sanon sisältävä NP yleensä ilmauksessa adverbiaalina. Tällöin sijaitseva entiteetti voi olla asia tai ihminen (7), tapahtuma (8) tai tietty tila tai ominaisuus (9) (ks. myös Nikanne 1990: 63). Yleensä sijaitseva entiteetti ei ole leksikaalistunut osaksi ilmausta, vaan se vaihtelee vapaasti kontekstin mukaan (10).

(6) *aika on kaukana, aika on ohi*

(7) *Hän on ajastaan jäljessä.*

(8) *Kyseisen ajan loppupuolelle sijoittuvat esimerkiksi juutalaisvainot.*

(9) *Itsekkyyks on tässä ajassa.*

(10) *Hän / Liisa / Matti / Suomen koululaitos jne. on ajastaan jäljessä.*

Toisinaan täysin sama asiointila voidaan jäsentää temaattisesti kahdella eri tavalla siten, että toisessa jäsenysmallissa aika toimii sijaitsevana entiteettinä (11a) ja toisessa referenssipisteenä (11b).

<sup>15</sup> Kognitiivisen tutkimuksen yleistä tapaa noudattaen lähdealueen käsitteitä merkitään työssä kapiteelikirjaimin.

<sup>16</sup> NP = nominilauseke, VP = verbilauseke

(11) *lähellä*

(11a) *aika on lähellä*

(11b) *olla lähellä jotakin aikaa*

Sijaintirelaatiossa, jossa kyseessä on stabiili suhde entiteettien välillä, liitetään aikaan spatiaalisista peruskäsitteistä *PAIKAN* käsite (*PAIKASTA* ks. Dirven 1989: 520; Onikki-Rantajääskö 2001: 217). Aika siis joko sijaitsee itse jossakin paikassa tai muodostaa paikan, johon toisen entiteetin sijainti suhteutuu. Mikäli toinen entiteetti sijaitsee toisen sisällä, liitetään aikaan *INKLUUSION* käsite, ja mikäli entiteetit ovat jonkinlaisessa kosketussuhteessa, käsitteellistetään aikaa *KONTAKTIN* kautta. Mikäli toinen entiteetti taas sijoittuu muulla tavoin toisen entiteetin funktionaaliseen lähiympäristöön, liitetään aikaan *ASSOSIAATION* käsite. (Käsitteistä tarkemmin Leino 2002b: 584–587.) Sijaintirelaation laatua voi ilmentää sijamuoto, leksikaaliset elementit tai molemmat yhdessä (14b). Olosijoista inessiivi koodaa inkluusiosuhdetta (12a). Inkluusiosuhde ajan ja havainnoijan, tapahtuman tms. välillä on mahdollinen vain silloin, kun aika toimii sijainnin referenssipisteenä. Adessiivimuotoinen olosija koodaa joko kontakti- (13a) tai assosiaatiosuhdetta (14a) siten, että kontaktisuhde edellyttää referenssipisteeltä selvästi hahmotettavissa olevaa ulkopintaa (mts. 586). Mikäli ilmaus sisältää spatiaalisen sisältösanon, on sen merkitys paikallissijaan nähden ensisijainen (12b, 13b).

(12a) *elää menneisyydessä* [INKLUUSIO]

(12b) *ajan sisällä* [INKLUUSIO]

(13a) *olla sormi ajan valtimolla* [KONTAKTI]

(13b) *ajassa kiinni* [KONTAKTI]

(14a) *ajan loppupuolella* [ASSOSIAATIO]

(14b) *jonkin ajan tienoilla* [ASSOSIAATIO]

Inklusio-, kontakti- ja assosiaatiorelaatiot hahmottavat entiteettien keskinäistä suhdetta ottamatta kantaa tilan suuntadimensioihin. Sen sijaan kun entiteettien relaatiota määritellään käyttäen hyväksi vertikaalisen akselin (ALA/YLÄ) ja kahden horisontaalisen akselin (ETU/TAKA, VASEN/OIKEA) dimensioita (ks. Leino 2002b: 588), toimii kuvauksen kehyksenä suuntainen fyysinen tila (*dimensional physical space* Hawkins 1984). Omassa tutkimusaineistossani merkittävimmissä asemassa ovat frontaalisen akselin käsitteet EDESSÄ ja TAKANA. Niiden avulla määritellään ennen kaikkea havainnoijan positiota suhteessa menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Menneisyys kuvataan aineistossani systemaattisesti havainnoijan takana (15) ja tulevaisuus havainnoijan edessä (16) sijaitseväksi. Nykyisyys taas hahmottuu mallissa tilaksi, joka on havainnoijan kohdalla (17).

(15) *olla takana jonkinlainen menneisyys*

(16) *tulevaisuus siintää edessä.*

(17) *olla ajan tasalla*

"Tulevaisuus edessä ja menneisyys takana" -jäsennystä on pidetty länsimaisia kulttuureja yhdistävänä ajan hahmottamisen tapana (Fillmore 1982; Lakoff–Johnson 1999: 140). Myös esimerkiksi kulttuuriantropologi Matti Kamppisen pienimuotoisessa tutkimuksessa, jossa selvitettiin suomalaisten tapaa strukturoida aikaa spatiaalisesti, ylivoimaisesti yleisimmäksi ajan mieltämisen tavaksi nousi tulevaisuuden sijoittaminen havainnoijan eteen (2000a: 24, 2000b: 264). Universaalina ajan käsitteellistämisen tapana tällaista jäsennystä ei sen sijaan voida pitää, sillä muun muassa chileläinen kieli aymara koodaa päinvastaista ajan käsitteellistämisen tapaa, jossa tulevaisuus asettuu havainnoijan taakse ja menneisyys eteen (Núñez ym. 1997).

Sijaitsevan entiteetin ja sijainnin referenssipisteen suhdetta määritellään myös entiteettien keskinäisen välimatkan kannalta. Tällöin aikaa käsitteellistetään ETÄISYYDEN avulla. Etäisyyttä tarkastellaan aina jommankumman entiteetin näkökulmasta, ja oleelliset etäisyyden käsitteet ovat tällöin



LÄHELLÄ, joka ilmaisee pientä etäisyyttä (18), ja KAUKANA, joka ilmaisee suurta etäisyyttä (19). (Käsitteistä lisää esim. Johnson 1987: 129.)

(18) *aika on lähellä, olla lähellä jotakin aikaa*

(19) *aika on kaukana, olla kaukana jostakin ajasta*

Entiteettien keskinäisen etäisyyden lisäksi aikaan liitetään erilaisia PAIKAN ULOTTUVUUKSIA, kuten käsitesarja ALKU–KESKI–LOPPU (20–22).

(20) *aikojen alussa*

(21) *keskellä jotakin aikaa*

(22) *aikojen lopussa*

### 3.1.2. Fraseologiset merkitykset

AIKA SIJAITSEVANA ENTITEETTINÄ TAI SIJAINNIN REFERENSSIPISTEENÄ -jäsennystä edustavien ilmausten kirjaimelliset merkitykset kuvaavat stabiilia sijaintia, ja kompositionaalinen konkreettis–spatiaalinen luenta on niiden kohdalla edelleen mahdollinen (23a). Kompositionaalinen luenta vaatii kuitenkin aina erikoiskontekstin, esimerkiksi sadun, jossa aika nähdään elävänä olentona (tarkemmin Kittay 1987: 87–88, 103). Ilmauksen varsinainen fraseologinen merkitys on kuitenkin aina konkreettista luenta abstraktimpi (23b). Koska kyseessä on konventionaalinen ilmaus, on fraseologinen merkitys samalla ilmauksen yleisin merkitys normaalissa diskurssissa sekä ilmauksen oletusarvoinen luenta nollakontekstissa.

(23) *aika on lähellä*

(23a) 'konkreettinen aikaolio sijaitsee fyysisesti lähellä havainnoijaa' (erikoiskontekstissa)

(23b) 'ajallinen kesto suhteessa tietyn ajankohdan reaalistumiseen on vähäinen'

Usein ydinmerkitykseltään spatiaalis–konkreettisten leksikaalisten elementtien merkitys onkin laajentunut niin, että niiden avulla ilmaistaan 'AJALLISIA SUHTEITA'<sup>17</sup> (*milloin? kuinka pitkän ajan kuluttua? jne.*). 'AJALLISTEN SUHTEIDEN' kohdalla spatiaalisen lähdealueen PAIKKAA (*missä?*) vastaa 'ajankohta' (*milloin?*). Sijaintirelaatioista yleisin on inkluusiosuhde, jossa aika toimii sijainnin referenssipisteenä: tällöin aika nähdään eräänlaisena abstraktina säiliönä, joka pitää sisällään kaikki maailman tapahtumat (ks. Siitonen 2000: 149). Paitsi tapahtumat, sijaitsevat myös ihmiset ajassa, ja koska tila havainnoijan kohdalla on nykyisyys, on ihmisen sijainti ajassa nimenomaan sijaintia nykyisyydessä.

Spatiaalisista käsitteistä ETÄISYYTTÄ (*kuinka pitkä matka?*) vastaa 'ajallinen kesto' (*kuinka pitkä aika?, kuinka kauan?*). Etäisyyttä ilmaisevien sanojen *lähellä* 'lyhyen matkan päässä' ja *kaukana* 'pitkän matkan päässä' merkitykset laajenevat viittaamaan myös ajallisiin suhteisiin 'lyhyen ajan päässä' ja 'pitkän ajan päässä'. Mitä pienempi etäisyys on, sitä lyhyempi on myös ajallinen kesto, ja kun etäisyyttä ei enää ole, tietty ajankohta reaalistuu (24).

(24) *joulu on vielä kaukana – joulu on koko ajan lähempänä – joulu on lähellä – joulu on ovella – joulu on käsillä* 'käden ulottuvilla; (ajasta) aivan lähellä, läsnä' (NS 2: 1.; 3.)

PAIKAN ULOTTUVUUKSIA vastaa 'ajallinen järjestys'. Spatiaalisista ulottuvuuksista ALUN temporaalinen vastine on 'varhainen' ja LOPUN vastine on 'myöhäinen'. Taulukossa 5 esitetään kooten ajallisia suhteita, jotka jäsentyvät spatiaalisten termien välityksellä.

<sup>17</sup> Fraseologisia pääryhmiä merkitään työssä kapiteelikirjaimin, joihin on liitetty merkityssisältöä osoittavat puolilainausmerkit. Muutoin fraseologiset merkitykset osoitetaan pelkin puolilainausmerkein.

AIKA SIJAITSEVANA ENTITEETTINÄ / SIJAINNIN REFERENSSIPISTEENÄ		'AJALLISET SUHTEET'	
Lähdealueelta kuvautuvat käsitteet		Käsitteiden merkitykset kohdealueella	
PAIKKA		'ajankohta'	
SUUNTAISUUS	TAKANA	'ajan osa-alueet'	'menneisyys'
	KOHDALLA		'nykyisyys'
	EDESSÄ		'tulevaisuus'
ETÄISYYS	LÄHELLÄ	'kesto'	'lyhyen ajan päässä'
	KOHDALLA		'nyt'
	KAUKANA		'pitkän ajan päässä'
PAIKAN	ALKU	'ajallinen järjestys'	'varhainen'
ULOTTUVUUDET	LOPPU		'myöhäinen'

TAULUKKO 5. Spatiaalisten ja temporaalisten käsitteiden yhteyksiä.

Useammin kuin puhtaita temporaalisia relaatioita, ilmaistaan spatiaaliinseen jäsenyykseen pohjautuvilla ilmauksilla muunlaisia fraseologisia merkityksiä. Nämä ilmaukset ovat tunnistettavissa siitä, että ne sisältävät joitakin poikkeamia tai muita korosteisia piirteitä suhteessa 'AJALLISET SUHTEET'-ryhmän ilmauksiin. Edellä esitetyssä ajan käsitteellistämisen perusmallissa nykyhetki mieltyy havainnoijan lokaatioksi. Osa konventionaalisista ajanilmauksista koodaa kuitenkin tässä suhteessa mahdottomia lokaatiota (25–26). Samaten perusmallista poikkeaa sijaintirelaatio, jossa (abstraktin) inklusion sijaan havainnoijan ja referenssipisteenä toimivan ajan välillä vallitsee kontaktisuhde (27).

(25) *elää tulevaisuudessa* 'olla uudenaikainen tai vahvasti suuntautunut omaan tulevaan elämään'

(26) *elää menneisyydessä* 'olla vanhanaikainen tai vahvasti suuntautunut omaan elettyyn elämään'

(27) *olla ajassa kiinni, olla käsi ajan valtimolla* 'olla nykyaikainen'

Perusmallista poikkeavissa ilmauksissa spatiaalisuuden kautta ilmaistaan 'SUHDETTA AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN'. Normaalien mallien puitteissa ihmisen on mahdotonta ajatella sijaitsevan menneisyydessä tai tulevaisuudessa, koska tällöin kyseessä on objektiivinen, reaalista elämänkulkua määrittävä aika ja myös sijainti suhteessa neutraaliajan ajankohtiin on ihmisen henkilökohtaisista intresseistä riippumatonta ajallista sijaintia. Sen sijaan kun ajalla viitataan tiettyyn aikakauteen ja sen ilmiöihin, mahdollistuvat normaaliajan suhteen poikkeavat sijaintisuhteet, koska kyseessä on henkinen sijainti, jonka ei tarvitse noudattaa normaalin ajan käsitteellistämisen mallin rajoituksia. Henkistä suhdetta ilmentävät ajanilmaukset ovat osa laajempaa kokonaisuutta, mentaalisten tilojen käsitteellistämistä fyysikaalisen liikkeen ja sijainnin termein. Polysemian tutkimuksessa on tuotu useassa yhteydessä esiin, että fyysikaalisen alueen verbit saavat historiallisen kehityksensä aikana mentaalista tilaa kuvaavia lisämerkityksiä, kun taas päinvastaista muutosta ei ole havaittavissa (esim. Onikki 1994: 74; Sweetser 1990: 19).

Henkistä positiota koodaavat ilmaukset eivät ole kontekstissaan affektiivisesti neutraaleja, vaan vanhanaikaisuuteen sisältyy negatiivinen ja nyky- ja uudenaikaisuuteen positiivinen arvolataus, yleensä vielä siten, että lataus on uudenaikaisuuden kohdalla nykyaikaisuutta voimakkaampi. Ajanilmausten taustalta hahmottuukin koko aineiston laajuudelta näkemys, jonka mukaan tulevaisuus on nykyhetkeä parempi ja tällaisena tavoiteltava asia (28–29), kun taas menneisyys on jotain, johon ei kannata käyttää liiemmin voimavaroja (30–31).

(28) *Tulevaisuus näyttää valoisalta.*

(29) *Meillä on varmasti paremmat ajat edessämme.*

(30) *Onneksi se aika on jo takanapäin.*

(31) *Radioasemalla tuijotetaan sitkeästi menneisyyteen.*

Myös ainakin Lakoff ja Johnson (1980: 22–24) ovat tuoneet esiin tulevaisuuden korostuneen myönteisen aseman (länsimaisen) ihmisen ajattelussa.

Taulukossa 6 esitetään tiivistetysti, miten temporaalisia relaatioita ja henkistä suhdetta kuvataan spatiaalisten käsitteiden avulla.

SPATIAALINEN KENTTÄ	'AJALLISET SUHTEET'		Poikkeamat		'HENKINEN SUHDE AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN'	ARVO
TAKANA	'menneisyys' [ASSOSIAATIO]	→	'menneisyys' [INKLUUSIO]	→	'vanhanaikaisuus'	–
KOHDALLA	'nykyisyys' [INKLUUSIO]	→	'nykyisyys' [KONTAKTI]	→	'nykyaikaisuus'	+
EDESSÄ	'tulevaisuus' [ASSOSIAATIO]	→	'tulevaisuus' [INKLUUSIO]	→	'uudenaikaisuus'	++

TAULUKKO 6. Ajallisten suhteiden ja henkisen suhteen kuvaaminen sijainnin termein.

Paitsi että kirjaimellisesti spatiaaliset ilmaukset voivat ilmaista fraseologisesti temporaalista ja henkistä suhdetta, voidaan niillä viitata myös 'ELÄMÄÄN JA KUOLEMAAN'. Esimerkki-ilmaus 32a koodaa ajallista suhdetta, mutta ilmaus 32b viittaa henkilön pian tapahtuvaan kuolemaan.

(32a) *aika on lähellä*

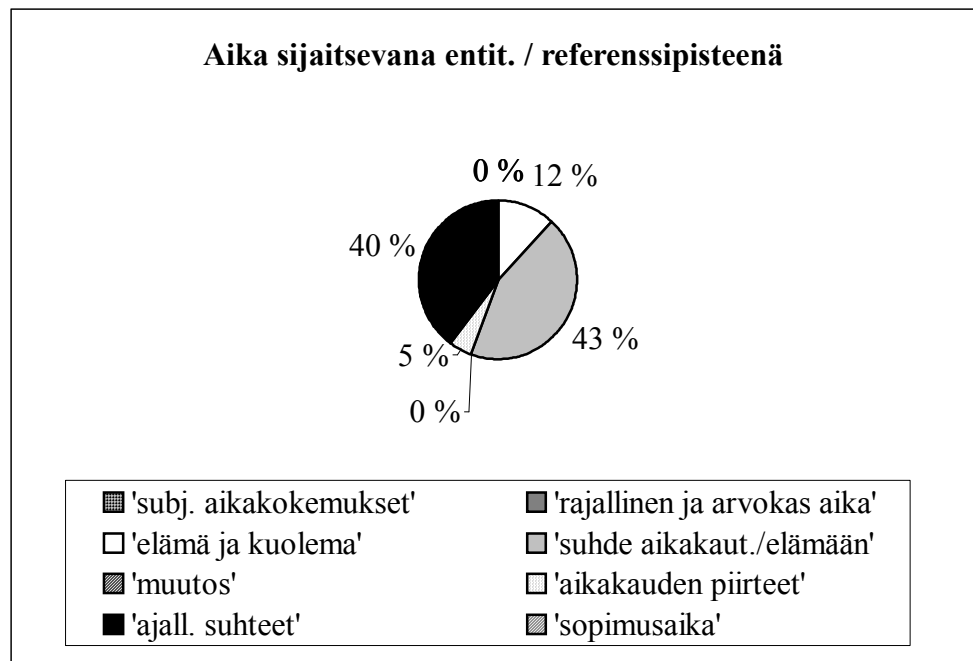
(32b) *aikansa on lähellä* 'jonkun kuolemaan on lyhyt aika'

Merkityksenmuutoksen saa aikaan omistusliitteen yhdistäminen *aika-*sanaan: kyseessä on tietyn ihmisen oma aika, ajankohta, joka merkitsee hänen elämänsä loppua (vrt. omistusliite kiinteänä idiomien osana Nenonen 2002: 61–62). Kuolemanilmauksissa spatiaalisista käsitteistä tärkein on ETÄISYYDEN käsite, ja fraasit ilmaisevat yleisimmin sitä, kuinka pitkä aika henkilön kuolemaan vielä on (vrt. 32b–33–34).

(33) *aikansa on kaukana* 'jonkun kuolemaan on pitkä aika'

(34) *aikansa on käsillä* 'joku kuolee hyvin pian'

Edellä on esitelty tarkemmin suurimpia fraseologisia merkitysryhmiä sijainninilmausten kohdalla. Kuviosta 1 ilmenee kaikkien fraseologisten merkitysluokkien tarkat osuudet.



KUVIO 1. Fraseologisten merkitysten prosentuaaliset osuudet sijainninilmauksista.

### 3.1.3. Aika liikkuvana entiteettinä tai liikkeen referenssipisteenä

Paitsi että aikaan yhdistetään ydinmerkitykseltään stabiiliin sijaintiin viit-  
taavia elementtejä, yhdistetään aikaan myös sanoja ja rakenteita, joiden  
avulla ilmaistaan ensisijaisesti fyysisten olioiden liikettä ja liikkeeseen kyt-  
keytyvää sijaintia spatiaalisessa ympäristössä (*mistä entiteetit tulevat, mihin  
entiteetit menevät, missä entiteetit liikkuvat?*). Liikeilmausten osuus on sel-  
västi suurempi kuin stabiilien sijainti-ilmausten eli 22 prosenttia (n=104)  
koko tutkimusaineistosta.

Liikettä ilmaistaan esimerkiksi spatiaalis–kineettisten adpositioiden avulla (1). Paitsi adpositio, voi ajanilmauksessa esiintyä myös adverbi, jota käytetään ensisijaisesti viittaamassa fyysiseen sijaintiin liikeverbin yhteydessä (2). Suomen paikallissijasysteemissä ero- ja tulosijat pitävät sisällään ajatuksen jonkinlaisesta muutoksesta ja niiden avulla voidaan suhteuttaa entiteettien liikettä (3a). Liikevaikutelmaa voi vielä vahvistaa sisältösana, kuten liikeverbi (3b). Myös olosijoja voi esiintyä liikettä edustavissa ilmauksissa, mutta näiden kohdalla liikkeeseen viittaavan leksikaalisen elementin esiintyminen on pakollista (4). Osassa ryhmän ilmauksia spatiaalis–kineettisyys perustuu yksinomaan sisältösanaan, yleensä juuri liikettä ilmaisevaan verbiin (5). Ryhmään kuuluviksi olen lukenut myös ilmaukset, joiden VP ilmaisee liikkeen negaatiota (6).

- (1) *kautta aikojen, aikaa **myöten***
- (2) *aika menee **ohi**, aika jää **taa(kse)***
- (3a) *ajasta aikaan*
- (3b) *siirtyä ajasta ikuisuuteen*
- (4) *ajassa **liikkuu** jotakin*
- (5) *aika **juoksee**, **alittaa** jokin aika*
- (6) *aika **seisoo**, aika **pysähtyy***

Spatiaalis–kineettisen kentän perustilanne on se, että tietty entiteetti liikkuu suhteessa toiseen entiteettiin. Vastaavasti kuin spatiaalisen kentän kohdalla, aika voi toimia joko liikkuvana entiteettinä tai liikkeen referenssipisteenä (mm. Clark 1973; Jackendoff 1983: 191; Lakoff–Johnson 1980: 42–44, 1999: 141–144). Viittaa kirjaimelliselta merkitykseltään spatiaalis–kineettisten ilmausten joukkoon nimityksellä AIKA LIIKKUVANA ENTITEETTINÄ TAI LIIKKEEN REFERENSSIPISTEENÄ. Ilmauksissa, jotka koodaavat liikkuvana entiteettinä toimivaa aikaa, *aika*-sanat sisältävän NP toimii ilmauksen kielipillisenä subjektina (7). Ajan toimiessa liikkuvana entiteettinä referenssipisteenä on yleensä [implisiittinen] havainnoija tai kokija (Jackendoff 1983: 191, lisäys AS). Leinon mukaan liikkuvana entiteettinä

(teemana) toimiessaan aika voidaan käsitteellistää sekä rajatuksi (7) että ra-  
jaamattomaksi entiteetiksi (8). Edellisten lisäksi liikkuvana entiteettinä voi  
toimia jokin tietty ajan osa-alue (9) tai niiden joukko (10). (Leino 2002a:  
556, esimerkit AS.)

(7) ***aika** tulee*

(8) ***aikaa** menee johonkin*

(9) ***tulevaisuus** tuo tullessaan*

(10) ***päivät** kulkevat omaa rataansa*

Ajan toimiessa liikkeen referenssipisteenä on *aika*-sanana sisältävä NP  
yleensä lauseessa adverbialina (11). Käsitteellisesti liikkuvana entiteettinä  
toimii tällöin (implisiittinen) havainnoija tai kokija. Liikkuva entiteetti ei ole  
yleensä leksikalisoitunut osaksi ilmausta, vaan se määräytyy  
kontekstisidonnaisesti (12).

(11) *siirtyä ajassa eteen- t. taaksepäin*

(12) ***Hänen** / **meidän** / **Paulan** jne. olisi aika siirtyä ajassa eteenpäin.*

Vastaavalla tavalla kuin stabiilin sijainnin kohdalla, voidaan sama asiointi-  
toisinaan hahmottaa temaattisesti sekä siten, että aika toimii liikkuvana en-  
titeettinä (13a) että tavalla, jossa aika on liikkeen referenssipisteenä (13b):

(13) *lähestyä*

(13a) *jokin aika lähestyy*

(13b) *lähestyä jotakin aikaa*

Kun aika toimii liikkuvana oliona, liitetään aikaan kohosteisesti  
NOPEUDEN käsite, eikä entiteetin liikerataan suhteessa referenssipisteeseen  
oteta välttämättä lainkaan kantaa. Aikaan voidaan liittää yhtä lailla hidas tai  
nopea liike, mutta yleisempää on kuvata ajan nopeaa liikettä (14).



(14) *aika matelee – aika juoksee, aika kiittää, aika lentää, aika rientää, aika vierii*

Kun aika taas toimii liikkeen referenssipisteenä, korostuu liikkuvan entiteetin ja ajan välille hahmottuva siirtymärelaatio. Näissä tapauksissa aikaa käsitteellistetään sekä LIIKKEEN (Lakoff–Johnson 1999: 140) että VÄYLÄN (Lakoff 1987: 275, 1990: 53) käsitteiden kautta. VÄYLÄÄ pidetään käsitteenä monimutkaisempana kuin PAIKKAA sen sisäiseen rakenteeseen liittyvien elementtien luonteen takia (Jackendoff 1983: 162–163). Usein VÄYLÄN sisäiset osat onkin tapana erottaa omiksi (semi)autonomisiksi kokonaisuuksikseen, jotka painottavat eri tavoin liikkuvan entiteetin suhdetta tilan ulottuvuuksiin. Tämä on perusteltua myös kielellisen aineiston perusteella, sillä kukin yksittäinen ilmaus ei koodaa liikkuvan entiteetin kaikkia koordinaatteja vaan tuo esiin yhden tai maksimissaan kaksi aspektia liikerataan liittyen.

Kun VÄYLÄN loppupään rajattuus korostuu siten, että entiteetin määränpää on tiedossa, liitetään aikaan MAALIN käsite (vrt. *kohdeväylä* Leino 2002b: 583). Paikallissijoista MAALIN ilmaisimena toimivat tulosijat (15), ja mikäli suhde liikkuvan entiteetin ja referenssipisteen välillä ei ole inkluusiivinen, voidaan MAALIA ilmaista myös liikeverbi+partitiivi -rakenteen avulla (16).

(15) *palata aikaan*

(16) *lähestyä aikakauden loppua*

Kun päinvastoin väylän alkupää on rajattu, käsitteellistetään aikaa LÄHDE-käsitteen kautta (vrt. *lähdeväylä* Leino 2002b: 583), jota ilmentää paikallissijoista erosijojen käyttö (17–18). Lisäksi mahdollisia ovat erilaiset adpositiorakenteet (19).

(17) *ammoisista ajoista, ajan varrelta*

(18) *siirtyä ajasta ikuisuuteen*

(19) *aikojen takaa*

Ilmauksia, joissa aikaa jäsennetään MAALIN kautta on huomattavasti enemmän kuin ilmauksia, joissa aikaa jäsennetään LÄHTEEN kautta. Lisäksi usein esitettäessä aika liikkeen lähtöpisteenä liikkeelle annetaan myös jonkinlainen päätepiste (18). Tilojen välisten siirtymien kuvauksessa MAALIN korostuminen LÄHTEEN kustannuksella eli se, että siirtymät kuvataan yleensä ennemminkin siirtymänä seuraavaan tilaan kuin poistumisena edeltävästä, onkin yleisesti tunnettu asia (Onikki 1992: 57). Ilmiötä on selitetty esimerkiksi ihmisen yleisellä taipumuksella suuntautua kohteeseen (Nikanne 1987: 176–178). Lisäksi esimerkiksi Onikki (1992: 57) esittää seuraavan näkökulman aiheeseen:

”Osuutensa saattaa olla myös tilojen abstraktiudella: tilan olemassaolo on sidoksissa tilan osanottajiin, eikä tyypillinen tila ole enää havaittavissa, kun sen kokija on siirtynyt siitä pois.”

LÄHTEEN ja MAALIN lisäksi aikaan liitetään REITIN käsite. REITILLÄ tarkoitetaan väylää, joka on avoin molemmista päistään ja jonka suunta on spesifioimaton (vrt. *avoin väylä* Leino 2002b: 583). REITTIÄ voidaan ilmaista olosijojen käytöllä, mikäli siihen yhdistyy jokin liikettä ilmentävä leksikaalinen elementti (20), tai tietyillä adpositiorakenteilla (21):

(20) *matkustaa ajassa*

(21) *halki aikakausien, aikaa myöten, aika ajaa ohi*

Kunkin väylätyypin kohdalla voidaan tarkastella myös LIKELAAJUUTTA. Tällöin toisistaan erotetaan laaja-alainen liike, joka kattaa suuren spatiaalisen alan, sekä kapea-alainen liike, jonka kattama ala on pieni.

Nopeuden, liikeradan ja liikelaajuuden lisäksi aikaa käsitteellistetään SUUNNAN käsitteen avulla. Aika mielletään SUUNNAN suhteen yksisuuntaiseksi (22–23).

(22) *menneet ajat eivät palaa*

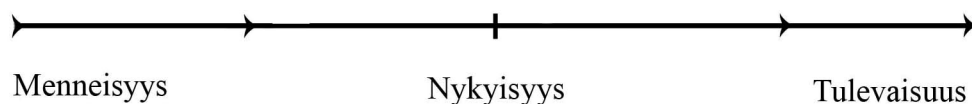
(23) *voisipa kääntää aikaa taaksepäin* (tämä ei siis kuitenkaan ole mahdollista)

Siitosen (2000: 150) mukaan tapaamme hahmottaa aikaa ja sen suuntaa vaikuttaa se, että ympäristössämme havaitsemat entropiset prosessit (esimerkiksi vanheneminen) ovat vääjäämättä yksisuuntaisia. Ajan yksisuuntaisuutta voidaan hahmottaa kahdesta laadullisesti erilaisesta näkökulmasta.

(24) *Lähestymme aikakauden loppua.*

(25) *Aikakausi lähestyy loppuaan.*

Esimerkkilauseessa 24 liikkuvana entiteettinä toimii havainnoija ja aika on referenssin kohteena, kun taas lauseessa 25 aika toimii sekä liikkuvana entiteettinä että referenssin kohteena. Lauseen 24 kohdalla liikkeen suunta on melko ilmeinen: me elämme fyysisesti nykyhetkessä ja toimintamme suuntautuu kohti edessämme sijaitsevaa (ks. luku 3.1.1.) tulevaa (*aikakauden loppu*). Saavutettuumme tulevan se muuttuu nykyisyyden kautta menneeksi ja jää taaksemme (ks. luku 3.1.1.) meidän jatkaessamme liikettä eteenpäin.

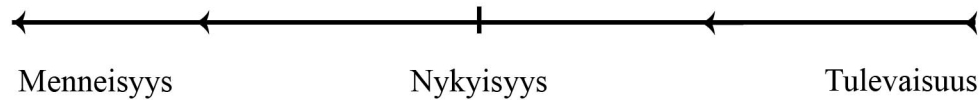


KUVIO 2. Liikkeen suunta havainnoijan toimiessa liikkuvana entiteettinä<sup>18</sup>.

Lauseessa 25 liikkeen suunta on päinvastainen. Näin siksi, että aikakauden lähestyminen loppuaan tarkoittaa yhden aikakauden muuttumista tulevasta nykyisyyden kautta menneeksi. Myöskin mikäli oletamme aikaa havainnoivan ihmisen pysyvän paikallaan nykyisyydessä, ainoa tapa, jolla vielä

<sup>18</sup> Olen noudattanut ajan liikesuunnan kuvauksessa länsimaissa totunnaista tapaa sijoittaa menneisyys horisontaalisen akselin vasemman- ja tulevaisuus akselin oikeanpuoleiseen päähän.

tulevaisuuteen kuuluvat asiat voivat tulla ihmisen uudeksi nykyisyydeksi, on ajan liike tulevasta kohti mennyttä. Aika liikkuu tällöin siis havainnoijan ohi edestä taakse (Lakoff–Johnson 1980: 44), ja nykyhetki mieltyy kulloinkin havainnoijan kohdalla olevaksi ajaksi.



KUVIO 3. Liikkeen suunta ajan toimiessa liikkuvana entiteettinä.

Spatiotemporaalista ajan käsitteellistämistä ilmentävät myös ilmaukset 26–27. *LIIKE* erottaa käsiteparin *EDELLÄ–JÄLJESSÄ* käsiteparista *EDESSÄ–TAKANA* samaan tapaan kuin *VÄYLÄN* käsitteen *PAIKASTA*. Leinon mukaan *EDELLÄ* ja *TAKANA* hahmottavat frontaalisen akselin, jonka suuntaisuus ei kuitenkaan määräydy implisiittisen havainnoijan mukaan, vaan suuntaisuuden määrittää *LIIKE* ja akseli on liikkeen suuntainen. Adpositio *edellä* sijoittaa entiteetin referenssipisteestä nähden liikedimension menosuuntaan ja *jäljessä* tulosuuntaan. (Leino 2002b: 596.)

(26) *jotakin edeltävä aika*

(27) *jonkin jälkeinen aika*

### 3.1.4. Fraseologiset merkitykset

Ajan käsitteellistäminen *SIJAINNIN* ja *LIIKKEEN* termein tuottaa ilmauksia, joiden kohdalla kompositionaalinen spatiaalis–kineettinen luenta on edelleen mahdollinen erikoiskontekstissa (28a). Tavallisesti ilmauksen merkitys on kuitenkin tätä abstraktimpi, sillä liikkeen ja sijainnin termein ilmaistaan usein temporaalisia suhteita. Kaikkiaan kolmannes kirjaimellisesti *AJAN* *LIKKUVANA ENTITEETTINÄ* TAI *LIIKKEEN REFERENSSIPISTEENÄ* esittävistä ilmauksista saa 'AJALLISIA SUHTEITA' ilmaisevan fraseologisen merkityksen.

Tässä merkityskentässä *LIKE* rinnastuu 'ajan kulumiseen'. Rinnastus on sama riippumatta liikkeen suuntaan otetusta näkökulmasta (28b–c).

(28) *tulla*

(28a) *aika tulee* 'konkreettinen aikaolio tulee fyysisesti luokse' (erikois-kontekstissa)

(28b) *Vielä tulee aika, jolloin mies ja nainen ovat samanarvoisia työmarkkinoilla.* 'Kun aikaa kuluu tarpeeksi, mies ja nainen ovat samanarvoisia työmarkkinoilla.'

(28c) *Olemme tulleet ajassa niin pitkälle, että voimme tarkastella kriittisesti edellistä aikakautta.* 'Aikaa on kulunut niin paljon, että voimme tarkastella kriittisesti edellistä aikakautta.'

*LIKELAAJUUS* rinnastuu kuluvan ajan 'määrään'. Tältä osin ajan spatiaalis-kineettinen kuvausmalli on huomattavan yhtenäinen ajan spatiaalisen kuvausmallin kanssa. *LAAJA-ALAISEN* *LIIKKEEN* vastine on 'suuri aikamäärä' (vrt. *KAUKANA* – 'pitkän ajan päässä'), ja vastaavasti *KAPEA-ALAISTA* *LIIKETTÄ* vastaa 'pieni aikamäärä' (vrt. *LÄHELLÄ* – 'lyhyen ajan päässä'). Tietyn ajankohdan lähestymisellä ja saavuttamisella taas viitataan kyseisen ajankohdan reaalistumiseen (vrt. *KOHDALLA* – 'nyt'). *LIIKKEEN* *YKSISUUNTAISUUS* ajan spatiaalis-kineettisessä kuvausmallissa tuottaa 'ajan palautumattomuuden' temporaalisessa kuvauksessa. Samoin kuin "aika ei voi kääntyä takaisin juoksussaan", ei kulunutta aikaa ole mahdollista saada takaisin.

Erityyppisten *VÄYLIEN* avulla ilmaistaan lähinnä näkökulmaa ajan kulumiseen. Esimerkiksi lauseessa 29 ajan ymmärretään kuluvan edelleen, kun taas lauseessa 30 viitataan tiettyyn yhtenäiseen, mutta jo kuluneeseen ajanjaksoon, joka nyt on tarkastelun kohteena.

(29) *Ajan varrella* (*REITTI* [+avoin]) *ihminen oppii monenlaista.*

(30) *Ajan varrelta* (*LÄHDE* [+rajattu]) *on mieleen jäänyt erityisesti yksi tapaus.*

Osassa ajanilmauksia ajan kulumisen 'jatkuvuus' on korostuneesti esillä. Jatkuvuutta voidaan ilmaista osoittamalla liikkeen REITTI, jolloin nimen-omaan väylän avoimuus luo vaikutelman jatkuvuudesta (31). Toisaalta jatkuvuuteen voidaan viitata osoittamalla ainoastaan liikkeen LÄHDE, jolloin liikkeen loppumiseen ei viitata lainkaan (32), tai tuomalla esiin LÄHDE ja MAALI siten, että syntyy vaikutelma LÄHDE–MAALI-siirtymän toistuvuudesta (33).

(31) *kautta aikain t. aikojen, ajan t. aikojen virrassa* (REITTI [+avoin])

(32) *ammoisista ajoista* (LÄHDE [+rajattu])

(33) *ajasta aikaan* (LÄHDE [+rajattu]) (MAALI [+rajattu])

Kahden liikkuvan entiteetin keskinäistä SIJAINTIJÄRJESTYSTÄ koodaavan käsiteparin EDELLÄ–JÄLJESSÄ avulla ilmaistaan 'aikajärjestystä', ja vastaava temporaalinen käsitepari on 'ennen' – 'jälkeen' (34–35).

(34) *Adventit ovat joulua **edeltäviä** pyhiä.* 'Adventit ovat pyhiä **ennen** joulua.'

(35) *Loppiainen on joulun **jälkeinen** pyhä.* 'Loppiainen on pyhä joulun **jälkeen**.'

Taulukkoon 7 on koottu sijainnin ja liikkeen käsitteitä ja niiden vastineita temporaalisia suhteita ilmaistaessa.

AIKA LIKKUVANA ENTITEETTINÄ / LIIKKEEN REFERENSSIPISTEENÄ		'AJALLISET SUHTEET'	
Lähdealueelta kuvautuvat käsitteet		Käsitteiden merkitykset kohdealueella	
LIIKE		'ajan kuluminen'	
YKSISUUNTAISUUS		'palautumattomuus'	
LIIKELAAJUUS	LAAJA-ALAINEN	'aikamäärä'	'suuri'
	KAPEA-ALAINEN		'pieni'
VÄYLÄ	LÄHDE	'valittu näkökulma'	esim. 'alkuajankohta'
	MAALI		esim. 'ajankohdan reaalistuminen'
	REITTI		esim. 'jatkuvuus'
SIJAINTUJÄRJESTYS	EDELLÄ	'aikajärjestys'	'ennen'
	JÄLJESSÄ		'jälkeen'

TAULUKKO 7. Spatiaalis–kineettisten ja temporaalisten käsitteiden yhteyksiä.

Kirjaimelliselta merkitykseltään spatiaalis–kineettisten ilmausten fraseologiset merkitykset eivät kuitenkaan ole aina puhtaita 'AJALLISIA SUHTEITA'. Merkinä muunlaisesta fraseologisesta merkityksestä on yleensä jonkinlainen poikkeama tai muu korostainen piirre suhteessa liikkeen ja sijainnin normaaliin hahmotusmalliin. Ajan käsitteellistämisen perusmallissa liike suuntautuu nykyisyydestä kohti tulevaa, kun havainnoija toimii liikkuvana entiteettinä, ja kun aika hahmotetaan liikkuvaksi entiteetiksi, on liikkeen suunta päinvastainen. Aineistostani löytyy kuitenkin ilmauksia, jotka ilmentävät edellisestä poikkeavaa ajan liikkeen kuvausta. Ilmiön mainitsevat myös esimerkiksi Langacker (1987: 171–173; 1990) ja Leino (2002a: 556–557).

(36) *Palataan vielä pikaisesti aikaan ennen talvisotaan.*

(37) *Kun näin hänet, koko se aika palasi mieleeni.*

(38) *Palatkaamme jälleen talvisodan tunnelmista nykyhetkeen.*

Lauseessa 36 havainnoija liikkuu nykyisyydestä kohti menneisyyttä ja lauseessa 37 aika liikkuu menneisyydestä kohti nykyisyyttä – kumpikin suuntia, joita ajan normaali liikemalli ei pidä sisällään. Lauseessa 38 havainnoijan liikesuunta on normaali, mutta liike ei suuntaudu nykyisyydestä kohti tulevaa, vaan menneisyydestä kohti nykyisyyttä. Oleellista poikkeavuuden kannalta on esimerkissä 37 eksplisiittisestikin esiin tuotu *mielen* käsite, joka viittaa jonkinlaisiin henkisiin toimintoihin, tässä ennen kaikkea muistelemiseen. Poikkeavat ilmaukset eivät ilmaise temporaalisuutta vaan 'SUHDETTA AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN'. 'Ajan kulumista' ilmaisevan LIIKKEEN kohdalla palaaminen reitillä taaksepäin on mahdotonta, koska reitin lokaatiot eli ajankohdat lakkaavat olemasta heti reaalistuttuaan. Sen sijaan muistelemisessa kyse on nimenomaan henkisestä palaamisesta johonkin jo aiemmin tapahtuneeseen, ja sitä voidaan kuvata liikkeenä paikkaan, jossa on käyty jo aiemmin. Kyse on subjektiivisesta liikkeestä, jossa käsitteistyksen tekijä seuraa mentaalisesti tiettyä reittiä valitsemaansa suuntaan (ks. Langacker 1987: 171–173).

Aiemmin spatiaalisten ilmausten yhteydessä esitetään, että 'AJALLISIA SUHTEITA' kuvattaessa havainnoijan sijainti on sijaintia nykyhetkessä, ja tästä poikkeavat lokaaliset positiot ilmaisevat 'SUHDETTA AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN'. Tilanne on vastaava ajan spatiaalis–kineettisen käsitteellistämisen kohdalla: frontaaliakselilla kulloinkin havainnoijan kohdalla olevat entiteetit ilmentävät nykyhetkeä ja tästä poikkeava sijaintijärjestys ilmentää henkistä suhdetta (39–40). Nykyaikaisuuden kuvauksessa sijaintijärjestys ei ole poikkeava, mutta ilmoitetun lokaation täsmällisyys (*tasalla*) viittaa muuhun kuin temporaaliseen merkitykseen (41).

(39) *olla ajastaan jäljessä* 'olla vanhanaikainen' (vrt. *elää menneisyydessä*)

(40) *olla aikaansa edellä* 'olla uudenaikainen' (vrt. *elää tulevaisuudessa*)

(41) *olla ajan tasalla* 'olla nykyaikainen' (vrt. *olla ajassa kiinni, olla sormi ajan valtimolla*)



Liikkeen mukana olo tuo esiin henkisen position syntymiseen ja sen ylläpitämiseen liittyvät prosessit (42–43).

(42) *jääda ajastaan jälkeen, aika ajaa ohi* 'muuttua vanhanaikaiseksi'

(43) *seurata aikaansa, pysyä ajan tasalla* 'olla ja pyrkiä olemaan jatkosakin nykyaikainen'

Henkisistä suhteista vanhanaikaisuus on kielteisesti, nykyaikaisuus myönteisesti ja uudenaikaisuus vielä tätäkin myönteisemmin sävyttynyttä. Spatiaalis–kineettisten ilmausten kohdalla arvottaminen on itse asiassa nähtävissä erityisen selvästi, koska adpositiot *edellä* ja *jäljessä* ilmaisevat kielessä laajemminkin erilaisia kehityksen asteita (*edellä* 'korkeampi kehityksen aste', *jäljessä* 'alhaisempi kehityksen aste'), jotka ovat affektiivisesti latautuneita (korkeampi = parempi, heikompi = huonompi).

'AJALLISTEN SUHTEIDEN' kuvauksessa aika nähdään yksisuuntaisena (44), jatkuvana (45) ja tasalaatuisena (46). Näin siksi, että liike rinnastuu ajan kulumiseen, eikä ajan kulumista nähdä olevan mahdollista katkaista tai manipuloida.

(44) *aika etenee vääjäämättä*

(45) *aikaa ei voi pysäyttää*

(46) *voisipa hidastaa ajan kulumista* (tämä ei siis kuitenkaan ole mahdollista)

Osa konventionaalisista ajanilmauksista sen sijaan kyseenalaistaa ajan katkeamattoman liikkeen (47) ja osa liittää aikaan vaihtelevan liikenopeuden (48a–b):

(47) *aika seisahtuu* t. *seisoo* 'tuntuu ettei aika kulu lainkaan'

(48a) *aika matelee* 'aika tuntuu kuluvan hitaasti'

(48b) *aika kiittää* 'aika tuntuu kuluvan nopeasti'

Poikkeamat normaalimallista indikoivat jälleen sitä, että ilmaukset ilmentävät 'AJALLISTEN SUHTEIDEN' sijaan muita fraseologisia merkityksiä, tällä kertaa 'SUBJEKTIIVISIA AIKAKOKEMUKSIA'. Esimerkiksi ilmauksella 48a ei viitata siihen, että aika tosiasiallisesti kuluisi toisena hetkenä hitaammin kuin toisena, vaan ilmaus kuvaa ajan hitaaseen kulumiseen liittyviä tuntemuksia. Ajan nopeaan kulumiseen liittyvät tuntemukset korostuvat hitaalta tuntuvaa ajankuluun verrattuna, sillä nopeaa ajan liikettä ilmaisevia fraaseja on aineistossa selvästi enemmän. Taulukossa 8 esitetään kootusti poikkeamat ajan käsitteellistämisen normaalimallista ja niistä seuraavat muutokset ilmausten fraseologisissa merkityksissä.

AIKA LIIK. ENT./ REFERENSSIP.	'AJALLISET SUHTEET'		Poikkeamat	MUUT FRASEOLOGISET MERKITYKSET	ARVO
LIIKE [+yksi- suuntainen] [+tasa- laatuinen]	'ajankulu'	→	LIIKE [+kaksi- suuntainen]	'muistelemineen'	
		→	LIIKE [+vaihteleva]	'subjektiivinen aikakokemus'	
SIJAINTI- JÄRJESTYS	'aika- järjestys'			'henkinen suhde'	
JÄLJESSÄ	'jälkeen'	→	JÄLJESSÄ [nykyhetki]	'vanhanaikaisuus'	–
KOHDALLA [nykyhetki]	'nyt'	→	TASALLA [nykyhetki]	'nykyaikaisuus'	+
EDELLÄ	'ennen'	→	EDELLÄ [nykyhetki]	'uudenaikaisuus'	++

TAULUKKO 8. Henkisen suhteen ja subjektiivisten aikakokemusten kuvaaminen spatiaalis–kineettisin termein.

Spatiaalis–kineettisistä ilmauksista noin joka kymmenes ilmaisee 'ELÄMÄÄ JA KUOLEMAA'. Osassa ilmauksia tästä on merkinä omistusliitteen yhdistäminen *aika*-sanaan (49a), jolloin *ajalla* viitataan jonkin henkilön kuoleman ajankohtaan. Usein kuolema kuvataan siten, että kuoleman ajan-

kohta liikkuu kohti subjektia tai että subjekti lähestyy tuota ajankohtaa (49a–b).

(49a) *aikansa lähenee t. lähestyy*

(49b) *lähestyä jotakin aikaa*

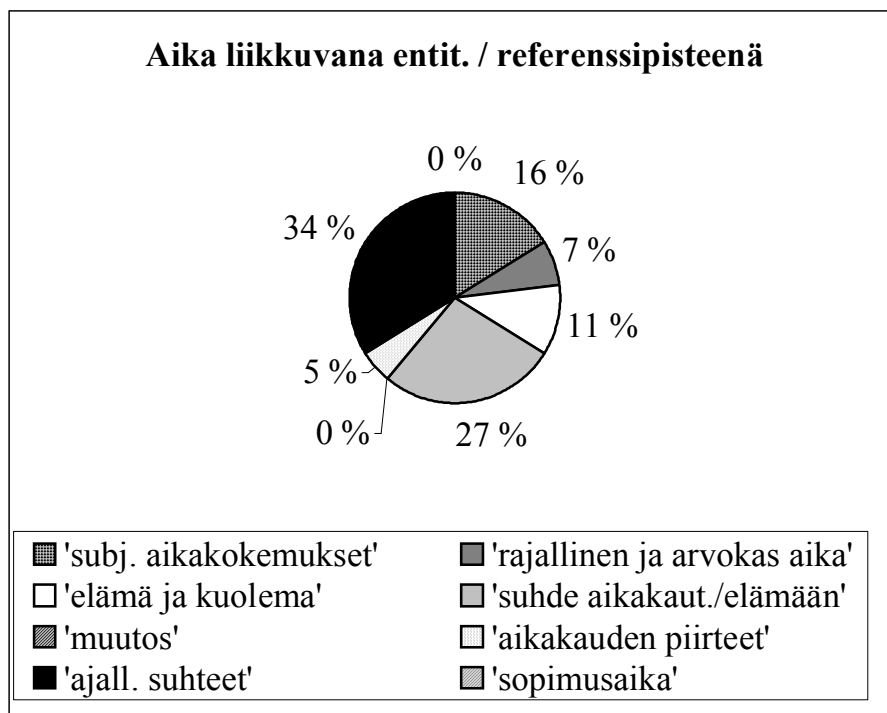
Toisinaan kuolemaa käsitteellistetään taas siten, että aika lähtee pois ihmisestä (50), tai päinvastoin eli siten, että ihminen lähtee pois ajasta (51). Jälkimmäisessä ilmauksessa liikkeen LÄHTEEN eli maallisen ajan lisäksi ilmaistaan myös MAALI, jona toimii maallisen ajan vastakohta eli ikuisuus.

(50) *aika jättää jostakusta*

(51) *siirtyä ajasta iankaikkisuuteen t. ikuisuuteen t. iäisyyteen*

Yhteistä kaikille liikkeeseen perustuville kuolemaan viittaaville ilmauksille on se, että niissä kyseessä on jostakin pois lähteminen tai lopullisen päätepisteen saavuttaminen. Aikaan liittyvä liikkeen yksisuuntaisuus puolestaan näyttäytyy näissä ilmauksissa kuoleman väistämättömyytenä.

Liikkeenilmausten kautta ilmaistavien fraseologisten merkitysten kirjo on laajempi kuin sijainninilmausten kautta ilmaistavien. Kuviossa 4 esitetään kaikkien fraseologisten luokkien osuudet liikeilmauksista.



KUVIO 4. Fraseologisten merkitysten prosentuaaliset osuudet liikkeenilmauksista.

### 3.2. Toiminnan kenttä

#### 3.2.1. Aika toimijana tai toiminnan kohteena

Prosentuaalisesti yhtä paljon kuin spatiaalis-kineettisiä ilmauksia yhteensä on tutkimusaineistossa ilmauksia, joissa aikaan liitetään erilaiseen toimintaan viittaavia sanoja. Toiminnanilmausten osuus koko aineistosta on siis 30 % (n=140). Toiminnalla tarkoitetaan tässä mitä tahansa muuta paitsi ensisijaisesti liikettä tai sijaintia ilmaisevaa toimintaa, joita käsitellään luvussa 3.1., tai ensisijaisesti ajan määrän vähenemistä (*tuhlata aikaa*) tai ajan olemuksen muutokseen johtavaa toimintaa (*pidentää aikaa*), joita käsitellään luvuissa 3.3. ja 3.4.

Toiminnanilmaukset koostuvat kielellisesti ennen kaikkea erilaisista toimintaa ilmaisevista verbeistä (1). Prototyypillisesti nämä verbit viittaavat ensisijaisessa käytössään konkreettiseen toimintaan, joka edellyttää

jonkinasteista konkreettisuutta myös toiminnan suorittajalta ja/tai toiminnan kohteelta. Samaten ryhmään lukeutuu konkreettistarkoitteisia ja genetiivimääritteen saavia substantiiveja (2), jotka ovat merkitykseltään lähellä verbejä ja kuvaavat näin enemmänkin toimintaa kuin ensimmäisen asteen entiteettejä (samantyyppinen luokittelu Koski 1992: 16). Konventionaalisissa ajanilmauksissa substantiivia määrittävänä genetiiviattribuuttina toimii *aika*-sana.

(1) *aika syö, takertua menneisyyteen, tuijottaa menneisyyteen*

(2) *ajan haasteet, ajanhallinta*

Käsitteellisesti prototyyppiseen toiminnan kenttään kuuluu kaksi osapuolta, joista toinen on aktiivinen ja toinen passiivinen. Toiminnalla tarkoitetaan kentässä sitä, että aktiivisen osapuolen energia suuntautuu tai suhteutuu passiiviseen osapuoleen ja energian vapautuminen saa aikaan jonkinlaisia muutoksia yleensä passiivisen, mutta toisinaan myös aktiivisen osapuolen tilassa. Ilmauksessa 3 passiivisen entiteetin (aika) positio muuttuu aktiivisen entiteetin toiminnan seurauksena ja ilmauksessa 4 aktiivinen entiteetti (subjekti) saa itse aikaan oman positionsa muutoksen.

(3) *siirtää aikaa*

(4) *vapautua menneisyydestä*

Aika voi toimia joko kentän aktiivisena osapuolena eli toimijana, jolloin tapahtuman toteutuminen on riippuvuussuhteessa aikaan, tai kentän passiivisena osapuolena eli toiminnan kohteena, jolloin ajalla ei ole määräysvaltaa suhteessa niihin tapahtumiin, joissa se on osallisena. Viitataan ajan käsitteellistämisen malliin, joka pohjautuu semanttisesti toiminnan kenttään, yleisnimityksellä AIKA TOIMIJANA TAI TOIMINNAN KOHTEENA.

TOIMIAKSI käsitteellistetyn ajan kohdalla aika toimii ilmauksen kieliopillisena (ja semanttisena) subjektina persoonamuotoisen verbin sisältävissä ilmauksissa (5). Genetiiviattribuuttirakenteista TOIMIJANA olevaa

aikaa ilmentävät ne, joissa genetiivimuotoinen *aika*-sana voidaan tulkita substantiivijäsenen ilmaiseman toiminnan suorittajaksi (6). Ryhmän ilmauksissa esiintyvät verbit ovat transitiiviverbejä ja ilmaukset valtaosin muotoa ( $NP[AIKA]+V+NP$ ) (5). Toisinaan teonkohde on fraasiutunut osaksi ilmausta (7), toisinaan se määrittyy kontekstista käsin (8).

(5) *aika tekee ihmeitä*

(6) *ajan haasteet* < 'aika haastaa'

(7) *aika parantaa haavat*

(8) *aika huutaa meiltä aloitteita / itsekuria / sankaritekoja* jne.

Muutamassa ilmauksessa verbi esiintyy transitiivisuudestaan huolimatta ilman objektia (9) ja tuottaa näin ilmauksen muotoa ( $NP[AIKA]+V$ ). Joskus taas ilmaus voi vaatia pakollisena jäsenenään toiminnan tapaa täsmentävän adverbialin (10).

(9) *ajan hammas syö, aika näyttää*, (mutta: \**aika tekee*)

(10) *aika kohtelee kaltoin, aika kohtelee lempeällä kädellä*

TOIMINNAN KOHTEEKSI käsitteellistettyä aikaa ilmentävät kielen pintatasolla prototyyppisesti ilmaukset, joissa *aika*-sana toimii kieliopillisena (ja semanttisena) objektina transitiiviverbin sisältävässä lausekkeessa ( $NP+V+NP[AIKA]$ ). Näissä ilmauksissa verbi ja kohde, johon toiminta suuntautuu, muodostavat kiinteän leksikaalistuneen kokonaisuuden, kun taas lauseen subjekti vaihtelee kontekstin mukaan (11). Kuitenkin lähes yhtä usein *aika*-sanana sisältävä NP toimii verbirektion takia lauseessa adverbialina (12) (ks. lisää Hakulinen–Karsson 1979: 103). Genetiiviattribuuttirakenteista ryhmään kuuluvat ne, joissa *aika*-sana voidaan tulkita substantiivijäsenen ilmaiseman toiminnan kohteeksi (13).

(11) *Hän / tyttö / liikemies* jne. *pelasi aikaa*.

(12) *pitää kiinni menneisyydestä, vapautua menneisyydestä*

(13) *ajanhallinta* < 'hallita aikaa'

Poikkeustapauksia ajan TOIMINNAN KOHTEENA esittävien ilmausten joukossa ovat tapaukset, joissa aika toimii kielipillisenä subjektina, mutta semanttisena objektina lauseessa, jonka verbi on intransitiivinen (14) (vrt. esimerkkejä mts. 103).

(14) *aika sopii: aika sopii minulle* 'hyväksyn ajan'

Semanttisesti AIKA TOIMIJANA -ilmauksia yhdistää se, että niissä kaikissa aikaan liitetään toiminnan suhteen piirre [+aktiivinen]. Ajan suorittamaa toimintaa ilmaisevat leksikaaliset elementit kuvaavat yleensä toimintoja, jotka vaativat prototyyppisesti tekijäkseen elollisen (15) ja usein inhimillisen (16) subjektin.

(15) *aika syö* 'ihmisistä ja eläimistä: ottaa suuhunsa ja niellä tavallisesti jotakin kiinteää ainetta' (NS 5: *syödä* I.)

(16) *aika antaa tuomionsa* 'tehdä oikeudenkäynnin kohteena olevaa henkilöä tai asiaa koskeva ratkaisu' (NS 6: *tuomita* I.)

Prototyyppisessä tapauksessa aikaan liitetäänkin myös ELOLLISEN OLENNON ja intentionaalisuuden asteen noustessa tarpeeksi suureksi INHIMILLISEN OLENNON ominaisuuksia. Elollisten ja/tai inhimillisten piirteiden projisointia ei-elolliseen olioon, tässä aikaan, nimitetään personifikaatioksi. Lakoff ja Johnson korostavat personifikaation laaja-alaisuutta osana kieltä ja ajattelua. Heidän mukaansa personifikaation merkitys piilee siinä, että esineiden, asioiden, käsitteiden ja luonnonvoimien elollistaminen tekee niistä helpommin ymmärrettävissä olevia ilmiöitä ihmiselle, joka elollistamisen kautta voi selittää myös ei-elollista maailmaa omiin toimintoihinsa ja tavoitteisiinsa tukeutuen. Vaikka Lakoff ja Johnson toisaalta korostavatkin personifikaation yleisyyttä, tuovat he esiin myös sen, ettei personifikaatiota tule nähdä pelkkänä yleisenä prosessina, vaan kiinnostavia ovat myöskin

kunkin yksittäisen personifiointiprosessin myötä lähdealueelta kohdealueelle kuvautuvat yksityiskohtaisemmat piirteet. (Lakoff–Johnson 1980: 33–34.)

Ajan personifioinnin tapoja voidaan jakaa alaryhmiksi sen perusteella, millaiseksi olennoiksi aika toiminnan laadun perusteella käsitteellistetään. Ensinnäkin aika voidaan nähdä ensisijaisesti KEHOLLISENA OLENTONA (17). Tällaisissa ilmauksissa korostuvat erilaiset fyysiset toiminnot, joilla voi olla fysikaalisia seurauksia ympäristössään. KEHOLLISENA OLENTONA toimivan ajan kohdalla kyse on ennen kaikkea ajan elollistamisesta, ei välttämättä inhimillistämisestä. Toisekseen aika voidaan nähdä ÄLYLLISENÄ OLENTONA (18). Konkreettisten fyysisten toimintojen sijaan tällöin on kyse henkisistä toiminnoista, joiden seuraukset ovat myös vähemmän konkreettisia, esimerkiksi älyllisiä ratkaisuja erilaisiin ongelmiin. Kolmanneksi aika voi toimia kohosteisimmin SOSIAALISENA OLENTONA (19). Tällöin ilmauksissa esiintyvä toiminta on luonteeltaan mentaalis–emotionaalista ja sekä toiminta että sen seuraukset kytkeytyvät erilaisiin sosiaalisiin suhteisiin. Kun aika käsitteellistetään ÄLYLLISEKSI tai SOSIAALISEKSI OLENNOKSI, kyse on yleensä paitsi ajan elollistamisen lisäksi ajan inhimillistämisestä.

(17) *aika huutaa, aika hioo, aika kuluttaa*

(18) *aika antaa tulkintansa, aika antaa vastauksen*

(19) *aika kohtelee hyvin, menneisyys ei jätä rauhaan*

Toiminnan seurausten kielteisyyden tai myönteisyyden perusteella aikaa voidaan pitää joko inhimillisenä VASTUSTAJANA (20) tai KUMPPANINA (21) (ks. myös Lakoff–Johnson 1980: 34).

(20) *aika kohtelee kaltoin, olla ajan armoilla*

(21) *aika tekee ihmeitä jollekin, aika tekee työtä jonkun t. jonkin puolesta*

Ajalla ei ole itsessään minkäänlaista substanssia. Substanssia sille saadaan paitsi käsitteellistämällä aika TOIMIJAKSI, myös jäsentämällä se



TOIMINNAN KOHTEEKSI. Ajan asettaminen TOIMINNAN KOHTEEKSI rajaa sitä selväpiirteisemmäksi kokonaisuudeksi, ja jo yksinomaan se, että suhteessa aikaan voidaan toimia jollain tavalla, tuottaa ajalle sisältöä. Se, millaiseksi aika tarkemmin ottaen mielletään AIKA TOIMINNAN KOHTEENA - käsitteellistämismallissa, riippuu kulloinkin kyseessä olevan toiminnan laadusta. Perussääntönä voidaan kuitenkin pitää seuraavaa: mitä konkreettisempaa aikaan kohdistuva toiminta on, sitä konkreettisemmaksi entiteetiksi myös aika kulloinkin mieltyy. Konkreettisimpia ovat ilmaukset, jotka pitävät kirjaimellisesti sisällään ajatuksen FYYSISESTÄ TOIMINNASTA, esimerkiksi FYYSISESTÄ MANIPULAATIOSTA (22) tai FYYSISESTÄ KONTAKTISTA (23). Toiminnan konkreettisuuden seurauksena aika muistuttaa näissä tapauksissa konkreettista esinettä tai spatiaalista paikkaa.

(22) *voisipa kääntää aikaa taaksepäin* 'muuttaa jonkin asentoa tai suuntaa' (NS 2: *kääntää* 1.)

(23) *juuttua menneisyyteen* 'tarttua, takertua lujasti kiinni johonkin' (NS 2: *juuttua* 1.)

Fyysisen läheisyyden aste subjektin ja esinemäisen ajan välillä voi vaihdella vasta tulossa olevasta kontaktista jo olemassa olevaan kontaktiin (24). Eroja ilmenee myös olemassa olevan kontaktin intensiteetin eli sen voimakkuuden ja keston suhteen (25).

(24) *kurkottaa tulevaisuuteen – kantaa menneisyyden taakkaa harteillaan*

(25) *pitää kiinni menneisyydestä – takertua menneisyyteen – juuttua menneisyyteen*

Samaten ilmaukset vaihtelevat sen suhteen, mikä on subjektin mahdollisuus päättää fyysinen suhde oma-aloitteisesti. Usein voimakkaan intensiteetin ilmaukset (*juuttua*) ovat samalla niitä, joissa subjektin mahdollisuudet lopettaa suhde ovat jokseenkin pienet.

FYYSISEN TOIMINNAN lisäksi kyse voi olla VISUAALISESTA TOIMINNASTA. Visuaalisen toiminnan kohteena ollessaan aika muistuttaa ennen kaikkea konkreettista paikkaa. Myös visuaalisen suhteen intensiteetti vaihtelee, ja vaihtelu määräytyy etupäässä toiminnan intensiteetin ja tuloksellisuuden perusteella. Esimerkki-ilmauksissa 26a–d visuaalisen suhteen intensiteetti kasvaa ilmaus ilmaukselta.

(26a) *kurkistaa tulevaisuuteen* 'katsoa jotakin sivumennen' (NS 2: *kurkistaa*)

(26b) *katsoa menneisyyteen* 'tarkata silmillä' (NS 2: *katsoa* I.)

(26c) *tuijottaa menneisyyteen* 'katsoa jatkuvasti, katsettaan siirtämättä' (NS 6: *tuijottaa* 1.)

(26d) *nähdä tulevaisuuteen* 'aistia, erottaa, havaita silmillään' (NS 3: *nähdä* I.)

Edellisiä vähemmän konkreettista toimintaa edustavat tapaukset, jossa subjektilla nähdään olevan jonkinlainen EMOTIONAALIS–SOSIAALINEN suhde aikaan. Myös näissä tapauksissa toimintaan voi liittyä fyysisiä piirteitä, mutta fyysinen toiminta ei ole pelkistettävissä oppositioon kontakti–ei-kontaktia, vaan kyse on aina myös henkisestä suhteesta subjektien välillä (27–29). Kun aika mielletään henkisen suhteen toiseksi osapuoleksi, liitetään siihen usein elollisia ja inhimillisiä piirteitä samaan tapaan kuin edellä AIKA TOIMIJANA -ilmausten kohdalla. Toiminnan myönteisyydestä tai kielteisyydestä ja muusta laadusta riippuen aika voi muistuttaa esimerkiksi VASTUSTAJAA (27), (tilapäistä) KUMPPANIA (28) tai ALAMAISTA (29).

(27) *taistella aikaa vastaan, uhmata aikaa*

(28) *elää sovussa menneisyytensä kanssa, luottaa tulevaisuuteen*

(29) *ajanhallinta*

Toiminnallinen suhde aikaan voi olla luonteeltaan myös ÄLYLLIS–SUUNNITELMALLINEN (30). Erillisenä ryhmänä tutkimusaineistosta erottuvat

ilmaukset, joissa aikaan suuntautuva toiminta on TALOUDELLISTA. Tällöin aika tai jokin sen osa-alue mieltyy siinä määrin arvokkaaksi kohteeksi, että siihen kannattaa suunnata taloudellisia resursseja (vrt. AIKA MATERIAALISENA RESURSSINA, luku 3.3.1.). Kahdessa viimeisessä tapauksessa aikaan kohdistuva toiminta on koko AIKA TOIMINNAN KOHTEENA -ryhmän abstrakteinta, ja myös aika mieltyy niissä varsin abstraktiksi asiaksi.

(30) *perua t. tilata t. varata aika*

(31) *panostaa t. sijoittaa t. investoida tulevaisuuteen*

Taulukkoon 9 on koottu oleelliset käsitteet ajan käsitteellistämässä toiminnan kentän avulla.

Ajan piirteet	AIKA TOIMIJANA
[+elollinen]	KEHOLLINEN OLENTO
[+inhimillinen]	SOSIAALINEN OLENTO
	ÄLYLLINEN OLENTO
	<b>AIKA TOIMINNAN KOHTEENA</b>
[+konkreettinen]	FYYSINEN TOIMINTA
	VISUAALINEN TOIMINTA
[+inhimillinen]	EMOTIONAALIS–SOSIAALINEN TOIMINTA
[–konkreettinen]	ÄLYLLIS–SUUNNITELMALLINEN
	TOIMINTA
	TALOUDELLINEN TOIMINTA

TAULUKKO 9. Ajan käsitteellistäminen toiminnan kentän avulla.

### 3.2.2. Fraseologiset merkitykset

Runsas viidennes AIKA TOIMIJANA TAI TOIMINNAN KOHTEENA -ryhmän ilmauksista ilmaisee fraseologisesti 'MUUTOSTA', joka tapahtuu ajan kulu-

essa. Muutoksia ilmaistaan ennen kaikkea niiden ilmausten avulla, joissa aika toimii kirjaimellisesti TOIMIJANA.

(32) *aika syö jotakin* 'ajan kuluessa jokin kuluu'

Vaikka ilmauksessa 32 aika esitetään kirjaimellisesti elollisena toimijana, ei ajan elollisuus ole osa fraseologista merkitystä, vaan kyse on muutostapahtuman kuvauksesta. Tällaisten ilmausten merkitykset syntyvät personifikaation kautta siten, että tapahtuman sijaan kyseessä nähdään olevan toiminta ja toiminnan suorittaja personoidaan (ks. esim. Cruse 2000: 209). Näin esimerkiksi kulumiseen voidaan viitata elollistetun ajan suorit- tamana toimintana, jolloin intransitiivisen *kulua*-verbin korvaa sen transitii- vinen vastine *kuluttaa*, tai kuten tässä, kuluttamista kuvaannollisesti ilmai- seva *syödä*-verbi, joka vielä korostaa toiminnan suorittajan elollisuutta (taulukko 10).

	TAPAHTUMA kuluminen			
Personifikaatio	→	TOIMINTA kuluttaminen		
		→	ELOLLINEN TOIMIJ X syö	
Ajan personointi			→	AIKA ELOLLISENA TOIMIJANA aika syö

TAULUKKO 10. Esimerkki personifikaatiosta ajanilmauksissa.

Personifikaation sisältävissä ilmauksissa kirjaimellisten ja fraseologisten merkitysten välillä on selviä säännönmukaisuuksia. Ensinnäkin johdonmukaisuutta esiintyy toimijan ja muutoksen laadun suhteen. Mikäli aika toimii KEHOLLISENA OLENTONA, joka suorittaa fyysisiä toimintoja, voi myös fraseologisesti olla kyse fyysisestä tai fysikaalisesta muutoksesta (32). Toisinaan kehollisen toiminnan avulla puolestaan ilmaistaan edellistä abstraktimpia muutoksia (33).

(33) *aika hioo särmät pois* 'jonkun luonne tulee tasaisemmaksi ajan kuluessa'

Tämäntyyppinen asymmetria fyysisten ja abstraktien merkitysten välillä on odotuksenmukainen, sillä konkreettisten merkitysten on todettu saavan ajan kuluessa abstrakteja lisämerkityksiä, mutta ei päin vastoin (esim. Kangasniemi 1997: 78). Odotuksenmukaista on siis myös se, että ajan toimissa SOSIAALISENA tai ÄLYLLISENÄ OLENTONA, joka suorittaa kehollisia toimintoja abstraktimpia henkisiä toimintoja, ovat myös fraseologiset merkitykset aina jokseenkin abstrakteja (34).

(34) *aika antaa vastauksen* 'jokin selviää ajan kuluessa'

Vastaavuuksia on myös toiminnan ja muutoksen myönteisyyden ja kielteisyyden suhteen. Mikäli aika nähdään KUMPPANINA, on myös fraseologisesti kyse myönteiseksi koetuista muutoksista (35), ja mikäli aika toimii VASTUSTAJANA, on fraseologisesti kyse kielteiseksi koetuista muutoksista (36).

(35) *aika kulta muistot* 'menneet tapahtumat alkavat ajan kuluessa tuntua miellyttävämmiltä'

(36) *kulua ajan hankauksessa* 'jokin muuttuu ajan myötä kuluneemmaksi, vanhemman näköiseksi'

Kirjaimellisesti TOIMIJANA olevan ajan avulla ilmaistaan fraseologisesti 'MUUTOKSEN' lisäksi tiettyyn aikakauteen liittyviä ominaispiirteitä ja niiden vaikutusta aikakauden ihmisten elämään (37). Merkitykseltään 'AIKAKAUDEN OMINAISPIIRTEET' -ilmauksia on toiminnanilmauksista suunnilleen saman verran kuin muutosta ilmaisevia eli viidennes.

(37) *Tämä aika tarvitsee vastuuntuntoisia kansalaisia ja rohkeita päätöksiä tekeviä viranhaltijoita.*

Esimerkkilauseessa 37 *aika tarvitsee jotakin* -ilmauksella ei viitata muutostapahtumaan, vaan siihen, että vallitsevana ajankohtana yhteiskunnassa tarvitaan tietynlaisia asioita. Erona edellisiin esimerkkeihin on myös se, että tässä *aika*-sanalla ei viitata kuluvaan aikaan ( $\neq$  esim. tila), vaan tietyn aikakauden (esimerkiksi 80-luku  $\neq$  90-luku) yhteiskuntaan. Tätä korostaa usein rajaavan määreen, kuten omistusliitteen tai demonstratiivipronominin, liittäminen *aika*-sanaan (38–40).

(38) *Aikamme* suosii uhkapelureita.

(39) Ylittää *oman aikansa* rajoitukset.

(40) Pienempien yritysten on vaikea vastata *tämän* ajan vaatimuksia.

Kaiken kaikkiaan aikakauteen ja sen elämään viittaavissa ilmauksissa kyse ei ole personifikaatiosta, jossa tapahtumat ymmärretään ajan suorittamana toimintana, vaan metonymyisesta korvaavuussuhteesta ( $X \rightarrow Y$ ), jossa aika toimii aikakauden ilmiöitä tuottavien ja ylläpitävien ihmisten tilalla. Personifikaation ja metonymian erottaa toisistaan se, että personifikaatiotapauksissa ei koskaan tosiasiallisesti viitata elollisiin olentoihin (*aurinko hymyilee* 'aurinko paistaa lämpimästi'), kun taas metonymiassa varsinainen referenssin kohde voi olla elollinen (*monta suuta ruokittavana* 'monta ihmistä ruokittavana') (Lakoff–Johnson 1980: 35, esimerkit AS). Sama ero toistuu esimerkki-ilmauksissa 41 ja 42. Ilmauksista ensimmäinen ei sisällä oletusta minkäänlaisesta todellisesta elollisesta

näyttäjistä, mutta jälkimmäinen sen sijaan viittaa epäsuorasti jonkinlaiseen elolliseen toimijaan, esimerkiksi tietyn yhteiskunnan kansalaisiin.

(41) *aika näyttää* 'jokin selviää ajan kuluessa'

(42) *aikamme tarvitsee jotakin* 'tänä aikana tarvitaan jotakin'

Operaationa metonymia häivyttää varsinaisen elollisen toimijan kielen pintatasolta, jolloin subjektiasemassa oleva aika näyttäytyy elollisen kaltaisena toimijana. Tämänäyttypistä ajan personifioitumista voidaan kuitenkin pitää ennen kaikkea seurauksena metonymisesta prosessista, jossa korvattavan jäsenen piirteitä projisoituu korvaavaan jäseneen (taulukko 11).

Metonymia operaationa			Metonymia ajanilmauksissa	
referentiaalinen korvaus	$X$		AIKAKAUDEN IHMISET	
	$\Rightarrow$	$Y$	$\Rightarrow$	AIKA
piirteiden projisoituminen	$X(z)$		IHMISET [+elollinen]	
	$\Rightarrow$	$Y(z)$	$\Rightarrow$	ELOLLINEN AIKA

TAULUKKO 11. Metonymia ajanilmauksissa.

Suurimman ryhmän toiminnanilmausten joukossa muodostavat 'SUHDETTA AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN' ilmaisevat fraasit. Näitä on toiminnanilmauksista vajaa kolmannes, ja niissä aika esiintyy TOIMINNAN KOHTEENA. Merkitysten kannalta oleellista on, että samalla tavoin kuin sijainti- (luku 3.1.2.) ja siirtymärelaatiot (luku 3.1.4.), rinnastuvat myös fyysinen (43) ja visuaalinen suhde (44–45) henkiseen suhteeseen. Ilmauksesta tai kontekstista riippuen kyse voi olla joko suhteesta tiettyyn aikakauteen tai suhteesta omaan elämään. Lause 43 viittaa vanhanaikaisu-

teen ja lause 44 moderniuteen suhteessa vallitsevaan aikakauteen, kun taas lause 45 kuvaa subjektin eteenpäinmenoa omassa elämässään.

(43) *Radioaseman vanhat parrat **roikkuvat** turhan vahvasti **menneisyydessä**, eikä uutta musiikkia kuulla.*

(44) *Asuntomessut **kurkistavat tulevaisuuteen**: esillä uuden sukupolven lasitusratkaisut.*

(45) *Avioeroni astui voimaan viime viikolla ja nyt on aika **suunnata katse kohti tulevaa**.*

Henkisen siteen vahvuus määräytyy fyysisen kontaktin tai katsekontaktin intensiteetin mukaan. Esimerkiksi tulevaisuuteen suuntautuminen on lausetta 44 vahvempaa, mikäli *kurkistamisen* sijaan puhutaan pidempikestoisesta *tulevaisuuteen katsomisesta*. Näkemisellä tarkoitetaan fraseologisesti ymmärtämistä (Sweetser 1990: 5) ja näin *tulevaisuuteen näkeminen* rinnastuu siihen, että subjekti paitsi suuntautuu tulevaan, myös pystyy ymmärtämään sitä.

Henkisen suhteen kuvaus ei ole affektiivisesti neutraalia, vaan läheinen suhde menneeseen aikakauteen tai elämään mielletään yleensä kielteiseksi ja läheinen suhde tulevaan aikakauteen tai elämään myönteiseksi asiaksi. Tämä ilmenee muun muassa siitä, että suhdetta menneisyyteen kuvataan kielteisesti sävyttyneiden verbien avulla (*takertua, tuijottaa*) ja suhteen purkautuminen kuvataan myönteisenä asiana (*vapautua, päästä eroon*). Osittain negatiivista vaikutelmaa vahvistaa se, että suhteessa menneisyyteen subjektin vaikutusmahdollisuudet kuvataan usein vähäisiksi (*juuttua*). Sen sijaan läheistä suhdetta tulevaisuuteen kuvataan verbien avulla, jotka ilmaisevat subjektin vapaaehtoista ja aktiivista toimintaa (*kääntää katse kohti, kurkottaa*). Kun kyse on subjektin volitionaalisesta toiminnasta, mieltyy toiminnan kohde tavoittelemisen arvoiseksi. Läheisen menneisyysuhteen kielteisyydelle ja läheisen tulevaisuussuhteen myönteisyydelle on tarjottavissa myös muunlaista taustaa. Koska tulevaisuus mielletään subjektin edessä ja menneisyys subjektin takana sijaitsevaksi (luku 3.1.1.), on subjek-



tin katseen ja toiminnan suuntautuminen tulevaisuuteen suuntautuneisuuden normaalitila ("eteenpäin") ja menneisyyteen suuntautuvat toiminnot muodostavat poikkeuksen tästä mallista ("taaksepäin"). Fraseologisesti subjektin liike kohti tulevaa rinnastuu ajan kulumiseen ja elämän etenemiseen, jolloin taaksepäin katsominen tai fyysinen kontakti johonkin takana olevaan mielletty normaalia elämänkulkua haittaavaksi ja sellaisena negatiiviseksi asiaksi. Lisäksi tulevaisuuden myönteistä asemaa ajanilmauksissa vahvistaa se, että taloudellisen tai muun suunnitelmallisen toiminnan kohteena on aineistossani aina tulevaisuus. Taulukossa 12 esitetään kootusti fyysisen ja visuaalisen toiminnan yhteydet henkisen suhteen kuvaamiseen.

AIKA FYYSISEN/ VISUAALISEN TOIMINNAN KOhteena	'HENKINEN SUHDE AIKAKAUTEEN'	'HENKINEN SUHDE OMAAN ELÄMÄÄN'	Arvo
kontakti menneeseen	'vanhanaikaisuus'	'suuntautuminen menneeseen'	–
kontakti tulevaisuuteen	'uudenaikaisuus'	'suuntautuminen tulevaan'	+
intensiteetti  pieni suuri	suhde  heikko vahva	suhde  heikko vahva	

TAULUKKO 12. Toiminnanilmaukset ja henkisen suhteen kuvaus.

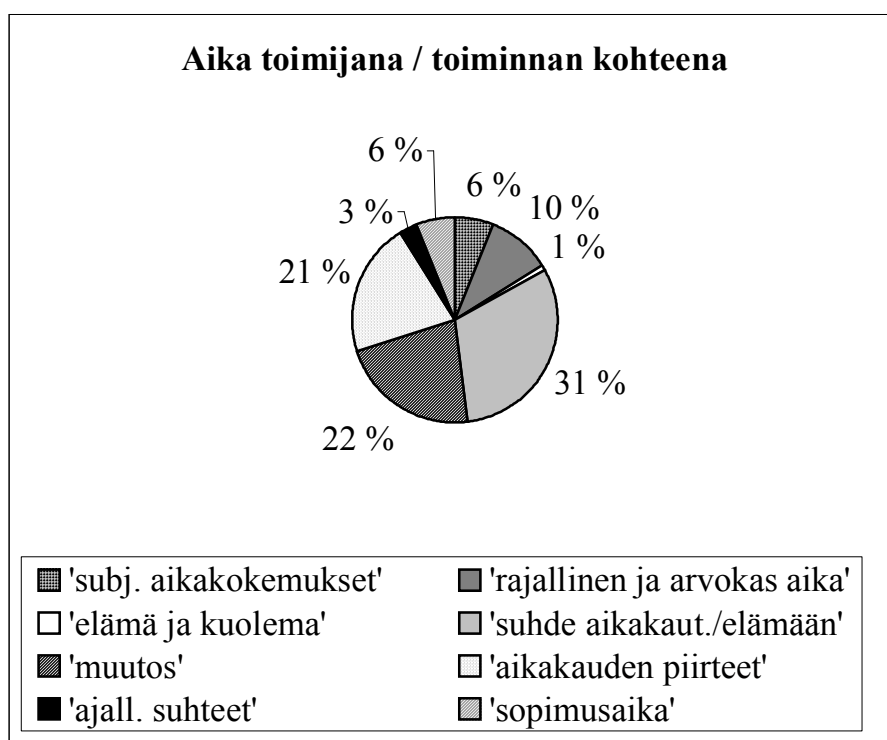
Tyystin merkitykseltään erilaisia edellä esiteltyjen kanssa ovat ilmaukset, joissa aika on ÄLYLLIS–SUUNNITELMALLISEN TOIMINNAN kohteena (46–47). Tämän tyyppinen toiminta on fyysistä ja visuaalista toimintaa abstraktimpaa ja myös ilmausten fraseologiset merkitykset ovat edellisiä abstraktimpia ja vähemmän kuvaannollisia. *Aika*-sanalla viitataan näissä ilmauksissa ajan-kohtaan, joka on ihmisten neuvoteltavissa. Käytän tällaisista merkityksistä

yleisnimitystä 'SOPIMUSAIKA'. Ilmauksia yhdistää semanttisesti ajatus siitä, että aika on jotain, jota ihmiset voivat kontrolloida ajatuksin ja teoin.

(46) *aika käy, aika sopii*

(47) *perua aika, varata aika*

Toiminnanilmausten avulla on mahdollista ilmaista kaikkia tämän työn fraseologisista päämerkityksistä, ja edellä merkitysryhmistä on esitelty aineiston kannalta ainoastaan merkittävimmät. Kuviosta 5 ilmenee kunkin fraseologisen luokan tarkka osuus toiminnanilmauksista.



KUVIO 5. Fraseologisten merkitysten prosentuaaliset osuudet toiminnanilmauksista.

### 3.3. Kvantifioinnin kenttä

#### 3.3.1. Aika määrällisenä entiteettinä ja resurssina

Konventionaalisista ajanilmauksista 17 prosentissa (n=79) aikaan yhdistetään leksikaalisia elementtejä, jotka viittaavat prototyyppisesti jonkin asian (vaihtuvaan) määrään. Ajan määrää tietyllä hetkellä ilmaistaan *aika*-sanaan yhdistyvien määrän adverbien avulla (1). Muutosta ajan määrässä ilmaistaan verbien avulla, jotka kuvaavat muutostapahtumaa entiteetin kvantitatiivisten ominaisuuksien suhteen (2). Tällöin määränmuutoksen nähdään tapahtuvan itsestään. Edellisten lisäksi ryhmään kuuluu verbi-ilmauksia, joiden verbi ilmaisee toimintaa, jonka seurauksena toiminnan kohteen eli ajan määrä muuttuu (3). Tällöin ilmaukseen kytkeytyy ajatus jonkinlaisesta muutoksen aikaansaajasta tai vaatijasta. Usein samasta verbivartalosta esiintyy aineistossa sekä passiivinen variantti, jolloin toimija jää epämääräiseksi muutoksen taustavoimaksi (3a), että aktiivinen variantti, jolloin toimija mieltyy muutoksen aktiiviseksi aikaansaajaksi (3b). Ensimmäisessä tapauksessa *aika*-sanana sisältävä NP toimii lauseen kielipillisenä subjektina ja toisessa tapauksessa objektina. Toisinaan verbiin voi liittyä kollokatiivisena osana toiminnan tapaa ilmaiseva adverbi (4).

(1) olla (*liian*) *paljon* aikaa, olla (*liian*) *vähän* aikaa

(2) aika *lisääntyy*, aika *vähenee*

(3a) aika *haaskautuu*, aika *tuhlaantuu*

(3b) *haaskata* aikaa, *tuhlata* aikaa

(4) käyttää aika *hyödyllisesti*, käyttää aikaa *taloudellisesti*

Ajan käsitteellistäminen MÄÄRÄN käsitteen avulla rajaa ajan käsitettä ja tekee siitä helpommin ymmärrettävän. Ajan määrään viitataan erittäin usein arkisissa keskusteluissa, ja ajan määrällinen aspekti kehystää monia ihmisen jokapäiväisistä toimista. Ajan määrän suhteen oleellista on huomata, että konventionaalisissa ajanilmauksissa aika hahmottuu AINEEN kaltaiseksi

epämääräiseksi tai rajoittamattomaksi joukoksi eikä laskettavissa olevaksi yksiköksi. Tämä ilmenee siitä, että ajan määrää tiedustellaan tavallisesti kysymyksellä *kuinka paljon?* kysymyksen *kuinka monta?* sijaan (vrt. *mass noun – count noun* Palmer 1996: 230). Myös *aika*-sanon yhteydessä esiintyvät adverbit liittyvät nimenomaan ei-laskettavissa oleviin ainesanoihin. Harvoissa poikkeustapauksissa ajan yhteydessä esiintyy määrän ilmaisimia, joiden avulla ilmaistaan laskettavissa olevien yksiköiden määrää. Tällaisia ovat esimerkiksi adverbit *muutama* ja *usea*, numeraalit sekä pluraalin käyttö (Cruse 2000: 269). Ajan määrän ilmaiseminen tähän tapaan vaatii kuitenkin aina erikoiskontekstin: tällöin kyseessä on jokin rajoittamattomasta massasta irrotettu osakokonaisuus (vrt. mts. 271). Esimerkkilauseissa 5a–b kyseessä on tietty palveluaika.

kampaamossa

(5a) – *Liikenisikö sinulta aika minulle ennen vappua?*

(5b) – *Minulla on enää muutama aika jäljellä. / Minulla on vielä useita aikoja jäljellä. / Voit valita kolmesta ajasta.*

Ilmauksissa, joissa ajan määrän pienenee tai suurenee, liitetään aikaan MÄÄRÄN lisäksi MUUTOKSEN käsite. Määrän vähenemiseen (6) viitataan tutkimusaineistossa selvästi useammin kuin määrän lisääntymiseen (7).

(6) *aika hupenee, aika tuhrautuu, haaskata aikaa, heittää aikaa hukkaan, hävitä aikaa, niellä aikaa, uhrata aikaa(nsa) jne.*

(7) *aika lisääntyy, ottaa aikaa itselleen, voittaa aikaa jne.*

Tapauksissa, joissa ajan määrä muuttuu toiminnan seurauksena, on mahdollista tuoda esiin myös kohde, johon aika suunnataan. Kohde ei ole leksikaloitunut osaksi ilmauksia, vaan se määräytyy kontekstin mukaan (8).

(8) *Tuhlasin paljon aikaa oikean bussin etsimiseen / siihen uimariin / matkajärjestelyihin jne.*

Aikaan liitetäänkin ajatus siitä, että subjektin on mahdollista käyttää aikaa tiettyyn tarkoitukseen ja että käyttämällä aika oikein on sen avulla mahdollista saavuttaa jotakin. Lakoff ja Johnson katsovat aikaa käsitteellistettävän tämäntyyppisissä tapauksissa MATERIAALISEN RESURSSIN käsitteen kautta. Tällä he viittaavat siihen, että aikaa voidaan käyttää yksiköitävissä olevia määriä (esimerkiksi 30 minuuttia) tiettyyn tarkoitukseen samoin kuin konkreettisia raakamateriaaleja (esimerkiksi 30 kuutiota). Molemmissa tapauksissa oleellista on, että kyseessä on oikeantyyppinen materiaali (esimerkiksi puu vs. muovi), kun taas sillä, mitä nimenomaisia osia materiaalista käytetään (tietty tukki vs. toinen tukki), ei ole väliä. (Lakoff–Johnson 1980: 65–66, esimerkit AS.)

Paitsi MATERIAALISEKSI RESURSSIKSI, mieltyy aika konventionaalisissa ajanilmauksissa aivan erityisesti TALOUDELLISEKSI RESURSSIKSI (vrt. AIKA TALOUDELLISEN TOIMINNAN KOHTEENA luku 3.2.1.). Ajasta puhutaan varsin usein käyttäen sanoja, joiden ensisijaiset merkitykset ovat taloudellisia (9–10). Taloudellista resurssia konkreettisempaa on puhua AJAN ja RAHAN käsitteiden yhteyksistä, ja toisinaan raha mainitaan ilmauksissa eksplisiittisestikin (10).

(9) *aika(nsa) on kallista, kuluttaa aikaa, käyttää aika taloudellisesti, säästää aikaa, sijoittaa aikaa johonkin, tuhlata aikaa*

(10) *maksaa jollekulle paljon aikaa ja rahaa, panna aikaa ja rahaa johonkin, säästää aikaa ja rahaa*

Talouteen ja rahaan liittyviä ilmauksia esiintyy paljon myös Lakoffin ja Johnsonin (amerikan)englantia käsittelevässä tutkimuksessa. He selittävät ilmausten runsaslukuisuutta ihmisen ajattelua ohjaavalla AIKA ON RAHAA -käsittemetaforalla. (1980: 7–9.)

### 3.3.2. Fraseologiset merkitykset

Vaikka ajasta puhutaan kirjaimellisesti taloudellisena resurssina, ovat ilmausten fraseologiset merkitykset tätä abstraktimpia. Pikemminkin kuin todella samaistamaan esimerkiksi ajan ja rahan käyttö, pyritään ilmauksissa sanomaan, että aikaan liittyy jotain samanlaista kuin taloudellisiin resursseihin. Fraseologisen merkityksen muodostuminen perustuu tällöin analogiseen suhteeseen kahden osapuolen, ajan ja taloudellisen resurssin, välillä. Kun aikaan yhdistetään analogisesti taloudellisen resurssin käsite, yhdistetään siihen etenkin kaksi tärkeää taloudellisen resurssin ominaisuutta. Toinen näistä on rajallisuus. Rajallisuus on oleellinen osa resurssia, sillä kun resursseja käytetään johonkin tarkoitukseen, se voi myös loppua. Analogian jälkeen myös ajan nähdään olevan mahdollista loppua sitä käytettäessä. Jos resurssi on taloudellinen, pidetään sitä mitä todennäköisimmin myös arvokkaana. Myös tämä piirre siirtyy analogian myötä aikaan. Näin kirjaimellisesti AJAN MÄÄRÄLLISENÄ ENTITEETTINÄ JA RESURSSINA esittävät ilmaukset ilmaisevat fraseologisesti 'RAJALLISTA JA ARVOKASTA AIKAA' (taulukko 13). Kvantifioinnin kentässä muunlaiset fraseologiset merkitykset ovat hyvin harvinaisia, sillä peräti 80 % ryhmän ilmauksista viittaa fraseologisesti juuri ajan rajalliseen ja arvokkaaseen luonteeseen.

Analogia	Ajan käsitteellistäminen	
$X=Y$	AIKA	= TALOUDELLINEN RESURSSI
$Y(z^1, z^2..) \rightarrow$		= [+rajallinen]
$X(z^1, z^2..)$		= [+arvokas]
$X= z^1, z^2..$	$\rightarrow$ 'RAJALLINEN JA ARVOKAS AIKA'	

TAULUKKO 13. Ajan ja taloudellisen resurssin käsitteiden analogia.

Ajanilmaukset eivät ole sävyltään neutraaleja ajan määrän suhteen, vaan suureen tai suurenevaan määrään aikaa suhtaudutaan huomattavasti myönteisemmin kuin pieneen tai pienenevään määrään aikaa (11).

(11) *voittaa aikaa – aika loppuu kesken, hävitä aikaa, olla pulaa ajasta*

Tämä perustuu yleisperiaatteeseen, jonka mukaan suuri määrä jotain myönteiseksi katsottavaa asiaa on parempi kuin pienempi määrä samaa asiaa ja vastaavasti suuri määrä jotain kielteiseksi katsottavaa asiaa on huonompi kuin vähäinen määrä samaa asiaa. Myönteiseksi asiaksi aika mieltyy sen resurssiluonteen ja arvokkuuden vuoksi. Sävyltään kielteisiä ilmauksia, jotka ilmaisevat, että ajan määrä on liian vähäinen tai vähenee, on tutkimusaineistossa huomattavasti runsaammin kuin myönteisiä ilmauksia, joissa tuodaan esiin ajan ilahduttavan suuri määrä. Oma-aloitteinen ja huonosti suunniteltu toiminta, joka johtaa ajan määrän vähenemiseen, näyttäytyy aineiston valossa suorastaan tuomittavana (12).

(12) *heittää aikaa hukkaan, riistää jonkun kallista aikaa*

Kirjaimellisten määränilmausten fraseologinen merkitys voi liittyä myös 'ELÄMÄN JA KUOLEMAN' kuvaukseen. Tässä merkityskentässä ajan resurssiluonne rinnastuu siihen, että aika on elämän ylläpitäjä (13). Ajan käyttämisellä johonkin tarkoitukseen tarkoitetaan puolestaan elämän elämistä jollakin tavalla (14). Ajan määrä tietyllä hetkellä rinnastuu ihmisellä jäljellä olevaan elinaikaan ja ajan loppuminen tarkoittaa elämän päättymistä (15). Osassa ilmauksia elämän ja kuoleman kuvausta ennakoii jälleen omistusliitteen esiintyminen *aika*-sanana yhteydessä.

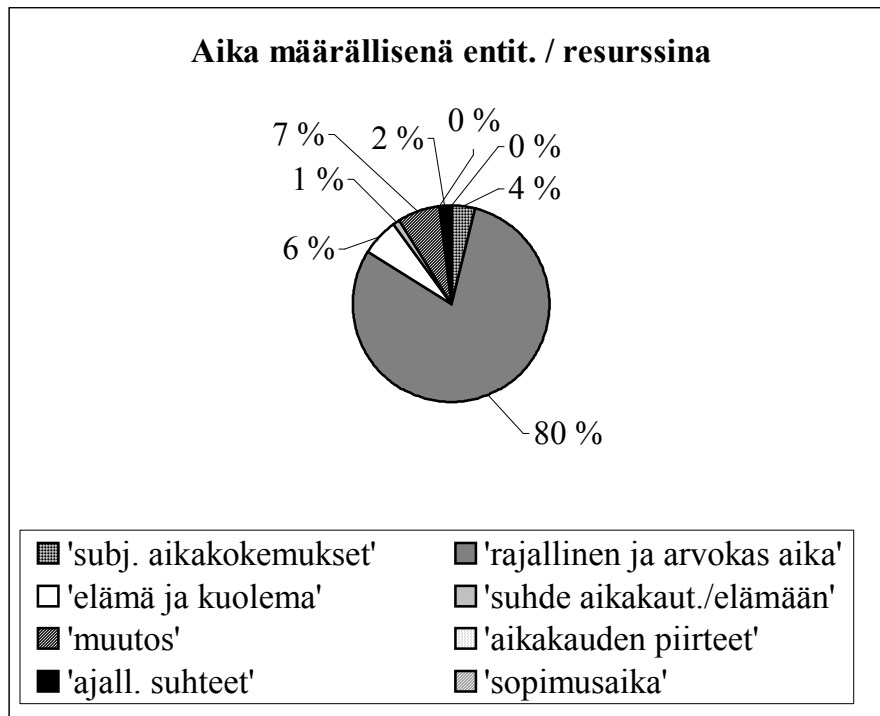
(13) *aika joka (meille jokaiselle) annetaan*

(14) *tehdä jotakin ajalla joka annetaan*

(15) *olla vain vähän aikaa jäljellä, aikansa loppuu*

Fraseologisten merkitysten epätasainen jakautuminen määränilmausten kohdalla poikkeaa huomattavasti esimerkiksi toiminnanilmauksista, joiden

kohdalla fraseologiset merkitykset jakautuvat verrattain tasaisesti. Fraseologisten merkitysten tarkat osuudet ilmenevät kuviosta 6.



KUVIO 6. Fraseologisten merkitysten prosentuaalisten osuudet määränilmauksista.

### 3.4. Kvalifioinnin kenttä

#### 3.4.1. Aika olemuksellisenä entiteettinä

Paitsi että aikaa kvantifioidaan määränilmausten avulla, voidaan sitä myös kvalifioida erilaisten kirjaimellisesti laadullisia ominaispiirteitä ilmaisevien leksikaalisten elementtien avulla. Tällaisia ilmauksia on tutkimusaineistosta 10 prosenttia (n=48). Ajan olemusta ilmaistaan pääosin sellaisten adjektiivien avulla, jotka liittyvät ensisijaisesti aikaa konkreettisempiin entiteetteihin, kuten elollisiin olioihin, esineisiin tai tiloihin. Mahdollisia ovat sekä adjektiivin predikatiivinen että attributiivinen positio (1) Paitsi ajan olemusta tietyllä hetkellä, voidaan ilmauksissa kuvata myös muutosta ajan



olemuksessa. Tämä tapahtuu adjektiivista johdetun verbin avulla, joka ilmaisee muutosta entiteetin kvalitatiivissa ominaisuuksissa. Tällöin muutoksen nähdään tapahtuvan ikään kuin itsestään (2). Lisäksi aineistoon kuuluu konstruktioita, joiden verbi ilmaisee toimintaa, jonka seurauksena toiminnan kohteen eli ajan olemus muuttuu (3). Toisinaan ajan olemusta ja siinä tapahtuvia muutoksia ilmaistaan myös ei-adjektiivisten verbikonstruktioiden avulla (4).

(1) *aika on lyhyt, pitkä aika*

(2) *aika lyhenee, aika pitenee*

(3) *lyhentää aikaa, pidentää aikaa*

(4) *aika venyy, aika antaa myöten*

Ilmaukset, joissa aikaan liitetään adjektiiveja tai niihin rinnastettavissa olevia kuvailevia elementtejä, ilmentävät ajan käsitteellistämisen tapaa, jossa aikaan yhdistetään LAADUN käsite. Ajan siis ajatellaan olevan tietyllä hetkellä tietynlainen. Ajan käsitteellistäminen LAADUN kautta muovaa ajan käsitettä määrittämällä ajan sisäistä rakennetta. Ilmauksissa, jotka kuvaavat ajan olemuksellista muutosta, aikaa käsitteellistetään sekä LAADUN että MUUTOKSEN käsitteiden kautta. Se, millaiseksi ajan (muuttuva) olemus tarkemmin ottaen mielletään, riippuu kulloinkin kyseessä olevan laadun ilmaisimen semanttisesta sisällöstä. Ensinnäkin laadulla tarkoitetaan FYYSISTÄ OLEMUSTA. Fyysisistä piirteistä aikaan liitetään yleisimmin käsitepari PITKÄ–LYHYT, joka jäsentää kohteen olemusta sen suurimman ulottuvuuden suhteen (1–3). Käsitepari voi kuvata kohteen olemusta yhtä hyvin pysty- kuin vaaka-akselilla, mutta puhtaista pystyulottuvuuden käsitteistä KORKEA–MATALA aikaan liittyy ainoastaan käsite KORKEA (5). Fyysiset laadunmääritteet liittyvät ensisijaisesti entiteetteihin, joilla on selkeät äärirajat, ja niiden yhteydessä myös aika mieltyy ennen kaikkea olion tai esineen kaltaiseksi entiteetiksi.

(5) *on (jo) korkea aika*

Paitsi ääriulottuvuuksien suhteen, jäsennetään aikaa myös sisälläpidon termien välityksellä. Jäsennys on jälleen on asymmetrinen sikäli, että aikaa käsitteellistetään käsitteiden TÄYSI (6) ja UMPINAINEN (7) kautta, mutta niiden vastineet TYHJÄ ja ONTTO eivät saa merkityksiä ajan yhteydessä.

(6) *aika(nsa) on täysi t. tulee täyteen t. täyttyy, täyttää aikansa jollakin*

(7) *aika kuluu t. menee umpeen, aika umpeutuu, aika on ummessa*

Toiseksi ajanilmauksissa kuvataan ajan VISUAALISTA OLEMUSTA. Visuaalisista käsitteistä aikaan kytkeytyy käsitepari RUNSASVALOINEN–VÄHÄVALOINEN, jonka avulla kuvataan prototyypillisesti tilan valo-ominaisuuksien ääripäitä (8–9).

(8) *valoisa tulevaisuus, tulevaisuus näyttää kirkkaalta*

(9) *olla pimeä / synkkä menneisyys (takanaan), tulevaisuus on hämärän peitossa*

Kolmanneksi aikaan liitetään ELOLLISEN ja ennen kaikkea INHIMILLISEN OLENNON ominaisuuksia. Nämä ominaisuudet voivat liittyä esimerkiksi olennon IKÄÄN, TUNNETILAAN tai pysyvämpään LUONTEESEEN (10).

(10) *vanhat hyvät ajat, se oli onnellista aikaa, ne oli ankaria aikoja*

Neljänneksi ajanilmauksissa kuvataan ajan ARVOA. Arvolla viitataan tässä ennen kaikkea laadulliseen tai taloudelliseen arvoon, ja aika esitetään näiden suhteen aina korkea-arvoisena (11). Lisäksi aikaan liitetään jonkinlaista SOPIVUUTTA ilmentäviä käsitteitä (12).

(11) *laatuaika, aika(nsa) on kallista*

(12) *aika on kypsä / oikea / otollinen / valmis jollekin*

### 3.4.2. Fraseologiset merkitykset

Kirjaimellisesti olemuksellista aikaa kuvaavilla ilmauksilla on hyvin runsaasti erilaisia fraseologisia merkityksiä. Suurimpana merkitysryhmänä erottuvat 'AJALLISET SUHTEET', joita kuvaa vajaa kolmasosa kvalifiointi-ilmauksista. 'AJALLISIA SUHTEITA' kuvataan ennen kaikkea niiden ilmausten avulla, jotka viittaavat kirjaimellisesti ajan FYYSISEEN OLEMUKSEEN. Fyysisistä piirteistä PITUUTTA vastaa fraseologisesti ajallisen keston määrä, jolloin *lyhyellä ajalla* tarkoitetaan 'vähäistä ajallista kestoja' ja vastaavasti *pitkällä ajalla* 'runsasta ajallista kestoja'. Pituudenilmauksilla voidaan korostaa myös 'ajallista jatkuvuutta' (13). Tällöin kyseeseen eivät tule ilmaukset, joissa aikaan kytketään lyhyys, koska jatkuvuuden ilmaiseminen vaatii kirjaimelliselta ilmaisimeltaan suuntaista ulottuvuutta.

(13) *ajan pitkään, ajan mittaan*

Paitsi 'ajallista kestoja', voidaan ajan olemuksen kautta kuvata 'määräajan saavuttamista' eli tilannetta, jossa ajallinen kesto suhteessa johonkin pisteeseen on nolla. Määräajan saavuttamista kuvataan ennen kaikkea jonkin tulemisena sisällöltään täydeksi (*täysi-*, *umpi-*, 6–7). Toisaalta määräajan saavuttamiseen voi liittyä lisäksi ajatus siitä, että tietty ajankohta on tiettyä tapahtumaa varten. Tällöin kyseeseen ajankohtaan viitataan sopivana aikana (*oikea* ym., 12).

Ajan pituudenmuutosten avulla kuvataan fraseologisesti 'SOPIMUSAIKAA': tällöin *aika*-sanalla viitataan ihmisen määrittämään ajanjaksoon, jonka ajallista kestoja ihmisen on myös mahdollista muuttaa. Ilmaukset 14a–b tarkoittavat siis sitä, että sovittua ajanjaksoa pidennetään joidenkin henkilöiden toimesta, joskin ensimmäisessä ilmauksessa ei tuoda esiin ajanjakson pituudesta sopivien tahojen olemassaoloa.

(14) PITKÄ + MUUTOS

(14a) *aika pitenee*

(14b) *pidentää aikaa*

Myös ilmaus 15 edustaa kirjaimellisesti pituussuuntaisia muutoksia ajan laadullisissa piirteissä, mutta fraseologisesti se ei kuvaa muutoksia sovitussa ajankohdassa, vaan 'SUBJEKTIIVISIA AIKAKOKEMUKSIA'. Tällöin *pitkällä ajalla* viitataan aikaan, joka tuntuu kuluvan hitaasti, ja *lyhyellä ajalla* aikaan, joka tuntuu kuluvan hitaasti. Usein subjektiivisia kokemuksia kuvaavista ilmauksista on jo niiden kirjaimellisen merkityksen perusteella löydettävissä vihjeitä subjektin omakohtaisesta toiminnasta ja siihen liittyvistä tuntemuksista (16).

(15) *aika käy t. tulee pitkäksi*

(16) *odottavan aika on pitkä, aika **tuntuu** lyhyeltä*

Lyhyen tai lyhenevän ajan avulla ilmaistaan myös 'ELÄMÄÄ JA KUOLEMAA'. Lyhyt kesto tarkoittaa tässä elinajan lyhyyttä. Jälleen 'ELÄMÄ JA KUOLEMA' -merkityksen tunnusmerkkinä on usein omistusliitteen käyttö (17).

(17) *aikansa **täällä** lyhenee*

Edellisiä jonkin verran laajempi on ryhmittymä, jossa ajan kvalitatiivisten piirteiden kautta kuvataan henkistä suhdetta aikakauteen tai omaan elämään. Samoin kuin toiminnanilmausten kohdalla (luku 3.2.2.), myös laadunilmausten kohdalla visuaalisuuden kautta kuvataan henkistä suhdetta. Ajanilmauksissa tulevaisuuteen yhdistyy runsaan valon määrä (*valoisa, kirkas*) ja menneisyyteen vähäisen valon määrä (*hämärä, pimeä, synkkä*). Visuaalisten toiminnanilmausten käsittelyn yhteydessä todettiin, että jonnekin katsominen rinnastuu suuntautumiseen kohti jotakin ja jonnekin näkeminen katsojan ymmärrykseen koskien katsomisen kohdetta. Visuaaliset laadunilmaukset ovat yhteydessä toiminnanilmauksiin siten, että RUNSASVALOISUUS implikoi selvästi katsottavissa ja nähtävissä olevaa asiaa. Runsasvaloisella viitataan näin fraseologisesti asiaan, josta subjektilla on

jonkinlaista tietoa ja jota kohti subjekti pyrkii henkisesti suuntautumaan. Esimerkiksi ilmaus 18 viittaa siihen, että subjekti pyrkii ajattelussaan ja toiminnassaan suuntautumaan tulevaisuuteen ja tulevaisuus jäsentyy hänen mielessään melko selkeästi; hänellä on toisin sanoen selvältä tuntuvia suunnitelmia tulevaisuutensa varalle. Runsasvaloisuuteen liitetään ihmismielessä yleisesti myönteisiä konnotaatioita (lämpö, kasvu; näkeminen), jotka runsasvaloisuuden ja tulevaisuuden liiton myötä projisoituvat tulevaisuuteen niin, että ajan fraseologiassa tulevaisuus nähdään myönteisenä asiana (19).

(18) *tulevaisuus näyttää kirkkaalta* 'tulevaisuus tuntuu selvältä'

(19) *tulevaisuus näyttää valoisalta* 'tulevaisuus vaikuttaa hyvältä'

Päinvastoin kuin tulevaisuuteen, liitetään menneisyyteen vähäinen valon määrä. VÄHÄVALOISUUS implikoi vaikeutta nähdä jotakin asiaa ja tämä taas vaikeutta tietää asiasta mitään tai muodostaa siihen henkistä suhdetta. Esimerkiksi ilmaus 20 viittaa menneisyyteen, josta on vaikea saada selville mitään. Samoin kuin runsasvaloisuuteen, liittyy myös vähävaloisuuteen affektiivisia konnotaatioita, joskin tällä kertaa ne ovat kielteisiä. Kielteinen arvolataus välittyy tätä kautta myös menneisyyteen. Ilmauksessa 20 *pimeä* viittaa paitsi menneisyyteen, josta on vähän tietoa, myös kielteiseksi koettuun aikaan, joka on aktiivisen suuntautumisen sijaan parasta jättää rauhaan.

(20) *olla pimeä menneisyys (takanaan)*

Taulukossa 14 esitetään tiivistys visuaalisten käsitteiden ja henkisen suhteen keskinäisistä yhteyksistä.

VISUAALINEN		'HENKINEN SUHDE'	AJAN OSA- ALUE	ARVO
OLEMUS	TOIMINTA			
RUNSASVALOISUUS	KATSOMINEN	'aktiivinen suuntautuminen'	tulevaisuus	+
	NÄKEMINEN	'tietäminen'		
⇒	⇒	⇒	⇒	
VÄHÄVALOISUUS	EI- KATSOMINEN	'suuntautumattomuus'	menneisyys	–
	EI- NÄKEMINEN	'tietämättömyys'		
⇒	⇒	⇒	⇒	

TAULUKKO 14. Visuaaliset käsitteet henkisen suhteen kuvauksessa.

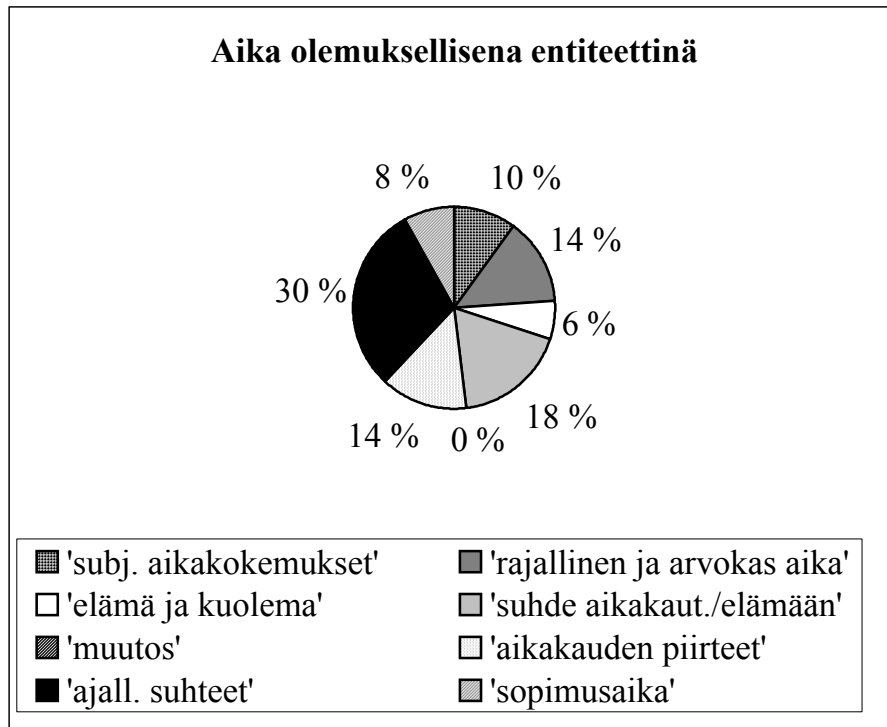
Ajan ELOLLISEN tai INHIMILLISEN OLEMUKSEN kautta kuvataan 'AIKAKAUDEN OMAISPIIRTEITÄ'. Negatiiviset ominaispiirteet kuvaavat tällöin aikakauden ihmisten näkökulmasta kielteiseksi koettua aikaa (21) ja positiiviset ominaispiirteet kuvaavat myönteiseksi koettua aikaa (22).

(21) *ajat on ankarat* 'vaativa, kolkko tai puutteellinen aika'

(22) *se oli onnellista aikaa* 'onnelliseksi koettu aika'

Ilmaukset, joissa aikaan liitetään kirjaimellisesti LAADUN käsitteistä ARVO (*kallis, laatu-* 11) kuuluvat myös fraseologisesti ryhmään, jossa aika kuvataan 'ARVOKKAAKSI JA RAJALLISEKSI'.

Laadunilmausten kohdalla ovat edustettuina yhtä lukuunottamatta kaikki fraseologiset merkitysryhmät, ja prosentuaalisesti kunkin merkitysryhmän edustus jää jokseenkin pieneksi. Kuviosta 7 selviää tarkemmin fraseologisten merkitysten jakautuminen laadunilmauksissa.



KUVIO 7. Fraseologisten merkitysten prosentuaaliset osuudet laadunilmauksista.

### 3.5. Konkreettisten kuvien kenttä

#### 3.5.1. Aika konkreettisenä esineenä tai asiana

Laadunilmausten lisäksi toisen pienemmän ryhmän aineistossa muodostavat konkreettiset kuvailmaukset, joita on tutkittavista ilmauksista 9 prosenttia ( $n=42$ ). Muodoltaan ilmauksia yhdistää se, että niissä aikaan yhdistetään konkreettistarkoitteisia substantiiveja. Tämänäyttötyypiset substantiivit muodostavat yleensä metaforan yhdessä niihin liittyvän genetiivimääritteen kanssa (Koski 1992: 16), ja konkreettiset kuvailmaukset ovatkin huomattavasti kuvallisempia kuin muihin ryhmiin kuuluvat ilmaukset. Ajanilmauksissa genetiivimääritteenä toimii *aika* (1) tai ajan osa-aluetta kuvaava lekssemi (2). Ryhmään lukeutuvat myös ilmaukset, joissa aikaa kuvaava sana on nominatiivimuotoinen ja sisältää *-llinen*-johdoksen (3). Osasta ilmauksia

esiintyy rinnan sekä lyhyempi variantti (a-kohdat) että pidempi variantti (b-kohdat), jossa ilmauksen merkitystä vahvistaa verbi.

(1a) *ajan pyörä*

(1b) *ajan pyörä pyörähtää*

(2a) *menneisyyden taakka*

(2b) *kantaa menneisyyden taakkaa harteillaan*

(3a) *ajallinen vaellus*

(3b) *päättää ajallinen vaelluksensa*

Verbin sisältävät ilmaukset on laskettu aineistoon erikseen ja ryhmitelty verbin merkityksen mukaiseen ryhmään, mikäli verbin pidemmän ilmauksen kirjaimellinen merkitys sopii johonkin toiseen ryhmään. Esimerkiksi ilmaus 1b kuvaa kirjaimellisesti aikaa **LIKKUVANA ENTITEETTINÄ**, ilmaus 3b **LIIKKEEN REFERENSSIPISTEENÄ** ja ilmaus 2b **TOIMINNAN KOHTEENA**. *Olla*-verbi ei tuo lisämerkitystä ilmaukseen, minkä vuoksi *olla*-verbin sisältävät ilmaukset kuuluvat ainoastaan konkreettisten kuvailmausten ryhmään (4).

(4) *aika on rahaa, olla aikansa lapsi*

Aikaan yhdistetyt kuvat edustavat semanttisesti hyvin erilaisia lähdealueita, mutta yhteistä niille on, että ne kaikki ovat käsitteinä konkreettisempia kuin aika. Viitataan konkreettisiin kuviin perustuvaan kirjaimelliseen merkitysryhmään nimityksellä **AIKA KONKREETTISENA ESINEENÄ TAI ASIANA**. Lähdekäsitteitä voidaan jaotella aihepiireittäin laajemmiksi kokonaisuuksiksi, ja kunkin yksittäisen käsitteen liittäminen aikaan yhdistää ajan myös johonkin laajempaan semanttiseen kenttään. Ensinnäkin aikaan liitetään **ELOTTOMAAN LUONTOON** kuuluvia entiteettejä. Nämä voivat olla **VUOROKAUDEN KULKUUN** liittyviä asioita (5), **LUONNONILMIÖITÄ** (6) tai **MATERIAALEJA** (7).

(5) *aikojen **aamu**, aikojen **yö***



- (6) ajan ***virta***, uuden ajan ***myrskyt***, uuden ajan ***tuulet***  
 (7) ajan ***hiekkä***

Toiseksi aikaa kuvataan FYYSIS–KINEETTISTEN käsitteiden avulla, jotka liittyvät ensisijaisesti LIIKKEESEEN (8) tai liikettä hankaloittaviin FYYSISIIN ESTEISIIN (9).

- (8) ajan ***pyörä***  
 (9) ajan ***kahleet***, menneisyyden ***taakka***

Kolmanneksi aikaan yhdistyy erilaisia VISUAALISEEN (10) tai AUDITIIVISEEN (11) AISTIALUEESEEN kuuluvia elementtejä.

- (10) ajan***väri***, ajan***kuva***, olla ajan ***peili***  
 (11) ajan ***ääni***, olla ajan ***sävel***, olla jonkin ajan ***kaikuja***

Neljänneksi aikaa kuvataan ELOLLISTEN tai INHIMILLISTEN OLIOIDEN elämään liittyvien asioiden avulla, jotka voivat olla KEHOON (12), ihmisten välisiin SUKULAISUUTEISIIN (13) tai SOSIAALISEEN STATUKSEEN (14) liittyviä.

- (12) ajan ***hammas***, ajan ***hermo***, ajan ***valtimo***  
 (13) olla aikansa ***lapsi***  
 (14) ajan ***herra***, olla aikansa ***vanki***

Viidenneksi aikaan liitetään myös käsitteitä, joiden ilmentämissä esineissä ja asioissa kohosteista on muoto (15). Muodon kohosteisuus voi näyttäytyä esimerkiksi muodon erityisen tärkeänä asemana osana esineen funktionaalisuutta.

- (15) ajallinen ***kaari***, ajan ***merkit***, ajan ***nuoli***

### 3.5.2. Fraseologiset merkitykset

AIKA KONKREETTISENA ESINEENÄ TAI ASIANA -ryhmän ilmaukset ovat silmiinpistäviä suhteessa muiden kirjaimellisten merkitysryhmien ilmauksiin. Syy tähän on se, että konkreettisissa kuvailmauksissa esiintyvät sanat denotoivat käsin kosketeltavia tai silmin nähtäviä esineitä ja asioita, ja näin ollen niiden ja lähinnä relationaalisen ajan välille muodostuu selvä asymmetria. Käsitteiden välistä epätasapainoa ja sen aikaansaamaa kirjaimellisen merkityksen anomalisuutta onkin pidetty yhtenä metaforan tunnistuskeinona (Cruse 2000: 202, 210–211). Kuvailmaukset eivät ole kuitenkaan täysin poikkeavia ajanilmausten joukossa, koska niiden avulla ilmaistaan samoja fraseologisia merkityksiä kuin muidenkin ilmausten avulla. Lähes poikkeuksetta kuvailmauksen konkreettiselle käsitteelle löytyy ei-metaforinen vastinkappale jonkin toisen ryhmän käsitteistä. Vastinkappaleita yhdistää yksi tai useampi yhteinen merkityspiirre. Yhteisten semanttisten piirteiden ansiosta myös ilmausten tuottamat fraseologiset merkitykset ovat samoja tai ainakin samansuuntaisia, vaikka toinen ilmauksista on metaforinen ja toinen ei-metaforinen.

'AJALLISTEN SUHTEIDEN' kohdalla 'ajallista järjestystä' ilmaistaan tavallisesti spatiaalisten termien ALKU 'varhainen' ja LOPPU 'myöhäinen' avulla. Kuvallisempi tapa ilmaista sama asia on vaihtaa paikan ulottuvuuksien sijalle VUOROKAUDEN KULKUA ilmaisevat sanat (16–17). Vuorokauden kulkua ja paikan ulottuvuuksia ilmaisevia sanoja yhdistää se, että jokainen yksittäinen leksikaalinen elementti ilmentää niissä tiettyä lokaatiota, joka on osa laajempaa sijainnillista jatkumoa.

(16) *aikojen aamu* 'varhaisin mahdollinen ajankohta' (vrt. *aikojen alku*)

(17) *aikojen yö* 'myöhäisin mahdollinen ajankohta' (vrt. *aikojen loppu*)

'Ajan kulumista' ilmaistaan yleensä LIIKKEEN avulla. Myös konkreettisten kuvien kohdalla ne ilmaukset, joiden sisältämien lekseemien semanttiseen

sisältöön liittyy keskeisellä tavalla liike, ilmaisevat kuvallisesti ajan kulumista tai siihen liittyviä asioita (18–20).

(18) *ajan pyörä* 'ajan kuluminen'

(19) *ajan nuoli* 'ajan palautumattomuus'

(20) *ajallinen jänne, ajallinen kaari, ajan virta* 'ajallinen jatkuvuus' (vrt. *aikojen alusta, ajasta aikaan, kautta aikojen*)

Ilmauksessa 18 esiintyvä pyörä on liikkumisväline, ja ajan fraseologiassa se yhdistyy 'ajan kulumiseen'. Ilmauksessa 19 esiintyvään nuoleen liittyy mielikuva liikkeen suuntautumisesta johonkin sekä piirre [+yksisuuntainen], ja ajan fraseologiassa nuolella tarkoitetaan 'ajan palautumattomuutta'. 'Ajallista jatkuvuutta' voidaan ilmaista ainakin jänteen, kaaren ja virran avulla (20). Kaikkiin edellisiin liittyy niiden MUODON suhteen semanttiset piirteet [+katkeamaton] ja [+kapeahko], jotka luovat mielikuvan suuntaisesta jatkuvuudesta. Tällaisena ne muistuttavat REITIN käsitettä, jota käytetään ajan fraseologiassa yleisesti jatkuvuuden ilmaisemiseen.

LIIKKEEN avulla ilmaistaan paitsi 'AJALLISIA SUHTEITA', myös 'SUBJEKTIIVISIA AIKAKOKEMUKSIA' ja 'ELÄMÄÄ JA KUOLEMAA'. Nopealta tuntuvaa ajan kulumista ilmaistaan yleensä nopean liikkeen kautta, ja kuvallisesti tämä tapahtuu yhdistämällä aikaan SIIVET [+nopea eteneminen] (21). Elämän ja kuoleman kuvauksessa liike tiettyä reittiä pitkin yhdistyy elämään ja kuvallisesti liikkeen paikalle voidaan sijoittaa VAELLUS (22). Vaelluksen päättymisen tarkoittaa näin ollen kuolemaa<sup>19</sup>.

(21) *aika saa siivet selkäänsä* 'aika tuntuu kuluvan nopeasti'

(22) *ajallinen vaellus* 'elämä'

'SUHDETTA AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN' ilmaistaan muissa ryhmissä tiettyjen spatiaalisten, spatiaalis–kineettisten, fyysisten tai visuaalisten

<sup>19</sup> Lakoff ja kumppanit esittävät, että länsimaisessa kulttuurissa ihmisten ajatteluun vaikuttaa yleisesti hyväksytty käsittemetafora ELÄMÄ ON MATKA (Lakoff-Johnson 1980; Lakoff-Turner 1989). Hyvä kriittinen esitys aiheesta löytyy Nikanteelta (1992).

positioiden avulla. 'Nykyaikaisuutta' voidaan ilmaista kuvallisesti tiettyjen RUUMIINOSIEN avulla (23).

(23) *ajan hermo, ajan valtimo* 'nykyaikaisuus'

Hermoon ja valtimoon liittyvät mielikuvat pulssimaisesta liikkeestä (syke, impulssi) ja välittäjäasemasta. Fraseologisesti nämä yhdistyvät nykyajan ilmiöiden erityisen herkkävireiseen seuraamiseen. Oleellista on myös, että hermo ja valtimo omaavat siinä määrin kohosteisen yläpinnan, että kontaktisuhde niihin on mahdollinen (*olla sormi ajan valtimolla*). "Pinnalla oleminen" eli nykyaikaisuus mieltyy kuvailmauksissa myönteiseksi asiaksi. 'Suuntautumista menneisyyteen' kuvataan puolestaan FYYSISTEN ESTEIDEN kautta (24).

(24) *menneisyyden kahleet, menneisyyden taakka* 'rajoittava menneisyys'

Kyse on suhteesta omaan menneisyyteen, jonka nähdään jollain tavoin vaikeuttavan nykyistä elämää. Mielikuva menneisyyden rajoittavasta ja näin kielteisestä vaikutuksesta rakentuu siten, että fyysisen esteen kuvataan vaikeuttavan liikettä, mikä rinnastuu normaalin elämässä etenemisen vaarantumiseen.

Suurimman ryhmän konkreettisten kuvailmausten fraseologisten merkitysten joukossa muodostavat 'AIKAKAUDEN OMINAISPIIRTEITÄ' kuvaavat ilmaukset. VISUAALISTEN ja AUDITIIVISTEN ilmausten avulla kuvataan sitä, että tietyn tyyppisten aikakausispesifien ominaisuuksien olemassaolo on ylipäätään mahdollista (25–26).

(25) *ajanväri* 'aikakaudelle tyypilliset piirteet arkkitehtuurissa, vaatetuksessa jne.'

(26) *ajan sävel* 'aikakauden tunnelma'

Merkitykset ovat odotuksenmukaisia siinä suhteessa, että sekä väri että sävel ovat yleiskäsitteitä, joiden alapuolelle sijoittuvien termien avulla voidaan kuvata tarkemmin jonkin entiteetin olemusta, esimerkiksi: *duurissa menevä sonaatti – mollivoittoinen ajan sävel*. Tietyn aikakauden nimenomaisia piirteitä kuvataan aineistossani tarkempien, esimerkiksi luonnonilmiöihin tai ihmisten välisiin suhteisiin liittyvien elementtien avulla (27–28).

(27) *uuden ajan myrskyt* 'aiemman aikakauden haastava, epästabiili ajanjakso' (vrt. *levottomat ajat*)

(28) *olla aikansa vanki* 'aikakausi on ihmisten mielestä rajoittava' (vrt. *aika rajoittaa*)

Esimerkki 27 muistuttaa suuresti niitä aikakauden piirteitä kuvaavia ilmauksia, joissa aikaan liitetään LAADULLISIA ominaispiirteitä, ja esimerkki 28 ilmauksia, joissa aika esiintyy TOIMIJANA. AIKA TOIMIJANA -ilmausten avulla ilmaistaan ajan fraseologiassa usein myös 'MUUTOSTA'. Kuvailmauksista ajan kuluessa tapahtuvaa muutosta kuvaavat ilmaukset, joissa aikaan yhdistetään jokin KEHON OSA (29) tai konkreettinen asia, joka seuraa kehollista toimintaa (30). Näissä ilmauksissa aika on implisiittisesti toimijapositionissa, ja toimijan personifointi on hyvin konkreettista.

(29) *ajan hammas* 'jonkin kuluminen aja myötä' (vrt. *aika syö*)

(30) *ajan jäljet* 'jonkin muuttuminen ajan myötä' (vrt. *aika muovaa*)

Sitä, että 'AIKA ON RAJALLINEN JA ARVOKAS', ilmaistaan ei-metaforisesti MÄÄRÄN ja RESURSSIN käsitteiden kautta. Kuvallisesti ajan arvokkuuteen voidaan viitata korvaamalla resurssi astetta konkreettisemmalla rahalla (31).

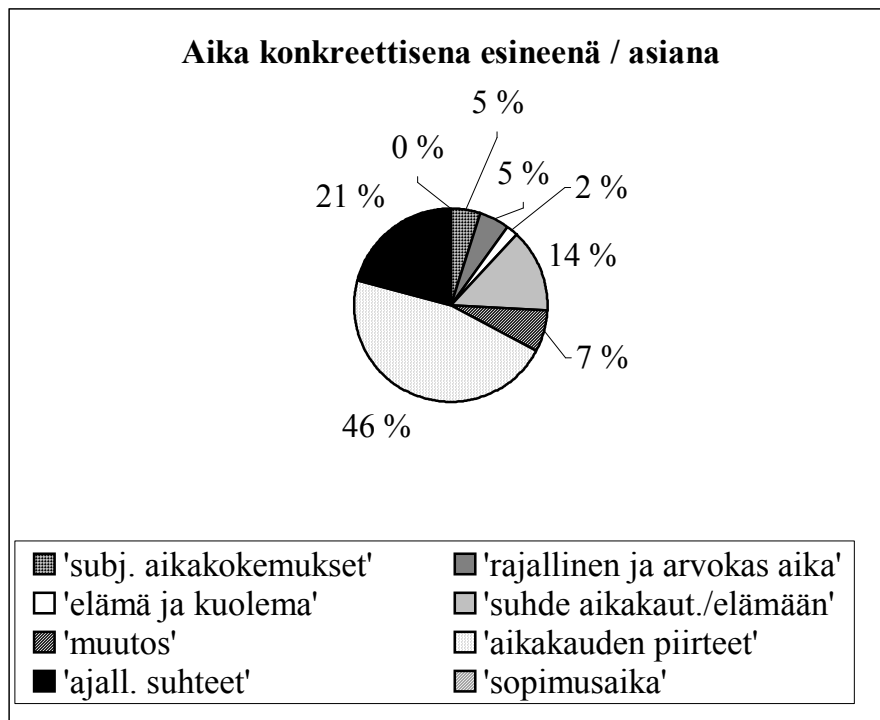
(31) *aika on rahaa*

Taulukossa 15 esitetään koonti siitä, miten ei-metaforinen ilmaus voidaan korvata metaforisella päätyen silti jokseenkin samaan fraseologiseen merkitykseen.

Semanttinen kenttä	Kentän termi	⇒	Kuvallinen ilmaisutapa	Fraseologinen merkitys
spatiaalisuus	ALKU	⇒	<i>aamu</i>	'varhainen'
spatiaalis-kineettisyys	LIIKE	⇒	<i>pyörä</i>	'ajankulu'
	REITTI	⇒	<i>virta</i>	'jatkuvuus'
toiminta	KONTAKTI [–volition.]	⇒	<i>kahleet</i>	'rajoittava'
kvantifointi	RESURSSI	⇒	<i>raha</i>	'arvokas ja rajallinen'
kvalifointi	OLOTILA [+levoton]	⇒	<i>myrsky</i>	'epästabiili'

TAULUKKO 15. Ei-metaforisten ja metaforisten ilmaisutapojen yhteyksiä.

Edellä on esitelty kuvailmausten tärkeimpiä fraseologisia merkityksiä sekä konkreettisten kuvailmausten fraseologisten merkitysten suhdetta ei-kuvallisten ilmausten vastaaviin. Kuviosta 8 selviää fraseologisten merkitysten tarkat osuudet kuvailmauksista.



KUVIO 8. Fraseologisten merkitysten prosentuaaliset osuudet konkreettisisä kuvailmauksissa.

### 3.6. Ryhmien ulkopuolelle jäävät ilmaukset

Tutkittavista ajanilmauksista 3 prosentin ( $n=12$ ) kohdalla ilmauksen luokittelu sen kirjaimellisen merkityksen mukaan osoittautui mahdottomaksi. Luokittelua vaikeuttaa useissa ilmauksissa se, ettei niistä löydy *aika*-sanana lisäksi toista sisältösanaa (1–2) eikä myöskään niissä ilmenevän sijojen käyttö edesauta luokittelua paikallissijamuotojen tapaan (3).

(1) *aika ajoin* 'toisinaan'

(2) *ei(pä) aikaakaan* 'pian'

(3) *aika aikaa kutakin* 'mikään ei jatku ikuisesti'

Lisäksi kaikki ilmaukset ovat muodon suhteen jollain tapaa kohosteisia (1–6) ja osa muistuttaa lausemaisuuudessaan sananlaskuja (5–6). Kaiken kaikkiaan ryhmien ulkopuolelle jääneissä ilmauksissa *aika* ei asetu käsitteellisesti

sen kaltaiseen positioon (sijaitseva, liikkuva jne.) joka toimii kirjaimellisen luokittelun pohjana.

(4) *oi aikoja, oi tapoja* 'jokaiseen aikakauteen liittyy omia, ehkä erikoisiakin piirteitä'

(5) *aika on syntyä ja aika on kuolla* 'jokainen syntyy ja kuolee, eikä voi itse näihin ajankohtiin vaikuttaa'

(6) *joka menneistä muistaa sitä tikulla silmään* 'menneitä on turha muistella'

Sen sijaan fraseologisen merkityksensä puolesta nämäkin ilmaukset sijoittuvat työssä käytössä oleviin merkitysluokkiin. Esimerkki-ilmauksista ilmaukset 1–2 edustavat fraseologista ryhmää 'AJALLISET SUHTEET', ilmaus 3 ryhmää 'MUUTOS' ja ilmaus 4 ryhmää 'AIKAKAUDEN PIIRTEET'. Ilmauksessa 5 puolestaan kuvataan 'ELÄMÄÄ JA KUOLEMAA' ja ilmauksessa 6 'SUHDETTA AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN'.

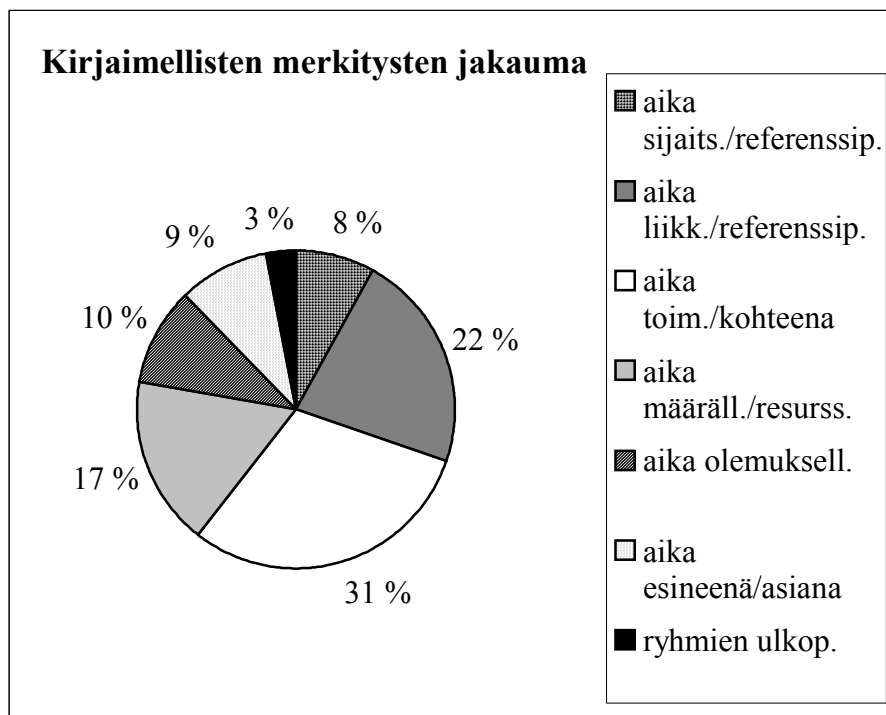
### 3.7. Päätelmiä

#### 3.7.1. Ajan kirjaimelliset merkitykset

Konventionaalisten ajanilmausten kohdalla kaksi selvästi suurinta ryhmää muodostavat ilmaukset, joissa aikaa käsitteellistetään toiminnan kautta, ja ilmaukset, joissa aikaa käsitteellistetään sijainnin ja liikkeen termein. Seuraavaksi suurimman ryhmän muodostavat ilmaukset, joissa aikaa käsitteellistetään määrän ja resurssiaalisuuden termein. Pienimmät kaksi ryhmää muodostavat ilmaukset, joissa aikaa käsitteellistetään laadullisten piirteiden kautta, sekä ilmaukset, joissa aika nähdään konkreettisen esineen tai asian kaltaisena (kuvio 9). Tässä työssä aineistoon kuulumisen kriteerinä on ollut se, että ilmaus sisältää *aika*-sanana tai ajan osa-alueeseen viittaavan sanan. Laaja otanta on johtanut siihen, että aineistoon kuuluu fraseologisilta piir-



teiltään hyvin erilaisia ilmauksia. Aineiston heterogeenisuus ei kuitenkaan muodostunut luokittelun kannalta ongelmalliseksi; kirjaimellisten merkitysryhmien ulkopuolelle jäi vain marginaalinen joukko ilmauksia, jotka nekin lukeutuvat johonkin fraseologiseen merkitysryhmään. Myöskään merkitysryhmien sisäinen heterogeenisuus ei aiheuttanut ongelmia aineiston semanttisessa analysoinnissa, sillä vaikka ryhmän ilmaukset olisi varustettu hyvin erilaisella fraseologisella statuksella, voivat niiden leksikaaliset elementit jakaa yhteisiä semanttisia piirteitä.



KUVIO 9. Kirjaimellisten merkitysten prosentuaaliset osuudet koko tutkimusaineistosta.

Aiemmassa ajan käsitteellistämiseen kohdistuneessa tai sitä sivunneessa tutkimuksessa aikaan on liitetty eritoten sijainnin ja liikkeen käsitteet (esim. Jackendoff 1983; Lakoff–Johnson 1980, 1999; Leino 2002a) ja harvemmin määrän käsite (Lakoff–Johnson 1980, 1999). Tämän tutkielman perusteella edellisistä tulee korostaa etenkin liikkeen osuutta ajan käsitteellistämisessä. Lisäksi merkittävältä näyttää, että *aika*-sanat sisältävissä ilmauksissa esiintyy huomattava määrä toiminnan, esimerkiksi fyysisen tai visuaalisen kon-

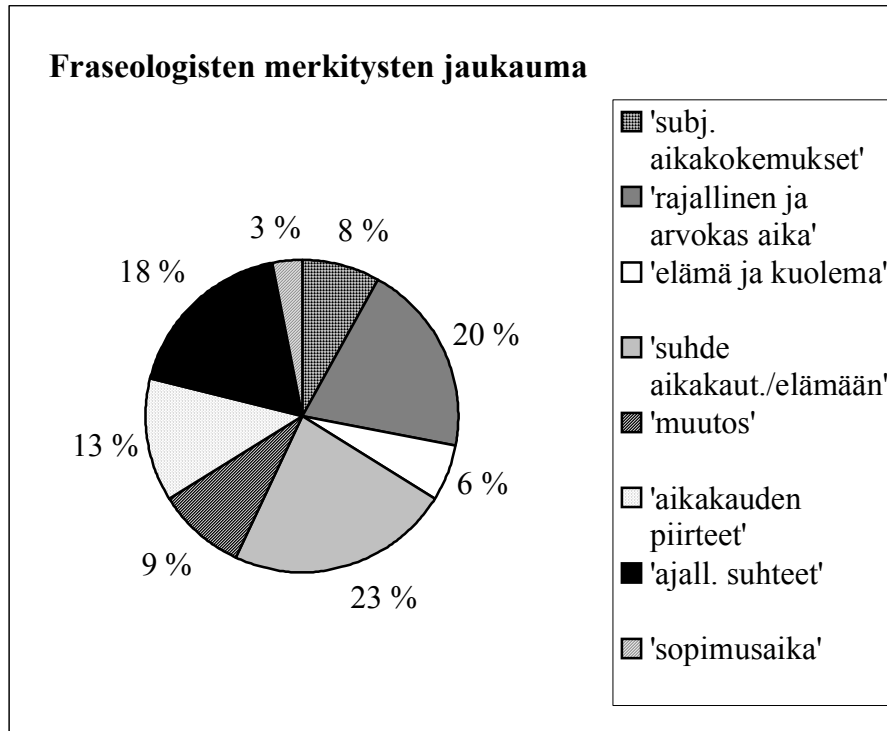
taktin, käsitteitä, jotka ovat aiemmin jääneet ajan käsittelyn yhteydessä vaille huomiota.

Fraseologisen aineiston tutkimuksessa erilaiset konkreettiset kuvailmaukset ovat usein hyvin vahvasti edustettuina. Konventionaalisten ajanilmausten kohdalla tällaisten ilmausten osuus on kuitenkin varsin vähäinen ja merkittävämmässä asemassa ovat ei-metaforiset ilmaukset. Lisäksi varsin usein konkreettiselle kuvailmaukselle on löydettävissä ei-metaforinen vastine, jonka fraseologinen merkitys on ainakin hyvin lähellä kuvailmauksen vastaavaa. Näin aineisto ei tue käsitystä siitä, että yhteys ajan ja siihen liitettyjen käsitteiden välillä olisi välttämättä metaforinen, vaan valtaosassa tapauksia se mieltyy tätä abstraktimmaksi. Aikaan ei siis yhdistetä niinkään silmin nähtäviä ja käsin kosketeltavia esineitä, vaan kyseessä on konkreettisten entiteettien määrällisten tai laadullisten piirteiden tai entiteettien välisten suhteiden liittäminen aikaan. Oleellista käsitteiden yhdistämisessä on edelleen lähdealueen prototyyppinen konkreettisuus; aika ei itsessään tarjoa juuri minkäänlaista kosketuspintaa, joten sen ymmärtämisessä avuksi otetaan esimerkiksi fyysis-konkreettisia, spatiaalis-kineettisiä tai elollis-inhimillisiä elementtejä. Konkreettisten elementtien merkitys piilee siinä, että ne tarjoavat välittömän pääsyn paljon tietoa sisällään pitäviin mielikuviin (Paivio 1979: 168).

### **3.7.2. Ajan fraseologiset merkitykset**

Konventionaalisten ajanilmausten fraseologisten merkitysten kohdalla kolme suurinta merkitysryhmää muodostavat ilmaukset, jotka viittaavat henkiseen suhteeseen, ilmaukset, jotka viittaavat ajan arvokkuuteen, sekä ilmaukset, joiden avulla kuvataan neutraaleja ajallisia suhteita. Neljänneksi suurimman ryhmän muodostavat ilmaukset, joissa kuvataan tietyn aikakauden piirteitä. Pienempiä ryhmiä edustavat muutoksenilmaukset, ilmaukset, joissa kuvataan subjektiivisia aikakokemuksia, sekä elämän- ja

kuolemanilmaukset. Kooltaan marginaalinen on ryhmä, jossa ajasta puhutaan sopimuksenomaisena (kuvio 10).



KUVIO 10. Fraseologisten merkitysten prosentuaaliset osuudet koko tutkimusaineistosta.

Yleensä ajan semanttis-kognitiivisen tutkimuksen parissa on tutkittu ennen kaikkea sitä, miten temporaalisia suhteita käsitteellistetään spatiaalisten suhteiden välityksellä. Tällöin huomion kohteena ovat siis ne sijainnin ja liikkeen ilmaukset, joiden avulla ilmaistaan 'AJALLISIA SUHTEITA'. Lakoffin ja kumppaneiden kognitiivisessa metaforateoriassa tutkittavien ilmausten fraseologinen merkitysanalyysi jää sen sijaan puuttumaan täysin, koska ilmauksen kirjaimellinen ja metaforinen merkitys samaistetaan (esim. Johnson 1987; Kövecses 1986, 2000; Lakoff 1987, 1993; Lakoff-Johnson 1980, 1999; Turner 1990). Oman aineistoanalyysini pohjalta on kuitenkin aivan selvää, että vaikka kompositionaalis-kirjaimellinen luenta on ajanilmausten kohdalla mahdollinen, ei se koskaan ole täysin sama kuin ilmauksen fraseologinen merkitys. Aineiston laaja otanta on johtanut myös laajaan

fraseologisten merkitysten kirjoon. Fraseologinen merkitys tarkoittaakin tässä usein jotakin muuta kuin puhdasta temporaalista relaatiota. Oleellista on huomata itse *aika*-sanon monimerkityksisyys: sillä voidaan viitata esimerkiksi jatkuvasti kuluvaan aikaan, tiettyyn ajankohtaan, ajanjaksoon tai aikakauteen, kulloinkin käytettävissä olevaan aikamäärään, kellonaikaan tai ihmisen maalliseen aikaan eli elämään (ks. lisää NS 1: *aika*).

Elämän- ja kuolemanilmauksissa aika ja siihen liittyvät termit toimivat lähdealueena toisen alueen käsitteellistämiseksi. Tämä sotii kognitiivisen metaforateorian periaatetta vastaa, jonka mukaan käsitteellisessä metaforassa lähdealueen on välttämättä oltava luonteeltaan konkreettinen. Sen sijaan ongelmia ei ilmene, mikäli kyseessä nähdään olevan metaforisen sijaan analoginen suhde osapuolten kesken, joiden välillä on jotakin yhteistä. Tällöin lähdealue on prototyyppisesti kohdealuetta konkreettisempi, mutta välttämätöntä tällainen asymmetria alueiden kesken ei ole.

### 3.7.3. Kirjaimellisen ja fraseologisen yhteydet

Kirjaimellisten ja fraseologisten merkitysluokkien sisäisten suhteiden lisäksi tarkastelun keskiössä tutkielmassa ovat merkitysten keskinäiset yhteydet eli se, minkälaisien kirjaimellisten merkitysten kautta tuotetaan minkäkinlaisia fraseologisia merkityksiä. Kunkin fraseologisen luokan kohdalla merkityksenanto yhden kirjaimellisen luokan välityksellä nousee selvästi muita merkittävämmäksi ( $\geq 40$  % ryhmän ilmauksista). Lisäksi merkitysten yhteydet kasautuvat siten, että semanttisista lähdealueista vain kolme – spatiaalis-kineettinen, toiminnan ja kvantifioinnin kenttä – on sellaisia, jotka saavuttavat suurimman kirjaimellisen ryhmän aseman jonkin fraseologisen ryhmän merkityksenmuodostumisessa (taulukko 16).

Fraseologinen merkitysluokka	%	Suurin merkityksiä tuottava kirjaimellinen merkitysluokka
'SUBJEKTIIVISET AIKAKOKEMUKSET'	49 %	AIKA LIKKUVANA ENTITEETTINÄ TAI
'AJALLISET SUHTEET'	42 %	LIIKKEEN
'ELÄMÄ JA KUOLEMA'	40 %	REFERENSSIPISTEENÄ
'MUUTOS'	73 %	AIKA TOIMIJANA TAI
'SOPIMUSAIKA'	69 %	TOIMINNAN KOHTEENA
'AIKAKAUDEN PIIRTEET'	47 %	
'SUHDE AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN'	40 %	
'RAJALLINEN JA ARVOKAS AIKA'	68 %	AIKA MÄÄRÄLLISENÄ ENTITEETTINÄ JA RESURSSINA

TAULUKKO 16. Eniten merkityksiä tuottavan kirjaimellisen luokan edustus (%) kunkin fraseologisen merkitysluokan kohdalla.

'AJALLISIA SUHTEITA' ilmaistaan useimmiten liikeilmausten avulla. Prototyypisessä ryhmän ilmauksessa kyse on ajan kulumisen kuvauksesta, joka tapahtuu LIIKKEEN käsitteen välityksellä. Lisäksi ajan kulumista määritellään tarkemmin esimerkiksi YKSISUUNTAISUUDEN, LIKELAAJUUDEN ja VÄYLÄN käsitteiden avulla. Yleisemmällä tasolla merkityksenmuodostuksen mekanismina on ensisijaisesti spatiaalis-konkreettisten liikeilmausten merkitysten laajeneminen. Tällöin esimerkiksi verbin *liikkua* viittausala laajenee siten, että sen avulla voidaan viitata myös abstraktiin aikaan. Vastaavasti myös verbin merkitys muuttuu uudessa kontekstissaan abstraktimmaksi uuden kohdealueen vaatimusten mukaisesti: nyt kysymys on jonkinlaisesta varsin abstraktistin tason etenemisestä. Myös 'SUBJEKTIIVISIA AIKAKOKEMUKSIA' ilmaistaan useimmiten spatiaalis-kineettisen kentän välityksellä. Prototyypisessä tapauksessa ajan liikenopeus kuvataan tasa-

laatuisen sijaan vaihtelevana, ja nopeudenvaihtelut rinnastuvat subjektin vaihteleviin tuntemuksiin. Merkityksenmuodostumisen mekanismi on sama kuin edellä eli merkityksenlaajentuma. Myös 'ELÄMÄÄ JA KUOLEMAA' kuvataan yleisimmin liikeilmausten kautta. Prototyypisessä tapauksessa LIIKE rinnastuu elämän eteenpäin menoon ja liikeradan päätepisteen saavuttaminen kuolemaan. Liikeilmauksista ainoastaan 'ELÄMÄN JA KUOLEMAN' kuvausta voidaan pitää luonteeltaan metaforisena. Metaforisesti ("ikään kuin" -suhde) kuvataan esimerkiksi elämää kutsuttaessa sitä *ajalliseksi vaellukseksi* tai kuolemaa nimitettäessä sitä *ajan rajan toiselle puolelle astumiseksi*.

Fraseologisista merkityksistä ajan kuluessa tapahtuvan 'MUUTOKSEN' kuvaaminen kytkeytyy hyvin vahvasti toiminnanilmauksiin. Tyypillinen ryhmän ilmaus on sellainen, jossa aika on TOIMIJANA ja muutos rinnastuu personoidun ajan suorittamaan toimintaan. Merkityksenmuodostuksen mekanismina on tällöin personifikaatio. Myös 'AIKAKAUDEN PIIRTEITÄ' ilmaistaan tyypillisimmin AIKA TOIMIJANA -ilmausten kautta. Prototyypisessä tapauksessa aikakauden ihmiset ja heidän suorittamansa toiminta on korvattu referentiaalisesti ajan suorittamalla toiminnalla. Merkitys muodostuu näin metonymian välityksellä. 'SOPIMUSAIKAA' ja 'HENKISTÄ SUHDETTA AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN' ilmaistaan puolestaan yleensä ilmausten kautta, joissa aika on TOIMINNAN KOHTEENA. 'SOPIMUSAJAN' kohdalla kyseessä on prototyypisesti luonteeltaan älyllis-suunnitelmallinen toiminta ja 'HENKISEN SUHTEEN' kohdalla fyysinen tai visuaalinen toiminta, jossa kontaktin intensiteetti rinnastuu henkisen siteen vahvuuteen. Molemmissa tapauksissa fraseologinen merkitys perustuu merkityksenlaajentumaan. Prototyypisesti merkityksenlaajentuman pohjana oleva sana, usein verbi, on luonteeltaan fyysis-konkreettinen. 'Sopimusaikaa' ilmaisevat verbit ovat ensisijaisilta merkityksiltään varsin abstrakteja (*järjestää, tilata*) ja näiden ilmausten kohdalla ilmausten fraseologiset merkitykset ovatkin hyvin lähellä ilmausten kompositionaalis-kirjaimellisia merkityksiä.

'RAJALLISTA JA ARVOKASTA AIKAA' ilmaistaan ennen kaikkea MÄÄRÄN ja RESURSSIN käsitteiden kautta. Prototyypisessä tapauksessa aika nähdään

tällöin määrältään vaihtelevana ja potentiaalisesti johonkin käytettävissä olevana asiana, jolloin suurta määrää rajalliseksi ja arvokkaaksi miellettyä aikaa pidetään hyvänä asiana. Merkityksenmuodostumisen mekanismi on näiden ilmausten kohdalla lähinnä lekseemien erikoistunut käyttö: esimerkiksi ensisijaisesti rahan käyttöön viittaavat ilmaukset ovat siirtyneet lähes sellaisinaan koskemaan myös ajan käyttöä.

Vaikka määrättyjen kirjaimellisten ja fraseologisten merkitysluokkien välillä on havaittavissa systemaattisia yhteyksiä, on esimerkiksi 'ELÄMÄN JA KUOLEMAN' kuvaus hyvä esimerkki fraseologisesta merkitysluokasta, jonka sisällä merkityksiä muodostetaan hyvin vaihtelevia keinoja käyttäen. Elämän- ja kuolemanilmauksissa merkityksenanto voi perustua mihin tahansa tässä työssä esiteltyyn semanttiseen lähdealueeseen, ja käsitteellisesti erilaiset ilmaukset tuottavat varsin samanlaisia merkityksiä. Taulukossa 17 esitetään kuolemaan viittaavia ilmauksia, jotka perustuvat eri lähdealueisiin.

Semanttinen lähdealue	Kuolemanilmauksia
spatiaalinen	<i>aikansa on kaukana – lähellä</i>
spatiaalis–kineettinen	<i>aika jättää jostakusta, siirtyä ajasta ikuisuuteen</i>
toiminta	<i>aika korjaa jonkun</i>
kvantifiointi	<i>aikansa loppuu, olla vain vähän aikaa jäljellä</i>
kvalifiointi	<i>aikansa täällä lyhenee, aikansa on täysi</i>
konkreettiset kuvailmaukset	<i>ajallinen vaellus (päättää ajallisen vaelluksensa)</i>

TAULUKKO 17. Eri lähdealueisiin perustuvia kuolemaan viittaavia ilmauksia.

Systemaattisuutta löytyy kuitenkin myös kuolemanilmauksista, sillä kuolemaan viitataan prototyyppisesti konventionaalisissa ajanilmauksissa jonkin

lopullisen päätepisteen kohtaamisena tai lopullisen olotilan saavuttamisena, jonkin jättämisenä, pois lähtemisenä tai jonkun loppumisena.



#### 4. AIKAKÄSITYKSET AJANILMAUSTEN TAUSTALLA

Aikakäsitykset ovat keskeinen osa minkä tahansa kulttuurin kollektiivista maailmankuvaa. Käsitys ajasta muokkaa kaikkia inhimillisiä toimintoja, olivat ne sitten yhteiskunnallisia, kielellisiä tai vaikkapa ruumiillisia. Aika ei kuitenkaan ole itsensä kautta selittyvä suure, vaan esimerkiksi nykyfysiikan valossa sen ontologinen perusta on osoittautunut voimakkaasti havaitisijasta ja tulkinnasta riippuvaiseksi (Niiniluoto 2000: 12). Aika ei siis ole omaehtoinen luonnonvakio, jollaisena sitä ajateltiin vielä 1800-luvun loppupuolella, vaan se on riippuvainen esimerkiksi niistä kielellisistä tavoista, joilla se esitetään.

Aikaa ei voida jakaa osiin ilman kielellistä artikulaatiota puhumattakaan monimutkaisempien ajallisten suhteiden esittämisestä. Kaikista maailman kielistä löytyy keinoja ajallisten suhteiden ilmaisemiseen, ja voidaankin pitää kyseenalaisena, voisiko mikään yhteisö toimia kommunikoimatta keskenään luonnon ilmiöihin ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvistä temporaalisista aspekteista. Kielessä esiintyvät ajanilmaukset ovat myös yksi tapa lähestyä sitä, millainen käsitys ajasta tietyn yhteisön jäsenillä on.

Aikakäsitykset vaihtelevat suuresti kulttuurista toiseen (Gorman–Wessman 1977a: 45). Ajan hahmottamisen tavat muodostavat kulttuuriin sisäänrakennetun järjestelmän, jota ihmiset noudattavat tavallisessa elämässään mutta josta he vain harvoin ovat tietoisia. Aikaan liittyvät käsitykset omaksutaan samalla tapaa kuin muutkin kulttuuriin liittyvät säännöt ja tavat – toimimalla yhteisön jäsenenä. (Ollila 2000: 13.) Kulttuurit eroavat toisistaan muun muassa sen suhteen, kuinka vahvasti ajan olemassaolo tiedostetaan yhteisössä, millaisia ajan mittaamiseen tarkoitettuja välineitä yhteisön jäsenillä on käytössään, millä tavoin sosiaalisia toimintoja pyritään organisoimaan ajallisesti, ymmärretäänkö luonto ja yhteiskunta luonteeltaan staattisiksi vai dynaamisiksi ja miten menneeseen, nykyisyyteen ja tulevaan yhteisössä suhtaudutaan (Gorman–Wessman 1977a: 45).

Yleisin tapa erottaa aikakäsitykset toisistaan on tehdä jako sykliseen ja lineaariseen aikaan. Tiivistetysti siinä missä lineaarista aikakäsitystä luonnehtii muutos, syklistä leimaavat jatkuvuus, toisto ja pysyvyys. Syklinen aikakäsitys liitetään ennen kaikkea yhteisöihin, joiden elämänmuoto nojaa luonnon kiertokulkuun ja vuodenaikojen seuraamiseen<sup>20</sup>. Erityisen hyvin tämä sopii esiteollisen ajan maanviljelysyhteisöihin. Syklisessä aikakäsityksessä elämää jäsentävät erilaiset toistuvat asiat, kuten säännöllinen päivä- ja viikkorytmi, vuodenaikojen kiertokulku ja vuosittain samanlaisina toistuvat juhlat ja niihin liittyvät rituaalit. Syklinen aika ei katoa siinä merkityksessä kuin lineaarinen. Sen sijaan se palaa aina uudelleen tuoden mukanaan samat tapahtumat kuin ensimmäistä kertaa "muinaisina aikoina". Syklinen aika onkin eräänlaista "tässä ja nyt" -aikaa, jossa arkiset tehtävät toistuvat aina varsin samanlaisina ja ne toimitetaan ennen kaikkea siksi, että niiden toteuttaminen on nykyhetken kannalta välttämätöntä (Ollila 2000: 48). Myös tulevaisuusorientaatiota hallitsee toisto: kaikki tulee jatkumaan tulevaisuudessaakin saman kiertokulun mukaisesti (mts. 11). Näistä syistä ajalla on syklisessä järjestelmässä ritualistinen funktio. Historiallinen kulta-aika ja myyttinen alkutila ovat jatkuvasti läsnä, koska mennyt palaa tiettyjen intervallien välein ja samat tapahtumat toistuvat – ja toistetaan – yhä uudelleen. Toisin kuin lineaarisessa ajassa, syklisessä aikakäsityksessä nykyisyys ei ole irrallinen menneisyydestä, vaan pikemminkin se kuva. (Syklisestä ajasta tarkemmin ks. Eliade 1993.)

Lineaarisen aikakäsityksen mukaan prosesseilla on alku ja loppu ja kaikki näiden väliin sijoittuvat tapahtumat ovat ainutkertaisia (Kamppinen 2000a: 13). Päinvastoin kuin sykliseen aikakäsitykseen, liittyy lineaariseen käsitykseen siis jatkuvuus ja palautumattomuus, näkemys ajasta "kuluvana" ja "katoavana". Lineaarinen aika yhdistetään etupäässä moderneihin länsimaisiin yhteiskuntiin, ja ennen kaikkea sitä voidaan pitää kuvauksena esi- ja keskimodernin ajan aikakäsityksestä. Ajan teollistuminen nousi 1700-luvulla keskeiseksi sekä aikakäsityksen että koko yhteiskunnan muutosta

<sup>20</sup> On kyseenalaista, voidaanko minkään kulttuurin aikakäsitystä pitää yksinomaan syklisenä tai lineaarisena, vaan kyse on ennen kaikkea tietyn ajan kokemisen ulottuvuuden korostuneisuudesta tietyn kulttuuripiirin sisällä (esim. Kamppinen 2000a: 14-15).

luonnehtivaksi piirteeksi. Teollinen aikakäsitys on seurausta monista samanaikaisista ja yhteen punoutuvista kulttuurisista prosesseista. Valistusajattelun utilitarismi ja hyötyrationalismi, nopeasti eskaloituva teollistuminen, mikä tarkoitti enenevässä määrin ajan ajattelemista yhtenä tuotantovälineistä, ja newtonilaisen mekanistinen aikakäsitys loivat perustan modernille länsimaiselle aikaymmärrykselle. Tärkeä sosiaalinen taustatekijä lineaariselle aikakäsitykselle oli myös yhteiskuntien urbanisoituminen, joka irrotti ihmiset luonnon syklisyydestä ja jakoi ajan kaupunkielämän rytmien mukaan: aikaa alkoivat jäsentää aikataulut, tiukka jako työ- ja vapaa-aikaan sekä kaikille yhteinen kelloaika (Ollila 2000: 11). Ulkoisten ajanmäärittäjien lisääntyessä myös sisäinen tietoisuus ajasta ja täsmällisyyden tärkeydestä lisääntyi, ja jokaisesta yhteiskuntakelpoisesta kansalaisesta tuli ikään kuin oma kellonsoittajansa. Toisin kuin aiemmissa agraariyhteisöissä modernien länsimaisten ihmisten arjessa "sisäinen ääni, joka kysyy aikaa, on kaikkialla läsnäoleva" (Elias 1985: xxxii).

Eksaktiudestaan huolimatta lineaarinen aikakäsitys ei ole sen oikeampi tai perustellumpi idea ajasta kuin syklinen malli. Se saa mielekkyytensä ja oikeutuksensa suhteessa moderniin yhteiskuntamuotoon, joka ihannoit taloudellisuutta, tarkkuutta ja edistävyyttä niin julkisessa kuin yksityisessäkin elämässä. Näiden arvojen kanssa syklinen aikakäsitys olisi yhteismitaton tai ainakin epätaloudellinen.

Jotta aika voisi koordinoida yhteiskuntaa siten, kuin se modernissa yhteiskunnissa tekee, on se abstrahoitava ja neutralisoitava. Tällöin ajan ei nähdä muodostuvan niistä asioista, joita ihmiset tekevät, vaan sitä pidetään jonain itsenäisesti olemassa olevana. Koska länsimaisen ihmisen aika kuluu väistämättä ihmisen tahdosta riippumatta ja toimii näin ikään kuin luonnostaan ihmistä vastaan, sitä yritetään mittaamalla ja osittamalla hallita. Aika samaistetaan voimakkaasti sen mittaamisen välineeseen eli kelloon, vaikka kello ei ole muuta kuin sopimuksenvarainen symboli ajalle. Viimeistään kellon ja ajan analogian myötä lineaarinen aika vastaa paljolti newtonilaista aikakäsitystä, jonka mukaan aika on luonteeltaan absoluuttista, homogeenista ja universaalia. Toisin sanoen ajan ajatellaan toimivan

kuin kone, joka jatkaa samoja lakeja noudattaen, ellei sen toimintaehtoja muuteta. Newtonilainen aikakäsitys heijastuu selvästi myös suomen kielen konventionaalisista ajanilmauksista, joissa ajan kuvataan kuluvan jatkuvasti ja aina tasalaatuisena (1). Samaten ilmauksista on nähtävissä pyrkimys ajan määrän tarkkaan mittaamiseen ja kontrolloimiseen (2).

(1) *aika etenee väijäämättä, aikaa ei voi pysäyttää, aika katoaa johonkin, aika pakenee, aika virtaa*

(2) *jakaa aikansa jonkun ja jonkun kesken, olla aikaa jäljellä, voittaa aikaa, suunnitella ajankäyttöä(än)*

Konkreettisen esimerkin ajan kontrolloimisen tarpeesta tarjoaa suomalaisenkin työ- ja erityisesti yritys-elämään Amerikasta laivautunut *time management* -ajattelu, jossa ajankäytön hallinta on keskeinen työyhteisön toimintaa jäsentävä periaate.

Ajan absoluuttisuuden lisäksi lineaarisen aikakäsityksen keskeisinä piirteinä voidaan pitää atomistisuutta, kvantitatiivisuutta, utilitaarisuutta, sopimuksenvaraisuutta (kelloaika), keskittyneisyyttä ja mekanistisuutta. Kaikki nämä piirteet ovat postulaatteja instrumentaalisesta rationalismista, joka tunnetusti on esimerkiksi Max Weberin mukaan modernin valituksellisen projektin toimintalogiikan ytimessä. Teollistumisen myötä aika alettiin nähdä tuotantovälineenä, ja siihen alettiin liittää uudella tapaa myös resursiaalisuus ja arvokkuus. Ajan merkitystä kapitalistisessa yhteiskunnassa korostaa esimerkiksi Karl Marx toteamalla: "Ajan talous, tähän lopulta kaikki talous palautuu" (Marx 1970: 172). Myös suuri osa konventionaalisista ajanilmauksista korostaa ajan taloudellista merkitystä ja esittää ajan säästeliään ja hyödyllisen käytön hyveenä (3). Samalla ilmauksista nousee esiin jatkuva huoli käytettävissä olevan ajan riittävyydestä (4).

(3) *ei ole aikaa tuhlattavana, kuluttaa turhaan jonkun kallista aikaa, käyttää aika taloudellisesti, laittaa aikaa ja rahaa johonkin*

(4) *aika hupenee, menettää aikaa, olla pulaa ajasta*

Tyydyttävää tilaa ajan määrän suhteen ei tulla kuitenkaan koskaan saavuttamaan todennäköisesti koskaan, sillä modernia länsimaista elämänmuotoa vaivaa ajan niukentamisen paradoksi. Mitä enemmän aikaa pyritään yhteiskunnassa säästämään ja mitä taloudellisemmin sitä pyritään käyttämään, sitä niukemmaksi aika tuntuu käyvän. Osaltaan ajan niukkenemisen tunteeseen vaikuttaa yhteiskunnan kehitys: kun yhteiskunnalla on tarjota jäsenilleen yhä laajempi valikoima erilaisia ajankäytön mahdollisuuksia, tulee ajasta aina vaan kalliimpi ja niukempi resurssi. (Julkunen 1989: 17.)

Modernille lineaariselle aikakäsitykselle on luonteenomaista jakaa aika menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden kategorioihin, joiden ontologisia statuksia pidetään tiukasti erillisinä. Näistä ainoastaan nykyhetkeä ajatellaan läsnä olevana aikana, hetkenä, jossa subjekti sijaitsee ruumiillisesti. Modernille aikakäsitykselle on siis tyypillistä, että mennyt on mennyttä, tulevaisuus tuntematonta ja nykyisyys vain hetken tässä. Nykytiedon valossa näkemys on siinä mielessä valheellinen, että ihmisen aikatietoisuus rakentaa nykyhetken kuvan suurelta osin retention ja protention, menneisyyteen takautuvan ja tulevaisuuteen suuntautuvan kognitiivisen toiminnan avulla (nyt-hetken kestottomuudesta esim. Knuuttila 2000: 15). Koska kaikki ajassa tapahtuva nähdään lineaarisessa aikamallissa ainutkertaisena ja peruuttamattomana, mielletään itse aika usein varsin säälimättömäksi (5).

*(5) aika asettaa omia rajoituksiaan, aika kohtelee kaltoin, kamppailla aikaa vastaan*

Suhteessa aiempiin aikakausiin modernilla ajalla pitkän tähtäimen tulevaisuuden hahmottelu on korostunut voimakkaasti (Gorman–Wessman 1977a: 34). Lisäksi moderniin lineaariseen aikaan liittyy edistysuskon idea, joka on täysin vastakkainen esimerkiksi antiikin Kreikassa, 1500-luvulla ja pitkälti myös 1600-luvulla vallalla olleelle regressiiviselle historiankäsitykselle (ks. Whitrow 1999: 55, 68–69, 164–172). Edistysuskon perusidea on, että se tekee tulevaisuudesta menneisyyttä haluttavampaa ja välineellistää

nykyhetken palvelemaan oletettua parempaa tulevaisuutta. Sen juuret palaavat valistusajattelun lisäksi kristilliseen eskatologiaan, jonka mukaan maailma on ajallinen järjestelmä, joka on saanut alkunsa luomisesta ja joka päättyy maailmanloppuun ja viimeiseen tuomioon (Ollila 2000: 108). Eskatologinen aika muuttui arvoksi kuitenkin vasta messianismin myötä, sillä messianismi perustui ajatukselle siitä, että Messiaan tultua maailma pelastuu kerralla. Näin lopullinen voitto pimeydestä ja paremman elämän koitto projisoitiin aina juuri tulevaisuuteen. (Mts. 112.) Myös suomen ajanilmaukset heijastelevat vahvaa tulevaisuusorientaatiota, joka pitää sisällään sekä tulevaisuuteen suuntautumisen että edistysuskon. Menneisyyteen suuntautuminen nähdään puolestaan tässä mallissa poikkeavana käytöksenä ja jonkinasteisena taantumuksen tilana (6).

*(6) haaveilla tulevaisuudesta, kurkottaa tulevaisuuteen, olla paremmat ajat edessä – jättää menneisyys taakseen, olla synkkä menneisyys takanaan, roikkua menneisyydessä*

Lineaarisen aikakäsityksen kulttuurisiin seurauksiin kuuluu, että se voimistaa jakoa luonnon ja kulttuurin välillä. Edistys kuuluu kulttuurille, jonka päämäärä on edetä luonnontilasta kohti korkeampia kehitystasasteita. Luonnossa nähdään vain sen sykliset liikkeet, joita pidetään taantumuksen merkeinä ja inhimilliselle alisteisina ajan ilmentyminä. Modernin projektin aikakäsitys on siis tästä näkökulmasta etäisyyden ottoa luontoon ja sen syklisteen malliin. Siinä aika nähdään pelkästään inhimillisenä sopimuksena, ja inhimillistämällä aika otetaan haltuun ja sivilisoidaan. Ajan ajatteleva kulttuurin sisäisenä asiana ei kuitenkaan ole hävittänyt kielestä ilmauksia, jotka kuvaavat aikaa luonnonvoimana (7) ja ihmistä suurempana kohtalonomaisena mahtina, joka esimerkiksi tuomitsee tai vastaa kysymyksiin oman tahtonsa mukaan (8). Näin sivilisoitu eli hallittava ja luonnon oma "villi" aika esiintyvät ilmauksissa toistensa rinnalla.

*(7) ajan hiekka, ajan virta*

(8) *aika antaa lopullisen tuomionsa, aika antaa vastauksen*

Ylipäättään vaikka syklinen ja lineaarinen aika saattavat vaikuttaa tyystin erillisiltä järjestelmiltä, olisi yksinkertaistus väittää, että jako lineaariseen ja sykliseen aikaan olisi rikkomaton. Linearisessa aikakäsityksessämme on tietty määrä syklisyyttä ainakin kielen tasolla ja päinvastoin. Esimerkiksi ilmaus *samaan aikaan ensi vuonna* osoittaa, että aika näyttäytyy lineaarisen aikakäsityksen sisällä toisinaan myös syklisen toistuvana. Toisaalta myös syklisen aikakäsityksen sisällä aika mitataan yleensä lineaarisesti pienemmissä jaksoissa. Länsimaissa lineaarinen aikakäsitys on siis dominoiva, mutta ei välttämättä syklisen aikakäsityksen käännteiskuva. Näiden kahden aikakäsityksen yhteenkietoutuminen on havainnollistunut alusta saakka itsessään kellotaulussa:

"Kellon mittaama aika oli luonteeltaan lineaarista ja eteenpäin suuntautuvaa. Kellon viisarit kiersivät kuitenkin samaa ympyrää, uudestaan ja taas uudestaan. Näin siinä toteutui myös syklisyys." (Ollila 2000: 48.)

Vaikka ajan nähdään arki ajattelussa useimmiten etenevän ihmisen halusta tai tahdosta riippumatta, on modernissa aikakäsityksessä sijaa myös subjektiiviselle aikasuhteelle. Hyvällä syyllä voidaan jopa väittää, että moderni aikakäsitys on joiltakin osin voimakkaan individualistinen. Kun aikaa ajatellaan henkilökohtaisena resurssina, jota voidaan käyttää tai joka voi kulua omiin tarkoituksiin, ajasta tulee ainakin näennäisesti yksityisomaisuutta. Näin ollen aika ei ole kohtalonomainen yksilöä suurempi voima, vaan jotain yksityistä, omaa ja hallittavaa. Kehyksen instrumentaaliselle ja yksityiselämän piiriin kuuluvalla ajalle loi yhteiskunnan maallistumiskehitys. Kun usko ikuiseen elämään alkoi hiipua, hyvän elämän ehtona alettiin pitää oman elämänkaaren tarkkaa suunnittelua (Ollila 2000: 128). Näin siksi, että koska parempaa kuolemanjälkeistä elämää ei enää ollut luvassa, yritettiin maallisesta elämästä tehdä mahdollisimman täydellinen. Pyrkimys synnytti samalla kiirettä ja ahdistusta, koska jokaisen oli pyrittävä

saavuttamaan elämässään mahdollisimman paljon ja koska lopullinen vastuu onnistumisesta oli ihmisellä itsellään. (Mts. 128–129, maallistumisesta lisää mts. 116–121.) Ajan fraseologiasta löytyy runsaasti ilmauksia, joissa ilmenee yksilön suunnitteluvastuu oman ajankäyttönsä ja elämänkaarensa suhteen (9).

(9) *budjetoida aikansa, investoida tulevaisuuteen, suunnitella ajankäyttöä(än) t. tulevaisuutta, tehdä ajalla jotakin*

Ajan henkilökohtaisen käytön lisäksi subjektiivinen aikasuhte voi liittyä tilanteisiin, joissa aika tuntuu kuluvan tavallista hitaammin tai nopeammin (10). Moderni aika on yhteinen sopimus muutoksen nopeudesta, mutta aina tämä sopimus ei vastaa yksilön omaa aikakäsitystä tai ajantarvetta. Vaikka aika siis sinänsä on sama kaikille, muodostaa henkilö eri tilanteissa oman suhteensa siihen.

(10) *aika menee hitaasti, aika matelee – aika juoksee, aika lentää*

Toisin kuin kaikille yhteinen objektiivinen aika, henkilön subjektiivinen aika ei ole olemukseltaan homogeenista, vaan aikakokemukset vaihtelevat tapahtumien koetun tärkeyden mukaan (Gorman–Wessman 1977a: 43). Ikävyyttävänä päivänä aika kuluu hitaasti, mutta jälkikäteen ajateltuna päivä tuntuu lyhyeltä. Mielenkiintoisena päivänä aika sen sijaan kuluu nopeasti, mutta päivä tuntuu jälkikäteen kestäneen kauan. (Mts. 44.) Modernia aikakokemusta leimaavat siis odotuksen ja kiireen tuntemukset, ja ainakin kielellisen aineiston pohjalta tuntemuksista jälkimmäinen näyttäytyy hallitsempana. Näin subjektiivisetkin aikakokemuksetkin kietoutuvat edellä esiteltyihin valistuksen ja edistyksen projekteihin: koska aika on väline sekä yhteiskunnan että oman elämän kehittämiseen, leimaa ihmisten elämää ainainen huoli ajan rientoon ehtimisestä ja ajan riittävydestä.

Ajan subjektiivisuuteen liittyvät myös ilmaukset, joissa elämä esitetään henkilön omana aikana. Tässä tapauksessa subjektiivinen aika liitetään



kohtalon määräämään elämän mittaan. Kuolemanilmauksissa ajan uskonnollinen ja individualistinen aspekti kohtaavat toisensa mielenkiintoisella tavalla. Toisaalta ihmiselämään liitetään kohtalonomaisia sävyjä – se, milloin *aika jättää jostakusta* tai *korjaa jonkun* on suuremmassa kädessä – mutta toisaalta yksilön tulee itse huolehtia siitä, että hän *tekee jotakin ajalla joka hänelle annetaan*.

Vaikka moderni lineaarinen aikakäsitys voidaan nähdä paradigmanmuutoksena ajan historiassa, se ei tarkoita, että aika noudattaisi länsimaisessa kulttuurissa yhtä olemusta. Pikemminkin se on samanaikaisesti sidottu moniin teoreettisiin ja kulttuurisiin representaatioihin, jotka limittyvät toisiinsa. Nämä representaatiot voivat olla esimerkiksi fysikaalisia (newtonilainen aika / suhteellisuusteorian aika), yhteiskuntamuotoon liittyviä (aika taloudellisena ja poliittisena resurssina) tai yksilöllisiä (aika identiteettityön edellytyksenä). Myöskin kielellisten ilmausten perusteella hahmottuu ainoastaan yksi monista ajan esittämisen tavoista. Näinpä vaikka ajanilmauksissa on lukuisia yhteneväisyyksiä modernin lineaarisen aikakäsityksen kanssa ja vain vähän vaikutteita muista aikakäsityksistä, ei kielellisten ilmauksien ja kulttuurissa vallitsevan aikakäsityksen välille voida vetää suoraa yhtäläisyysmerkkiä. Runsas kielellinen aineisto ei useinkaan ole yhteismitallista esimerkiksi vallitsevien ja tieteellisesti koetelluimpien aikakäsitysten kanssa, eivätkä esimerkiksi suhteellisuusteorian tai kvanttifysiikan aikakäsitykset ole epäpopulaareina tuottaneet todennäköisesti yhtään arkikielen ilmausta ainakaan suomen kieleen. Tältä osin kielen ajanilmaukset ovatkin aina välttämättä ajastaan jäljessä. Lisäksi kieli reagoi ylipäätään hitaasti kulttuuriin muutoksiin. Aikaan viittaavien ilmausten runsas määrä kielessä kielii kuitenkin ajan keskeisestä asemasta modernin länsimaisen ihmisen elämässä. Yhteenvetona voidaankin todeta, että aika itsessään on ehkä korosteisimpia moderniteetin kulttuurisia modalityetteja.

Kuten Zygmunt Bauman toteaa:

"Ajan historia alkoi modernin alkaessa. Moderni on kaiken muun lisäksi, ehkä jopa ennen kaikkea, *ajan historiaa*: moderni on aikaa, jolloin ajalla on historia." (Bauman 2002: 135.)

Nykyisessä jälkimoderniksi kutsutussa kulttuurisessa tilanteessa modernille ajalle tyypilliset aikakäsitykset ovat murtumassa tai ainakin kyseenalaistumassa. Siirtymä ei ole ollut yhtäkkinen ja monumentaalinen, kuten modernin aikakäsityksen syntyessä, eikä sen alkua ole helppoa ajoittaa. Voidaan kuitenkin väittää, että jälkiteollisissa yhteiskunnissa käsitys ajasta on edelleen yksilöllistynyt eikä ajankäytön korkeimpina arvoina pidetä välttämättä enää määrää, tehokkuutta ja täsmällisyyttä. Hyvänä esimerkkinä uudentyyppisestä ajattelusta toimii *laatuajan* käsite, jota on alettu käyttää Suomessa 1990-luvun lopusta lähtien etenkin vapaa-ajan vieton yhteydessä. Laatuajan vietolla viitataan siihen, ettei oleellista ole käytetyn ajan määrä vaan se, kuinka paljon (uusia) elämyksiä ajanviettoon sisältyy.

Myös modernin projektin eskatologinen utooppisuus ja edistysusko ovat joutuneet toisen maailmansodan jälkeen voimakkaan arvostelun kohteeksi. Muutoksen vauhdin räjähdysmäisen kiihtymisen myötä tulevaisuus on alkanut näyttäytyä mielikuvien onnelan sijaan uhkana, jonka vaikutukset ovat yhä arvaamattomampia ja totaalisempia (Wallgren 1989: 50–51). Kyseenalaistaessaan tulevaisuuden suunnittelun ja edistyksen mahdollisuuden tai jopa sen tarpeen jälkimoderni aikakäsitys on koko lailla vastakkainen valistuksen hyötyrationalistiselle näkemykselle ajasta. Suhdetta menneisyyteen luonnehtivat jälkimodernissa yhteiskunnassa katkos ja käsittämättömyys, sillä menneisyydessä ei pystytäkään näkemään merkkejä aiemmista vaiheista sellaisessa kehityskulussa, joka johtaisi nykyisyyteen (mts. 50). Jälkimodernin ajattelun kyseenalaistaessa kulttuurin metanarratiiveja kyseenalaistuu myös mahdollisuus historian kertomiseen lineaarisina kertomuksina.

Kokonaisuudessaan jälkimoderni ja jälkiteollinen käsitys ajasta on kvalitatiivista, pikemminkin rytmistä kuin lineaarista, desentralisoitua sekä fragmentoitunutta. Onpa jälkimodernia aikakäsitystä luonnehdittu myös syklisen ajan uudeksi tulemiseksi, jolloin sen taustalle voidaan sijoittaa esi-

merkiksi Friedrich Nietzschen käsitys "ikuisesta paluusta" ja Henri Bergsonin ajatus "kestosta" (Niiniluoto 2000: 11). Joka tapauksessa jälki-modernia aikakäsitystä voidaan pitää kriittisenä juuri niitä ajan representoimisen muotoja ja ajan kerrontatapoja kohtaan, jotka ovat luonteenomaisia valistuksen perimodernille aikakäsitykselle. Nähtäväksi jää, millaisia jälkiä nämä aikakäsityksen muutokset jättävät tulevaisuudessa suomen kieleen.

## 5. LOPUKSI

Tutkielmassa tarkasteltiin kaksi- tai useampisanaisia ajanilmauksia, jotka ovat vakiintuneet osaksi suomen kieltä. Huomio suunnattiin sekä ilmausten fraseologisiin että semanttisiin piirteisiin ja lingvistisen analyysin pohjalta pyrittiin pohtimaan aikaan liittyviä kognitiivis-kulttuurisia näkökohtia. Aikaan liittyvät ilmaukset osoittautuivat hedelmälliseksi tutkimuskohteeksi useammastakin eri syystä. Ensinnäkin tällaisia ilmauksia löytyy ainakin suomen kielestä varsin runsaasti, ja tietyn kokemusalueen voimakasta leksi-kaalistusta voidaan pitää merkinä siitä, että alue koetaan jollain tapaa merkitykselliseksi. Lisäksi ajan käsite on saanut osakseen laajaa kiinnostusta etenkin kognitiivisen kielentutkimuksen parissa, sillä abstraktiutensa puolesta se on kuin oppikirjaesimerkki kohdealueesta, jota käsitteellistetään konkreettisempien lähdealueiden avulla. Silti yksinomaan aikaa ei ole lähestytty suomenkielisen lingvistisen aineiston pohjalta aiemmin. Tutkimuskohteena hedelmällisiä ajan käsitteen ympärille kerääntyneet ilmaukset ovat myös siksi, että ilmausten semantiikka paljastui oletettua moniulotteisemmaksi. Etenkin kulttuurisen aikakäsityksen hahmottelun kannalta on oleellista ulottaa tarkastelu puhtaita temporaalisia suhteita ilmaisevien kielenainesten ulkopuolelle. Käsitteet ajasta ovat oleellinen osa mitä tahansa kulttuuria, ja niiden tarkastelun kautta voidaan lähestyä kulttuurin ytimessä olevaa toiminnanlogiikkaa ja kulttuurisesti tärkeitä arvohierarkioita. Erään väylän kulttuurin aikakäsityksen tarkasteluun tarjoavat kielessä toistuvasti esiintyvät ilmaukset.

Ajanilmausten fraseologisen tarkastelun osalta työssä pyrittiin ennemminkin aineiston fraseologisten ominaispiirteiden kuvaukseen kuin ilmausten jaotteluun fraseologisiin ilmaustyyppeihin. Näin siksi, että fraseologisessa tutkimuksessa fraseologisista ilmaustyypeistä käytetty käsitteistö on varsin kirjavaa ja tutkijoiden erilaisista painotuksista johtuen jopa suorastaan ristiriitaista. Fraseologisista piirteistä aineiston tarkastelun pohjaksi valittiin tässä konventionaalisuus, muodon jähmeys, merkityksen

kiinteys – eli merkityksen epäkompositionaalisuus ("jotain muuta kuin osiensa summa") tai konnotatiivisuus ("enemmän kuin osiensa summa") – sekä merkityksen ennustettavuus. Aineisto voidaan jakaa konventionaalisuuden suhteen karkeasti kahdentyyppisiin ilmauksiin. Toiset ilmauksista ovat vakiintuneita enemmänkin yleisyytensä ja toiset intuitiivisen kohosteisuutensa takia. Fraseologisten ominaisuuksien välillä vallitsee johdonmukaisia suhteita siten, että mikäli ilmaus on enemmän käytössä yleinen kuin kohosteinen, on se todennäköisesti myös enemmän produktiivinen kuin muodoltaan jähmeä ja konnotatiivinen kuin epäkompositionaalinen. Mikäli ilmaus taas on enemmän intuitiivisesti kohosteinen kuin yleinen, liittyy siihen myös mitä luultavimmin leksikaalis-syntaktisia rajoituksia sekä merkityksen epäkompositionaalisuutta, joka ilmenee semanttisena anomaliana ja/tai ilmauksen ei-isomorfisuutena. Näin ilmauksen intuitiivinen kohosteisuus tarkoittaa ilmauksen muodon tai merkityksen tai usein molempien poikkeavuutta suhteessa produktiiviseen kielenkäyttöön.

Konventionaaliset ilmaukset ovat kahdessa mielessä vakiintuneita: ne ovat ulkonäöltään entuudestaan tuttuja tietyn kieliyhteisön sisällä ja myös niiden merkitykset ovat tuttuja ja (jokseenkin) stabiileja. Konventionaalisia ilmauksia ei kuitenkaan tarvitse ajatella arbitraarisina sanan kaltaisina kielenyksikköinä, vaan ilmausten fraseologisten merkitysten voidaan nähdä motivoituvan niiden kirjaimellisista merkityksistä käsin. Toiston takia yhteyttä kirjaimellisen ja fraseologisen välillä ei ole tarpeen miettiä samaan tapaan kuin esimerkiksi tuoreiden metaforien kohdalla, mutta tämä ei tarkoita, etteikö kielenpuhujan olisi mahdollista tavoittaa yhteyttä näin halutesaan.

Merkitysten systemaattisuus ilmenee ajanilmauksissa sekä yksittäisten ilmausten että laajempien ilmausryhmien tasolla. Kirjaimellisen merkityksenä puolesta ilmaukset jaettiin kuuteen eri merkitysluokkaan: sijainnin-, liikkeen-, toiminnan-, määrän- ja laadunilmauksiin sekä konkreettisiin kuvailmauksiin. Merkitysluokat kuvastavat samalla ajan käsitteellistämisen lähdealueita. Lähdealueista määrällisesti tärkeimmiksi osoittautuivat spatiaalis-kineettinen ja toiminnan kenttä. Kaikkia semanttisia kenttiä

yhdistää niiden konkreettisuus sekä sisäisen rakenteen yksityiskohtaisuus. Käsitteet kentän sisällä tuovat esiin erilaisia puolia lähdealueesta, mutta samalla ne ovat johdonmukaisessa suhteessa keskenään. Kun vieraiden semanttisten kenttien elementtejä yhdistetään aikaan, pyritään samalla kohdealueelle siirtämään ainakin osa lähdealueen laajempaa struktuuria – siten poikkeama käsitteellistämisen perusmallista voi toimia myöhemmin myös indikaattorina poikkeavasta fraseologisesta merkityksestä. Kaikkien lähdealueiden käsitteistä oleellisimmiksi osoittautuivat ne, jotka edustavat sijainti- tai siirtymärelaatioita, fyysistä tai visuaalista kontaktisuhdetta sekä elollisia tai inhimillisiä, tarkemmin kehollis–fyysisiä tai sosiaalis–emotionaalisia ominaispiirteitä.

Fraseologisen merkityksensä puolesta ilmaukset jaettiin kahdeksaan eri merkitysluokkaan. Niiden avulla voidaan kuvata aikaan yleensä tai tiettyyn aikakauteen liittyviä asioita suhteellisen neutraalilla tavalla ('AJALLISET SUHTEET', 'AIKAKAUDEN PIIRTEET', 'MUUTOS') tai painottaen yksilön subjektiivista suhdetta aikaan ('SUBJEKTIIVISET AIKAKOKEMUKSET', 'SUHDE AIKAKAUTEEN TAI OMAAN ELÄMÄÄN', 'ELÄMÄ JA KUOLEMA'). Lisäksi osassa ilmauksia korostetaan ajan instrumentaalista tai sopimuksenvaraista luonnetta ('RAJALLINEN JA ARVOKAS AIKA', 'SOPIMUSAIKA'). Aikaan liittyvien ilmausten yhteydessä on yleensä keskitytty tarkastelemaan temporaalisia relaatioita, mutta omassa aineistossani tätä suuremmiksi ryhmiksi kohosivat sekä henkistä suhdetta kuvaavat ilmaukset että ajan arvokkuuteen viittaavat ilmaukset. Näiden ryhmien ilmausten fraseologisten merkitysten ymmärtämisessä erilaisten affektiivisten merkityssisältöjen huomion ottaminen on ensiarvoisen tärkeää. Oleellisia ajanilmauksiin liittyviä affektiivisiä konnotaatioita ovat suureen aikamäärään ja ajan mielekkääseen käyttöön liitetyt myönteiset mielikuvat sekä tulevaisuusorientaation korostuminen menneisyyden kustannuksella.

Motivoituneisuus kirjaimellisten ja fraseologisten merkitysten kesken ilmeni tutkielmassa siinä, että kunkin fraseologisen luokan merkityksenannossa yhden kirjaimellisen luokan osuus nousi selvästi muita merkittävämmäksi. Esimerkiksi henkistä suhdetta ilmaistaan hyvin

systemaattisesti toiminnanilmausten kautta, jolloin fyysinen tai visuaalinen kontakti ja kontaktin intensiteetti toimii mallina eriaisteisten mentaalisten relaatioiden kuvaukselle. Merkityksenannon mekanismina on useimmissa tapauksissa kirjaimelliselta merkitykseltään spatiaalis-konkreettisen lekseemin merkityksen avartuminen. Merkityksenlaajentuman kautta syntynyt merkitysvariantti on lekseemin ensisijaista merkitystä abstraktimpi, ja näin lekseemin avulla voidaan viitata myös abstrakteihin ajanilmiöihin. Kuvailmauksia, joissa aikaan yhdistetään jokin konkreettinen esine tai asia on aineistossa varsin vähän. Lisäksi usein kuvallisen ilmauksen rinnalla esiintyy aineistossa myös ei-metaforinen ilmaus, jonka fraseologinen merkitys on jokseenkin yhtenevä kuvailmauksen vastaavan kanssa. Suhde lähde- ja kohdealueen välillä mieltyykin tämän tutkielman perusteella analogiseksi, eikä ajanilmausten semanttinen analyysi tue kognitiivisen metaforateorian edustajien näkemystä käsitteellistämisprosessin väistämättä metaforisesta luonteesta.

Kielessä kuvastuva käsitys ajasta on aina varsin moniulotteisessa suhteessa kulttuurisiin aikakäsityksiin. Kielellisten ajanilmausten semanttisia sisältöjä ei siis tule täysin samaistaa kulttuurisiin näkemyksiin ajasta, sen sijaan mielekkäänä voidaan pitää kulttuuristen mallien lähestymistä kielellisen aineiston välityksellä. Suomen kielen ajanilmausten merkityssisältöjen lähempi tarkastelu osoitti, että ilmausten taustalta hahmottuu ennen kaikkea moderni länsimainen aikakäsitys, jossa aika mielletään luonteeltaan lineaariseksi. Tällöin aikaa ajatellaan jonakin, joka etenee jatkuvasti, asettaa omia ehtojaan eikä palaa koskaan samanlaisena; aika ei siis muodostu niistä asioista, joita ihmiset tekevät, vaan se on jotain itsenäisesti olemassa olevaa. Lineaarisuus on olennaista sekä kristillisen eskatologian että teollisen tuotannon kannalta, sillä näitä molempia luonnehtii ajatus jatkuvuudesta ja tapahtumien ainutkertaisuudesta. Lisäksi lineaarisen aikakäsityksen muovauminen kytkeytyy yhteiskunnan urbanisoitumiskehitykseen, jonka myötä yhteiskunnan tietoisuus ajasta sekä tarve ajan tarkkaan mittaamiseen voimistuivat. Koska ajan ajatellaan lineaarisessa mallissa jatkavan kulkuaan riippumatta siitä, mitä ihmiset tekevät, leimaa ihmisten elämää ainainen

huoli ajan rientoon ehtimisestä ja ajan riittävydestä. Tämä johtaa vuorostaan entistä tiukempaan ajankulun seurantaan. Modernin länsimaisen ihmisajan paradoksina voidaankin pitää seuraavaa: "man measures time and time measures man" (Gorman–Wessman 1977a: 3).

Oleellinen osa modernia lineaarista näkemystä ajasta on tulevaisuus-orientaatio, joka pitää sisällään sekä tulevaisuuteen suuntautumisen että valistuksellisen edistysuskon idean. Jatkuvan edistyksen päämääriä palvellakseen jokaisen yksilön tulee käyttää oma aikansa mahdollisimman tehokkaasti, sillä ajan hukkaan heittäminen on modernissa kapitalistisessa yhteiskunnassa aina myös rahan hukkaan heittämistä. Suhde aikaan onkin lineaarisessa mallissa toisaalta newtonilaisen mekaaninen ja toisaalta vahvan individualistinen. Ajan indivisuaalinen aspekti näkyy kielen tasolla subjektiivisia aikakokemuksia kuvaavien ilmauksien paljoutena. Näidenkin kokemusten joukossa hallitsevimmaxi nousee kuitenkin perimoderni kiireen tunne.

Modernin aikakauden keskeisenä piirteenä voidaan pitää ennen kaikkea sitä, että silloin aikaa on tarkkailtu ikään kuin sen ulkopuolelle voitaisiin asettua. Ajatus on paradoksaalinen, koska jokainen havainto ajasta on luonnollisesti itsessään ajallinen. Jälkimodernina aikana modernin kauden objektiivisina ja absoluuttisina pidetyt totuudet ovat pitkälti kyseenalaistuneet. Myös ajan tieteellisissä määritelmissä on otettu askel kohti subjektiivisempaa ja heterogeenisempaa näkemystä ajan luonteesta. Näin siis ainakin tieteellisessä ajattelussa ollaan palaamassa kohti sitä, minkä jo Augustinus (mukaan Whitrow 1999: 86) ymmärsi aikanaan: "Vaikka taivaat pysähtyisivät, jäisi aika olemaan, kunhan savenvalajan pyörä jatkaisi pyörimistään."



## LÄHTEET

### AINESLÄHTEET

KUUSI, MATTI 1990: *Vanhan kansan sananlaskuviisaus: suomalaisia elämänohjeita, kansanäforismeja, lentäviä lauseita ja kokkakupeita vuosilta 1544–1826*. Toinen painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki.

*NS = Nykysuomen sanakirja I–VI*. Uudistettu laitos, 1996. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki.

PAJUNEN, ANNELI 2003: HS-2000-korpus. Helsingin Sanomat, noin 50 miljoonaa sanamuotoa, 1.1.2000–31.12.2001. Analysoitu Connexorin FDG-morfosyntaktisella jäsentimellä. Suomen kieli, Tampereen yliopisto.

SINNEMÄKI, MAUNU 1982: Suomen kielen sanakirjat 5: *Lentävien lauseiden sanakirja*. Otava, Helsinki.

VIRKKUNEN, SAKARI (toim.) 1985: Suomen kielen sanakirjat 2: *Suomalainen fraasisanakirja*. Kuudes, korjattu painos. Otava, Helsinki.

VIRTANEN, PATRICK 2003: ContextMill 1.80. The easy to use concordancer. Aurit Software, Turku.

### MUUT LÄHTEET

ANDERSON, JOHN M. 1971: *The Grammar of Case. Towards a Localistic Theory*. Cambridge Studies in Linguistics 4.

AUGUSTINUS, AURELIUS 1947: *Augustinuksen tunnustukset*. Latinankielinen alkuteos noin vuodelta 400. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.

BAUMAN, ZYGMUNT 2002: *Notkea moderni*. Englanninkielinen alkuteos vuodelta 2000. Vastapaino, Tampere.

- BOWERMANN, MELISSA 1996: Learning how to structure space for language – A cross-linguistic perspective. – Paul Bloom – Mary A. Peterson – Lynn – Nadel Merrill F. Garrett (toim.), *Language and Space*, s. 385–436. MIT Press, Cambridge.
- BROWN, PENNY 1994: The Ins and Ons of Tzeltal Locative Expressions. *Linguistics* 32: 4/5, s. 743–790.
- CLARK, HERBERT 1973: Space, time, semantics, and the child. – Timothy E. Moore (toim.), *Cognitive development and the acquisition of language*, s. 27–63. Academic Press, New York.
- COWIE, ANTHONY P. 1998: *Phraseology: theory, analysis and applications*. Clarendon, Oxford.
- CRUSE, DAVID ALAN 1986: *Lexical semantics*. Cambridge University Press.
- 2000 *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford University Press, New York.
- DASCAL, MARCELO 1987: Defending Literal Meaning. – *Cognitive Science* 11: 3, s. 259–281.
- DAVIDSON, DONALD 1978: What metaphors mean. *Critical Inquiry* 5, s. 31–47.
- DIRVEN, RENÉ 1989: Space Prepositions. – René Dirven (toim.), *A User's Grammar of English: Word, Sentence, Text, Interaction*. Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft 4. Frankfurt am Main.
- – PAPROTTÉ, WOLF 1985: Introduction. – René Dirven – Wolf Paprotté (toim.), *The Ubiquity of Metaphor: Metaphor and thought*. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV. Current issues in linguistic theory vol. 29, s. xii–xix. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.

- ELIADE, MIRCEA 1993: *Ikuisen paluun myytti. Kosmos ja historia*.  
Ranskankielinen alkuteos vuodelta 1949. Loki-Kirjat,  
Helsinki.
- ELIAS, NORBERT 1985: *Über die zeit*. Arbeiten zur Wissenssoziologie 2.  
Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- ERMAN, BRITT – WARREN, BEATRICE 2000: The idiom principle and  
the open choice principle. *Text* 20, s. 29–62.
- ESKELINEN, VIRVE 1993: *Henki on kiinteää ainetta: Lakoffin  
metaforateoria ja kuolemanilmaukset*. Pro gradu -tutkielma.  
Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- FERNANDO, CHITRA 1996: *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University  
Press, Hong Kong.
- – FLAVELL, ROGER 1981: *On Idiom: Critical Views and  
Perspectives*. Exeter Linguistic Studies, vol. 5. University of  
Exeter.
- FFMK = *Fennistica Fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii*. Åbo  
Akademins Tryckeri.
- FILLMORE, CHARLES 1982: Towards a descriptive framework for spatial  
deixis. – Robert J. Jarvella – Wolfgang Klein (toim.), *Speech,  
place and action: studies in deixis and related topics*, s. 31–59.  
John Wiley and Sons, Chichester–New York.
- FLAVELL, LINDA – FLAVELL, ROGER 1994: *Dictionary of Idioms and  
their Origins*. Kyle Cathie, Lontoo.
- FLEISCHER, WOLFGANG 1982: *Phraseologie der Deutschen  
Gegenwartssprache*. Bibliografisches Institut, Leipzig.
- FORSGREN, TUULI 1994: Hur finner man kollokationerna? – Rune Ingo –  
Christer Lauren – Henrik Nikula – Jerry Schuchalter (toim.),  
*Erikoiskielet ja käännösteoria* 19. Vaasan yliopisto.
- FRASER, BRUCE 1970: Idioms within a Transformational Grammar.  
*Foundations of Language* 6.

- GEERAERTS, DIRK 1995: Specialization and reinterpretation on idioms. – Martin Everaert (toim.), *Idioms: Structural and psychological Perspectives*, s. 57–74. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
- GORMAN, BERNARD S. – WESSMAN, ALDEN E. 1977a: The emergence of human awareness and concepts of time. – Bernard S. Gorman – Alden E. Wessman (toim.), *The Personal Experience of Time*, s. 3–55. Plenum Press, New York–Lontoo.
- 1977b: Images, Values and Concepts of Time in Psychological Research. – Bernard S. Gorman – Alden E. Wessman (toim.), *The Personal Experience of Time*, s. 217–263. Plenum Press, New York–Lontoo.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350.
- Harvilahti, Lauri ym. (toim.) 1992 = HARVILAHTI, LAURI – KALLIOKOSKI, JYRKI – NIKANNE, URPO – ONIKKI TIINA (toim.), *Metafora: ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomi 162. SKST.
- HAWKINS, BRUCE W. 1984: *The Semantics of English Spatial Prepositions*. UMI, University of California.
- HOCKETT, CHARLES F. 1958: *A Course in Modern Linguistics*. The Macmillan Company, New York.
- HÄKKINEN, KAISA 2000: Idiomien määritelmiä. – Eeva Lähdemäki – Yvonne Bertills (toim.), *FFMK*, s. 1–15.
- 2002: Idiomit etsii paikkaansa. *Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti* 106, s. 450–457. Helsinki.
- INGO, RUNE 2000: Idiomit toisen kielen idiomien semanttis–pragmaattisena käännösvastineena. – Eeva Lähdemäki – Yvonne Bertills (toim.), *FFMK*, s. 33–45.
- ITKONEN, ESA 1997: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Gaudeamus, Helsinki.

- JACKENDOFF, RAY 1983: *Semantics and Cognition*. Toinen, muuttamaton painos. MIT Press, Cambridge–Lontoo.
- JOHNSON, MARK 1987: *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. University of Chicago Press.
- JORDAN, JOHN E. 1965: *Using Rhetoric*. Harper & Row Publishers, New York.
- JULKUNEN, RAIJA 1989: Jokapäiväinen aikamme. – Pirkko Heiskanen (toim.), *Aika ja sen ankaruus*, s. 9–21. Gaudeamus, Helsinki.
- KAMPPINEN, MATTI 2000a: *Ajat muuttuvat: esseitä ajasta, riskeistä ja tieteellisestä maailmankuvasta*. Tietolipas 165. SKST.
- 2000b: Hetken hurmaa: etnokronografisia löydöksiä. – Sami Pihlström ym. (toim.), *Aika*, s. 262–269.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1997: *Sana, merkitys, maailma: katsaus leksikaalisen semantiikan perusteisiin*. Finn lectura, Helsinki.
- KARLSSON, GÖRAN 2000: Lehtiväen idiomeissa erikoinen monikon käytötapa. – Eeva Lähdemäki – Yvonne Bertills (toim.), *FFMK*, s. 83–95.
- KAY, PAUL – FILLMORE, CHARLES J. 1999: Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What's X doing Y? -construction. *Language* 75, s. 1–33.
- KITTAY, EVA FEDER 1987: *Metaphor: its cognitive force and linguistic structure*. Clarendon, Oxford.
- KIVINEN, S. ALBERT 2000: Ajan ontologiasta. – Sami Pihlström ym. (toim.), *Aika*, s. 179–190.
- KIVIPELTO, JAANA 2003: *Missä lie onnen tie – Onnen metaforia ja rakkauden näyttämöitä uudessa suomalaisessa tangolyriikassa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KNUUTTILA, SIMO 2000: Aika ja ajattomuus. – Sami Pihlström ym. (toim.), *Aika*, s. 15–28.

- KOSKI, MAUNO 1992: Erilaisia metaforia. – Lauri Harvilahti ym. (toim.), *Metafora: ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*, s. 13–32.
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan*. Suomi 155: 4. SKST.
- KÖVECSES, ZOLTÁN 1986: *Metaphors of anger, pride, and love: A lexical approach to the structure of concepts*. John Benjamins, Philadelphia.
- 2000: *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feelings*. Cambridge University Press.
- LAKOFF, GEORGE 1987: *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. The University of Chicago Press.
- 1993: The contemporary theory of metaphor. – Andrew Ortony (toim.), *Metaphor and thought*. Toinen, muutettu painos, s. 202–251. Cambridge University Press.
- – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago–London.
- – JOHNSON, MARK 1999: *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books, New York.
- – TURNER, MARK 1989: *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor*. University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press.
- 1999: *Grammar and conceptualization*. Cognitive Linguistics Research 14. Mouton de Gruyter, Berliini.
- LAUERMA, PETRI 1990: Temporaalinen kenttä. – Leino, Pentti ym., *Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa*, s. 146–182.
- LEECH, GEOFFREY 1969: *A linguistic guide to English poetry*. Longman, London.

- LEINO, PENTTI 2002a: Mikä siellä liikkuu? Liike- ja muutosverbien subjekti. – Liisa Tainio – Aki Ontermä – Tapani Kelomäki – Minna Jaakola (toim.), *Mittoja, muotoja, merkityksiä*, s. 549–571. SKST 868.
- 2002b: Spatiaaliset suhteet suomen kielessä: kognitiivinen näkökulma. – Liisa Tainio – Aki Ontermä – Tapani Kelomäki – Minna Jaakola (toim.), *Mittoja, muotoja, merkityksiä*, s. 572–607. SKST 868.
- Leino, Pentti ym. 1990 = LEINO, PENTTI – HELASVUO, MARJA-LIISA – LAUERMA, PETRI – NIKANNE, URPO – ONIKKI, TIINA: *Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa*. Kieli 5. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2003: *Space in Language and Cognition*. Explorations in Cognitive Diversity. Cambridge University Press.
- LIPKA, LEONHARD 1988: A rose is a rose is a rose: On simple and dual categorization in natural languages. – Werner Hülsen – Rainer Schulze (toim.), *Understanding the lexicon: Meaning, sense and word knowledge in lexical semantics*. Linguistische Arbeiten 210. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- LOEWENBERG, INA 1975: Identifying Metaphors. *Foundations of Language* 12: 3, s. 315–338.
- LÄHDEMÄKI, EEVA 2000: Nyt on keitetty läski paistettu. Havaintoja suomen ja ruotsin ruokaidiomeista. – Eeva Lähdemäki – Yvonne Bertills (toim.), *FFMK*, s. 83–95.
- LÖFLUND, JUHANI 2000: Suomen ja ruotsin kasvi-idiomeista. – Eeva Lähdemäki – Yvonne Bertills (toim.), *FFMK*, s. 65–82.
- MAKKAI, ADAM 1972: *Idiom Structure in English*. Mouton, The Hague.
- MARX, KARL 1970: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Politische Ökonomie Geschichte und Kritik. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt.

- MATTHEWS, ROBERT J. 1971: Concerning a 'Linguistics Theory' of Metaphor. *Foundations of Language* 7: 3, s. 413–425.
- MATILA, PEKKA 1984: *Kirjallisuudentutkimuksen avainsanoja*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- MCCARTHY, MICHAEL 1995: *Vocabulary*. Neljäs laitos. Oxford University Press.
- MCTAGGART, JOHN ELLIS 1908: The Unreality of Time. *Mind* 18, s. 457–484.
- MIKONE, EVE 2000: Idiomit ja kieliopillistuminen. – Eeva Lähdemäki – Yvonne Bertills (toim.), *FFMK*, s. 65–82.
- MORAN, RICHARD 1998: Metaphor. – Bob Hale – Crispin Wright (toim.), *A Companion to the Philosophy of Language*, s. 248–268. Blackwell Publishers Ltd, Oxford.
- MÄNTYLÄ, KATJA 1997: Accessing the meaning of an idiom. – Translation – Acquisition – Use. *AFinLA Yearbook 1997*. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 55. Jyväskylä.
- NENONEN, MARJA 2002: *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 29. Joensuun yliopisto.
- NIKANNE, URPO: 1987: *Rajoittunut mieli. Tutkimus lausesemantiikasta, erityisesti suomen ulkopaikallissijoista*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 1990: Possessiivinen kenttä. – Leino, Pentti ym., *Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa*, s. 183–199.
- 1992: Metaforien mukana. – Lauri Harvilahti ym. (toim.), *Metafora: ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*, s. 60–78.
- NIINILUOTO, ILKKA 2000: Aluksi. – Sami Pihlström ym. (toim.), *Aika*, s. 9–14.



- NÚÑEZ, RAFAEL E. – NEUMANN, VICENTE – MAMANI, MANUEL  
 1997: *Los mapeos conceptuales de la concepción del tiempo en la lengua Aymara del norte de Chile* [Conceptual mappings in the understanding of time in northern Chile's Aymara]. *Boletín de Educación de la Universidad Católica del Norte* 28 s. 47–55.
- NÖTH, WINFRIED 1985: Semiotic Aspects of Metaphor. – René Dirven – Wolf Paprotté (toim.), *The Ubiquity of Metaphor: Metaphor and thought*. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV. Current issues in linguistic theory vol. 29, s. 1–16. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- O'GRADY, WILLIAM 1998: The syntax of idioms. *Natural Language and Linguistic Theory* 16, s. 279–312.
- OLLILA, ANNE 2000: *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. SKST 795.
- ONIKKI, TIINA 1992: Paljon pystyssä. – Lauri Harvilahti ym. (toim.), *Metafora: ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*, s. 33–59.
- 1994: Skeema merkitysrakenteen ja taustatiedon kuvauksessa. – Pentti Leino – Tiina Onikki (toim.), *Suomen kielen kognitiivista kielioppia osa 2: Näkökulmia polysemiaan*, s. 70–138. *Kieli* 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja: nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset analogisuuden ilmentäjinä*. SKST 817.
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 1. Turun yliopisto.
- PAIVIO, ALLAN 1979: Psychological Processes in the Comprehension of Metaphor. – Andrew Ortony (toim.), *Metaphor and thought*. Cambridge University Press.

- PALMER, F. R. 1981: *Semantics*. Toinen painos. Cambridge University Press.
- PIAGET, JEAN 1970: *Genetic epistemology*. Columbia University Press, New York.
- Pihlström, Sami ym. (toim.) 2000 = PIHLSTRÖM, SAMI – SIITONEN, ARTO – VILKKO, RISTO (toim.), *Aika*, s. 262–269. Gaudeamus, Helsinki.
- REDDY, MICHAEL 1969: *A Semantic Approach to Metaphor*. Papers from the Fifth Regional Meeting, Chicago Linguistics Society, April 18–19, 1969, s. 240–251. Department of Linguistics, University of Chicago.
- RIIKONEN, VIRVE 1993: Lakoffin kokemuseräisestä realismista. – Tere Vaden (toim.), *Kognitiotiede, tekoäly ja filosofia*. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta 46.
- SEARLE, JOHN R. 1993: Metaphor. – Andrew Ortony (toim.), *Metaphor and thought*. Toinen, muutettu painos s. 83–111. Cambridge University Press.
- SIITONEN 2000: Ajan suunta. – Sami Pihlström ym. (toim.), *Aika*, s. 146–155.
- SINHA, CHRIS – KUTEVA, TANIA 1995: Distributed spatial semantics. *Nordic Journal of Linguistics* 18, s. 167–199.
- SINCLAIR, JOHN 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Helsinki.
- SWEETSER, EVE 1990: *From etymology to pragmatics: metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge Studies in Linguistics 54. Cambridge University Press.
- TALMY, LEONARD 1983: How language structures space. – Herbert Pick – Linda Acredolo (toim.), *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*, s. 225–282. Plenum Press, New York.

- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 1982: From propositional to textual and expressive meanings: some semantic–pragmatic aspects of grammaticalization. – Winfred P. Lehmann – Yakov Malkiel (toim.), *Perspectives on historical linguistics*, s. 245–271. Benjamins, Amsterdam.
- TURNER, MARK 1990: Aspects of the Invariance Hypothesis. – *Cognitive Linguistics* 1–2, s. 247–255.
- TÄHKÄ, RIITTA 1989: Psykoanalyttinen näkökulma ajan kokemiseen. – Pirkko Heiskanen (toim.), *Aika ja sen ankaruus*, s. 56–74. Gaudeamus, Helsinki.
- VAHTERA, RALF 2000: Ottaako piru peipposen myös suomeksi? Eläimennimen sisältävistä idiomeista suomessa ja ruotsissa. – Eeva Lähdemäki – Yvonne Bertills (toim.), *FFMK*, s. 83–95.
- VARIS, MARKKU 1998: *Sumea kieli: kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. SKST 717.
- VOSNIADOU, STELLA 1989: Analogical reasoning as a mechanism in knowledge acquisition: a developmental perspective. – Stella Vosniadou – Andrew Ortony (toim.), *Similarity and analogical reasoning*, s. 413–437. Cambridge University Press, Cambridge – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney.
- VOYAT, GILBERT 1977: Perception and Concept of Time: a Developmental Perspective. – Bernard S. Gorman – Alden E. Wessman (toim.), *The Personal Experience of Time*, s. 135–160. Plenum Press, New York–Lontoo.
- WALKER, STEPHEN 1983: *Animal Thought*. Routledge & Kegan Paul, London.
- WALLGREN, THOMAS 1989: Moderni ja postmoderni käsitteinä ja tapoina kokea aikaa. – Pirkko Heiskanen (toim.), *Aika ja sen ankaruus*, s. 35–53. Gaudeamus, Helsinki.

- WHITROW, GERALD JAMES 1999: *Ajan historia: ajankäsitykset esihistoriasta meidän päiviimme*. Englanninkielinen alkuteos vuodelta 1988. Art House Oy, Helsinki.
- WILENSKY, ROBERT 1989: Primal Content and Actual Content: An Antidote to Literal Meaning. *Journal of Pragmatics* 13: 2, s. 163–186.
- ZLATEV, JORDAN 2005: The Semantics of Spatial Expressions. – Keith R. Brown, *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Toinen painos. Elsevier, Oxford.

## **LIITTEET**

**LIITE 1.** Konventionaaliset ajanilmaukset (Ilmauksia on yhteensä 464 kpl. Jokainen erilliseksi katsottu ilmaus on sijoitettu omalle rivilleen, pilkulla toisistaan erotetut ilmausvariantit on laskettu aineistoon vain kerran.)

### **AALLOT**

uuden ajan aallot  
uuden ajan aallot lyövät

### **AAMU-**

aikojen aamu  
uuden ajan aamunkoitto t. aamunkoite  
uuden ajan aamunsarastus

### **AIKA**

aika aikaa kutakin  
aika ajoin  
ajasta aikaan  
ei(pä) aikaakaan

### **AIRUT**

olla uuden ajan airut

### **ALI-, ALLA, ALTA**

alta aikayksikön  
jk aika alittuu, alittaa jk aika  
jnk ajan alla

### **ALKU**

aikojen alussa  
aikojen alusta

### **AMMOINEN**

ammoisista ajoista

### **ANKARA**

ajat on ankarat, ne oli ankaria aikoja

### **ANTAA**

aika joka (meille jokaiselle) annetaan  
antaa aikaa jklle t. jllek  
1. 'panostaa ajallisesti jhk henkilöön t. asiaan'  
2. 'ajan kuluminen auttaa jhk asiaan'  
antaa ajan kulua  
antaa menneiden olla

### **ARMO**

olla ajan armoilla

### **ASTUA**

uusi aika astuu vanhan tilalle

### **AUTTAA**

aika auttaa jhk

### **BUDJETOIDA**

budjetoida aika(nsa)

### **EHTO**

aika asettaa (omia) ehtoja(an)  
1. 'käytettävissä oleva aika rajoittaa jtak'  
2. 'elettävä aikakausi rajoittaa jtak'

### **EDEL-, EDES-**

jtak edeltävä aika  
olla (vielä paljon) aikaa edessään  
olla aikaansa edellä t. edellä aikaansa  
olla paremmat ajat edessä  
tulevaisuus siintää edessä

### **EDETÄ, ETEENPÄIN**

aika etenee vääjäämättä  
aika kulkee eteenpäin  
edetä ajassa jhk

### **ELÄÄ**

elämme aikaa t. aikoja jolloin  
elää eri ajassa  
elää menneisyydessä  
elää tulevaisuudessa  
olla aikansa elänyt  
(jo) on aikoihin eletty

### **ETSIÄ**

etsiä juuriaan menneisyydestä

### **HAAMU**

menneisyyden haamu(t)

**HAASK-**

aika(a) haaskautuu, haaskata aikaa  
olla ajan haaskuuta

**HAASTE**

ajan haasteet  
tulevaisuuden haasteet

**HAAVEILLA**

haaveilla tulevaisuudesta t. tulevasta

**HAIKAILLA**

haikailla menneitä (aikoja)

**HALKI**

halki aikakausien t. aikojen

**HALLITA**

ajanhallinta  
hallita ajankäyttöään

**HAMMAS**

ajan hammas  
ajan hammas ei pysty johonkin  
ajan hammas kalvaa  
ajan hammas nakertaa  
ajan hammas syö

**HANKAUS**

kulua ajan hankauksessa

**HEIJAST-**

heijastaa t. heijastella (omaa) aikaansa

**HELLITÄ**

hellitä aikaa

**HENKI**

olla ajan henki  
olla ajan hengen mukaista  
olla ajan hengen vastaista

**HERMO**

ajan hermo  
olla ajan hermolla  
päästä ajan hermolle  
sykkiä ajan hermolla

**HERRA**

ajan herra  
olla ajan herra

**HIEKKA**

ajan hiekka

**HIDASTUA, HITAASTI**

aika hidastuu  
aika kuluu hitaasti  
aika menee hitaasti

**HIOA**

aika hioo särmät pois

**HUJAHTAA**

aika hujahtaa t. mennä hujahtaa

**HUKATA, -HUKKA-**

aika(a) hukkaantuu jhk, hukata aikaa jhk  
aika(a) menee hukkaan  
ei ole aikaa hukattavaksi t. hukattavana  
heittää aikaa hukkaan  
olla ajanhukkaa

**HUVETA**

aika hupenee

**HURAHTAA**

aika hurahtaa t. mennä hurahtaa

**HUUTAA**

aika huutaa jklta jtak

**HYVÄ**

hyvissä ajoin  
olla hyvää aikaa jhk

**HYÖDY-**

hyödyntää aika jllak tavalla  
käyttää aika hyödyllisesti

**HÄMÄRÄ**

aikojen hämärässä t. hämärissä  
hämärä menneisyys  
tulevaisuus on hämärän peitossa

**HÄVI-**

hävitä aikaa  
suuri aikahävikki

**IANKAIKKINEN, IKUI-, IÄI-**

siirtyä ajasta iankaikkisuuteen t. ikuisuuteen t.  
iäisyyteen  
ikuisiksi ajoiksi

**IHME**

aika tekee ihmeitä jllek  
ihmeiden aika ei ole ohi

**IKÄ**

iät ja ajat

**INVESTOIDA**

investoida tulevaisuuteen

**IRROT-**

irrota aikaa jhk, irrottaa aikaa jhk

**JAKAA**

jakaa aikansa jnk ja jnk kesken

**-JAKSO**

ajanjakso

**JOUTO-**

olla joutoaikaa

**JUOKSU, JUOSTA**

aika juoksee  
aika ei voi kääntyä takaisin juoksussaan  
ajan juoksussa t. juoksuun

**JUUTTUA**

juuttua menneisyyteen

**JÄLJELL-**

jäädä aikaa jäljelle  
olla aikaa jäljellä  
olla (vain) vähän aikaa jäljellä  
1. 'jk aikamäärä on vähäinen'  
2. 'olla vähän elinaikaa'

**JÄLJESSÄ, JÄLKE-**

jnk jälkeinen aika  
jäädä ajastaan jälkeen  
olla ajastaan jäljessä t. jäljessä ajastaan

**JÄLKI**

ajan jäljet  
aika jättää jälkensä

**JÄNNE**

ajallinen jänne

**JÄRJEST-**

aika(a) järjestyy, järjestää aikaa jllek

**JÄTTÄÄ, JÄÄDÄ**

aika jättää jkn t. jnk  
aika jättää jksta  
jättää aikaa jhk t. jllek, jäädä aikaa jhk t. jllek  
jäädä menneisyyteen  
menneisyys ei jätä rauhaan

**KAARI**

ajallinen kaari

**KADOT-**

aika katoaa jhk  
kadota aikojen hämärään  
kadottaa (täysin) ajantaju(nsa)

**KAHLEET**

ajan kahleet  
1. 'kuluvan ajan asettamat rajoitukset'  
2. 'tietyn aikakauden asettamat rajoitukset'  
menneisyyden kahleet  
murskata ajan kahleet  
vapautua menneisyyden kahleista

**KAIKKI**

kaikki aikanaan  
kaikki aika menee jhk

**KAIKU**

olla jnk ajan kaikuja

**KAIVAA, KAIVELLA**

kaivaa esiin menneisyydestä  
kaivella menneitä

**KAIVATA**

kaivata menneitä (aikoja)

**KALLIS**

aika(nsa) on kallista  
kallis(ta) aika(a) menee hukkaan  
kuluttaa turhaan jkn kallista aikaa  
riistää jkn kallista aikaa

**KAMPPAILLA**

kamppailla aikaa vastaan

**KATSE, KATSOA**

katsoa menneisyyteen  
katsoa menneisyyttä(än) silmästä silmään  
katsoa tulevaisuuteen  
kääntää katse kohti tulevaa t. tulevaan  
luoda katse kohti tulevaa t. tulevaan

luoda katse menneeseen  
suunnata katse kohti tulevaa t. tulevaan

### **KAUKANA**

aika(nsa) on kaukana, olla kaukana jstak ajasta  
1. 'jhk ajankohtaan on pitkä aika'  
2. 'jkn kuolemaan on pitkä aika' (omistusl.)

### **KAUTTA**

kautta aikain t. aikojen

### **KERTOJA**

aika kertoo jtk jstak  
kertoa ajasta jtk

### **KESKELLÄ**

keskellä jtk aikaa

### **KESKEN**

aika loppuu kesken (kaiken)

### **KESKITTÄÄ**

keskittää aikansa jhk

### **KESTÄÄ**

kestää aikaa  
kestää ajan kulutusta

### **KIINNI**

elää kiinni menneisyydessä  
olla ajassa kiinni  
olla kiinni menneisyydessä  
pitää kiinni menneisyydestä

### **KIIRUHTAA**

aika kiiruhtaa t. mennä kiiruhtaa

### **KIITTÄÄ**

kiittää jkta ajasta

### **KILPA-**

kilpaa t. kilvan ajan kanssa  
kilpailla ajan kanssa

### **KIRKAS**

tulevaisuus näyttää kirkkaalta

### **KOHDELLA**

aika kohtelee hyvin  
aika kohtelee kaltoin  
aika kohtelee lempeällä kädellä

### **KOHDATA**

kohdata menneisyys t. oma menneisyytensä  
kohdata tulevaisuuden haasteet  
kohdata tulevaisuus (pystyssä päin)

### **-KOHTA**

ajankohta

### **KOITTAA**

koittaa uusi aika, uusi aika koittaa

### **KORJATA**

aika korjaa jkn

### **KORKEA**

on (jo) korkea aika

### **KULKU**

aika jatkaa kulkuaan

### **KULLATA**

aika kulta muistot

### **KULU-**

aika kuluu, kuluttaa aikaa  
ajan t. aikojen kuluessa  
saada aika kulumaan

### **KURKATA, KURKISTAA**

kurkata t. kurkistaa tulevaisuuteen

### **KURKOTTAA**

kurkottaa tulevaisuuteen

### **-KUVA-**

ajankuva  
ajan tapa kuvata itseään  
aika kuvastaa jtk  
kuvastaa t. kuvata aikaansa  
piirtää ajankuvaa

### **KYPSÄ**

aika on kypsä

### **KYSYMYS, KYSYÄ**

kysyä aikaa 'vaatia aikaa'  
on vain ajan kysymys



**KÄSI**

aika(nsa) on käsillä

1. 'jk hetki on koittamassa'
2. 'jkn kuolema on lähellä' (omistysl.)

tulevaisuus on jkn (omissa) käsissä

**KÄYDÄ**

aika käy jklle

**KÄYTTÄÄ**

käytettävissä oleva aika

käyttää aika(a) jhk t. jllak tavalla

**KÄÄNTÄÄ**

voisipa kääntää aikaa taaksepäin

**LAATU-**

laatu aika

**LAITTA**

laittaa aikaa (ja rahaa) jhk

**LAKATA**

aika lakkaa olemasta (jklle)

**LAPSI**

olla aikansa lapsi

**LENTÄÄ**

aika lentää

**LEVOTON**

levottomat ajat

**LIIAN, LIIKAA**

olla liian paljon t. liikaa aikaa

olla liian vähän aikaa

**LIETÄ**

liietä aikaa

**LIKKUA**

ajassa liikkuu jtk

liikkua ajassa eteen- t. taaksepäin

liikkua menneisydessä

liikkua tulevaisuudessa

**LISÄ-**

tarvita lisää aikaa t. lisäaikaa

**LOIST-**

loistava t. loistelas menneisyys

**LOPPU-**

aika(nsa) loppuu

1. 'tietty aikamäärä loppuu'

2. 'jk ajanjakso loppuu'

3. 'jkn elämä päättyy' (omistysl.)

aika(nsa) lähenee t. lähestyy loppuaan

1. 'tietty aikamäärä on loppumassa'

2. 'jk ajanjakso on loppumassa'

3. 'jkn elämä on päättymässä' (omistysl.)

ajan t. aikojen loppupuolella t. lopulla t. lopussa

lähestyä jnk ajan t. aikakauden loppua

**LUOTTAA**

luottaa tulevaisuuteen

**LUPAUS**

olla tulevaisuuden lupaus

**LUPPO-**

olla luppoaikaa

**LYHYT, LYHE-**

aika lyhenee, lyhentää aikaa

aika(nsa) täällä lyhenee t. on lyhyt

aika tuntuu lyhyeltä

lyhyt aika (jkh)

**LYÖDÄ**

lyödä aika lukkoon

**LÄHE-, LÄHI-**

aika(nsa) lähenee t. lähestyy, lähestyä jtk aikaa

1. 'jk ajankohta tulee lähemmäksi'

2. 'jkn kuolema tulee lähemmäksi' (omistysl.)

aika(nsa) on lähellä, olla lähellä jtk aikaa

1. 'jk aika on lähellä'

2. 'jkn kuolema on lähellä' (omistysl.)

edetä t. tulla lähemmäksi nykyhetkeä

lähimenneisyys

lähitulevaisuus

**LÄHTEÄ**

aika(nsa) lähteä

**LÄPI**

läpi aikakausien t. aikojen

**LÖYT-**

löytyä aikaa jhk, löytää aikaa jhk

**MAKSAA**

maksaa jklle paljon aikaa (ja rahaa)

**MADELLA**

aika matelee

**MATKUSTAA**

matkustaa ajassa eteen- t. taaksepäin

**MENETTÄÄ**

menettää aikaa

**MENNÄ**

aika(a) menee jhk  
aika menee menojaan  
aika on ollut(ta) ja mennyt(tä), ajat ovat olleet ja menneet  
jkn tulevaisuus on menossa jhk  
menneet on menneitä

**MERKKI**

ajan merkit  
ajan merkit ovat ilmassa

**MITTA**

ajan mittaan

**MUIST-**

aika muistuttaa meitä jstak  
joka menneitä muistaa sitä tikulla silmään

**MURHE**

se on sen ajan murhe

**MUOVATA**

aika muovaa jtak  
1. 'ajan kuluminen saa aikaa muutoksia'  
2. 'tietty aikakausi vaikuttaa jllak tavalla'

**MUUTT-**

aika kaiken muuttaa voi  
ajat muuttuu t. muuttuvat

**MYRSKYT**

uuden ajan myrskyt  
sortua uuden ajan myrskyissä

**MYÖTEN**

aikaa myöten, ajan myötä  
aika antaa myöten

**NIELLÄ**

niellä aikaa (ja rahaa)

**NOSTAA**

aika nostaa esiin  
1. 'ajan kuluminen tuo esille jtak'  
2. 'tietty aikakausi korostaa jtak'

**NUOLI**

ajan nuoli  
ajan nuoli kiittää

**NÄHDÄ, NÄYTTÄÄ**

nähdä tulevaisuuteen  
aika t. tulevaisuus näyttää  
tulevaisuus näyttää jltak

**ODOTTAA**

odottaa oikeaa aikaa  
odottavan aika on pitkä

**OHI-**

aika ajaa jkn t. jnk ohi(tse), aika ajaa ohi jksta t.  
jstak  
aika elää jkn t. jnk ohi(tse), aika elää ohi jksta t.  
jstak  
aika(nsa) menee ohi, aika(nsa) on ohi  
1. 'jk ajankohta on ohi'  
2. 'jk ilmiö käy vanhanaikaiseksi'  
3. 'jkn elämä on lopussa' (omistusl.)  
aika kiittää ohi(tse), ajat kiitävät ohi(tse)

**OIKEA, OTOLLINEN**

aika on oikea t. otollinen jllek

**OLLA**

olla aikaa jhk  
olla (tässä) ajassa

**ONGELMA**

aika hoitaa t. ratkaisee ongelman

**ONNELLINEN**

se oli onnellista aikaa, ne oli onnellisia aikoja

**OSTAA**

ostaa aikaa (itselleen)

**OTTAA**

ottaa aikaa jhk t. itselleen  
ottaa aikaa 'vie aikaa'  
ottaa (oman) aikansa

**OVI**

aika(nsa) on ovella  
1. 'jk hetki on koittamassa'  
2. 'jkn kuolema on lähellä' (omistysl.)

**PAETA**

aika pakenee

**PAHA**

pahaan aikaan

**PAIKKEILLA**

jnk ajan paikkeilla

**PAINAA**

menneisyys t. mennyt painaa

**PALJON**

olla paljon aikaa

**PALATA, PALUU**

(mennyt) aika ei palaa, (menneet) ajat eivät  
palaa, paluuta jhk aikaan ei ole  
aika palaa mieleen, ajat palaavat mieleen  
palata jhk aikaan  
palata ajassa (taaksepäin)  
palata menneisyyteen

**PANNA**

panna aikaa (ja rahaa) jhk

**PANOSTAA**

panostaa (jkn) tulevaisuuteen

**PARANT-, PAREMPI**

aika parantaa haavat  
parantua ajan kanssa t. myötä  
tulee paremmat ajat  
tulla paremmalla ajalla

**PATINA**

aika antaa t. painaa patinan(sa), ajan patinoima

**PEILATA, PEILI**

olla ajan peili  
peilata aikaansa

**PELATA**

pelata aikaa

**PERU-**

aika peruuntuu, perua aika

**PIDE-, PITE-, PITKÄ**

aika käy t. tulee pitkäksi  
aika pitenee, pidentää aikaa  
aika tuntuu pitkältä  
ajan pitkään  
olla ajassa (niin) pitkällä, tulla ajassa (niin)  
pitkälle  
olla pitkä aika (jhk)  
pitkästä aikaa, pitkään aikaan

**PIMEÄ**

olla pimeä menneisyys (takanaan)

**POIS**

jk aika on pois jstak

**PUDOT-**

aika putoaa, pudottaa aikaa (urh.)

**PULA, PUUTE**

olla pulaa t. puutetta ajasta

**PUOLELLA**

olla aika puolellaan

**PYSÄHTYÄ, PYSÄYTTÄÄ**

aikaa ei voi pysäyttää  
aika on pysähtynyt t. pysähtyy  
voisipa pysäyttää ajan

**PYÖRÄ**

ajan pyörä t. pyörät  
ajan pyörä pyörii t. pyörähtää, ajan pyörät  
pyörivät  
ajan pyörä vierii

**PÄÄSTÄ**

päästä eroon menneisyydestään

**PÄÄTTYÄ**

aika(nsa) päättyy

1. 'jk ajanjakso loppuu'
2. 'jku kuolee' (omistysl.)

kaikki päättyy aikanaan

**RAHA**

aika on rahaa

**RAJA**

astua ajan rajan toiselle puolelle t. tuolle puolen  
matkata ajan rajan toiselle puolelle t. tuolle  
puolen  
siirtyä ajan rajan toiselle puolelle t. tuolle  
puolen

**RAJOITTAA, RAJOITUS**

aika asettaa (omia) rajoituksiaan t. rajoittaa

1. 'käytettävissä oleva aika rajoittaa jtk'
2. 'elettävä aikakausi rajoittaa jtk'

ylittää oman aikansa rajoitukset

**RATA**

aika kulkee (omaa) rataansa t. (omalla)  
radallaan

**RATAS**

ajan ratas t. rattaat

ajan ratas pyörii, ajan rattaat pyörivät

**RIENTÄÄ**

aika rientää

**RIITTÄÄ, RIITTÄVÄ**

aika(a) riittää johonkin, olla riittävästi aikaa

**ROIKKUA**

roikkua menneisydessä

**SAADA**

saada aikaa

1. 'saada jk määrä aikaa jhk t. itselleen'
2. 'saada jnk verran elinaikaa'

**SAAPUA**

aika(nsa) saapuu

1. 'tietty ajankohta lähestyy'
2. 'jkn elämä on päättymässä' (omistysl.)

**SAATTO**

ajan t. aikojen saatossa

**SARASTAA**

uusi aika sarastaa

**SEIS-**

aika seisahtuu t. seisoo

**SEURATA**

jk aika seuraa jtk aikaa

seurata aikaansa

**SIIRT-**

aika siirtyy, siirtää aikaa

siirtyä ajassa jnnek, siirtyä ajassa eteen- t.  
taaksepäin

**SIIVET**

aika kuluu (kuin) siivillä

aika saa siivet selkään(sä)

**SIJAITA, SIJOITTUA**

jk aika sijoittuu jhk

D1 sijaita (kauempana) menneisydessä

G1 sijoittua jhk aikaan

**SIJOITTAA, SIJOITUS**

olla sijoitus t. sijoittaa tulevaisuuteen

sijoittaa aikaa jhk

**SISÄ-**

aika pitää sisällään t. sisältää

ajan sisällä t. sisään

**SOPIA, SOPU**

aika sopii, sopia aika t. ajasta

elää sovussa menneisyytensä kanssa

**SUODA**

suoda aikaansa jklle

**SUOSIA**

aika suosii

**SUUNNITELLA**

suunnitella ajankäyttöä(än)

suunnitella tulevaa t. tulevaisuutta

**SYNKKÄ**

olla synkkä menneisyys (takanaan)

**SYNTYÄ-KUOLLA**

aika on syntyä ja aika on kuolla

**SYÖDÄ**

aika syö  
syödä aikaa (ja rahaa)

**SÄVEL**

olla ajan sävel

**SÄÄST-**

säästyä t. säästää aikaa (ja rahaa t. vaivaa)

**TAAKKA**

menneisyyden taakka  
kantaa menneisyyden taakkaa harteillaan

**TAISTELLA**

taistella aikaa vastaan

**TAA(KSE-), TAKA-**

aika t. ajat jää(vät) taa(kse), jättää jk aika t. jtk  
ajat taakseen  
aika on takana(päin), ajat ovat takana(päin)  
aikojen takaa  
menneisyys t. mennyt jää taa(kse), jättää  
menneisyys t. mennyt taakseen  
olla paljon (yhteistä) aikaa takana  
olla takana jnkl menneisyys

**TAKERTUA**

takertua menneisyyteen

**TALOUELLINEN**

käyttää aika taloudellisesti

**TAPA**

ajan tavan mukaan  
olla ajan tapa  
oi aikoja, oi tapoja

**TAPPAA**

tappaa aikaa

**TARPEEKSI**

olla tarpeeksi aikaa

**TARVITA**

aikamme tarvitsee jtk  
tarvita aikaa

1. 'jku tarvitsee aikaa jnk asian hoitamiseen'
2. 'ajan kuluminen helpottaa jnk asian hyväksymistä tms.'

**TASALLA**

olla ajan tasalla  
pitää ajan tasalla  
pysyä ajan tasalla

**TEHDÄ, TEHTÄVÄ**

aika tekee tehtävänsä  
tehdä ajalla jtk  
tehdä jtk ajalla joka annetaan  
tehdä jtk aikansa kuluksi

**TEHO-**

käyttää aika tehokkaasti  
tehostaa ajankäyttöä

**TIENOILLA**

jnk ajan tienoilla

**TILATA**

tilata aika

**TIPPUA, TIPUTTAA**

aika tippuu, tiputtaa aikaa (urh.)

**TUHLATA, TUHLAUS**

aika(a) tuhlaantuu, tuhlati aikaa (ja rahaa), olla  
ajan (ja rahan) tuhlausta  
ei ole aikaa tuhlattavana t. tuhlattavaksi

**TUHRA-**

aika(a) tuhraantuu t. tuhrautuu

**TUIJOTTAA**

tuijottaa menneisyyteen

**TULKINTA**

aika antaa tulkintansa  
1. 'tapa nähdä jk asia muuttuu ajan kuluessa'  
2. 'tiettyä aikakautena jk asia nähdään  
tiettyllä tavalla'

**TULLA**

aika(nsa) tulee  
1. 'jk ajankohta saavutetaan'  
2. 'jkn kuolema lähestyy' (omistusl.)  
tulla ajassa jnnek

**TUODA**

aika tuo esiin

1. 'ajan kuluminen paljastaa jtk'
2. 'tietty aikakausi nostaa esiin tiettyjä piirteitä'

aika t. tulevaisuus tuo mukanaan t. tullessaan

**TUOMIO**

aika antaa tuomionsa t. lopullisen tuomion

**TURVATA**

tulevaisuus on turvattu

**TUULI**

uuden ajan tuulet

uuden ajan tuulet puhaltavat

**TYÖ-**

aika tekee työtä t. työskentelee jkn t. jnk puolesta, aika tekee työtään

**TÄHYTÄ**

tähytä tulevaisuuteen

**TÄRVÄ-**

aika(a) tärväytyy t. tärvääntyy

**TÄYSI, TÄYTT-**

aika(nsa) on täysi t. tulee täyteen t. täyttyy

1. 'saavutetaan jk aikaraja'
2. 'jkn elämä päättyy' (omistusl.)

täyttää aikansa jllak

**UHATA**

tulevaisuus on uhattuna

**UHMATA**

uhmata aikaa

1. 'uhmata ajankulua'
2. 'uhmata aikakautta'

**UHRATA**

uhrata aikaa(nsa)

**UMPEUTUA, UMPI**

aika kuluu t. menee umpeen, aika umpeutuu t. on ummessa

**UNOHTAA**

unohtaa (täysin) ajankulu

unohtaa menneet

**UPOTA**

aika(a) uppoaa jhk, upottaa aikaa jhk

**USKOA**

uskoa tulevaisuuteen

**VAAKALAUDALLA**

tulevaisuus on vaakalaudalla

**VAATIA**

aika vaatii jklta jtk

vaatia aikaa

vaatia (oman) aikansa

**VAELLUS**

ajallinen vaellus

jkn ajallinen vaellus päättyy, päättää ajallinen vaelluksensa

**VAIHT-**

aika vaihtuu, vaihtaa aika

**VAIKEA**

koittaa vaikeat ajat

**VALOISA**

tulevaisuus näyttää valoisalta

**VALMIS**

aika on valmis jllek

**VALTIMO**

ajan valtimo

olla sormi ajan valtimolla

pitää kättä ajan valtimolla

**VALUA**

aika(a) valuu hukkaan

aika valuu tyhjiin

aika valuu käsistä t. läpi sormien

**VANHA**

vanhat hyvät ajat

**VANKI**

olla aikansa vanki

olla menneisyytensä vanki

**VAPAUTUA**

vapautua menneisyydestä t. menneisyyden kourista

**VARASTAA**

varastaa aikaa (itselleen)

**VARATA**

varata aika  
varata aikaa jhk, jllek t. jklle

**VARREL-**

ajan t. aikojen varrella  
ajan t. aikojen varrelta

**VASTATA**

vastata ajan haasteisiin  
vastata ajan vaatimuksia

**VASTAUS**

aika antaa vastauksen

**VEN-**

aika venyy t. venähtää, venyttää aikaa

**VIEDÄ**

viedä aikaa  
vie (oman) aikansa

**VIER-**

aika vierii t. vierähtää

**VIETTÄÄ**

viettää aikaa

**VIIMEINEN**

elää viimeisiä aikojaan

**VILAHTAA**

aika vilahtaa ohi

**VIRRATA, VIRT(A)US**

aika virtaa  
ajan virta  
ajan t. aikojen virrassa  
uudet ajanvirtaukset

**VOITTAA**

voittaa aikaa

**VÄHETÄ, VÄHÄN**

aika(nsa) käy vähiin t. vähenee, jkulla on vähän aikaa

1. 'jk aikamäärä on vähäinen'
2. 'jkn kuolema on lähellä' (omistust.)

**VÄISTYÄ**

vanha aika väistyy  
väistyä uuden ajan tieltä

**YLI-**

jk aika ylittyy, ylittää jk aika  
jnk ajan yli  
jäädä aikaa yli

**VÄRI**

ajanväri

**YÖ**

aikojen yö

**ÄÄNI**

ajan ääni

**LIITE 2.** Kymmenen morfosyntaktisen operaation soveltaminen neljään ajanilmaukseen

<b><u>Morfosyntaktinen operaatio</u></b>	<i>käyttää aikaa jhk</i>	<i>muuttaa aika(a)</i>	<i>(jo) on aikoihin eletty</i>	<i>olla ajan sävel</i>
<b>Lähisynonymilla korvaus</b>	X (laittaa, panna, kuluttaa jne.)	X (vaihtaa, siirtää jne.)		
<i>Adjektiivin lisäys</i>	X	X		
<b>Anaforinen viittaus</b>	X	X		
<i>Topikaalistus</i>	X	X		(X) ainoastaan runossa tms.
<i>Nominaalistus</i>	X	X		
<b>Myöntö/kielto-variointi</b>	X	X		X
<i>Passivointi</i>	X	X		
<i>Sijan variointi</i>	X	X		
<i>Luvun variointi</i>		X		
<b>Omistusliitteen lisäys/poisto</b>	X	X		
Onnistuneet operaatiot (kpl)	<b>9 / 10</b>	<b>10 / 10</b>	<b>0 / 10</b>	<b>1 / 10</b>



### LIITE 3. Ajanilmausten kirjaimelliset merkitysluokat ilmauksittain (yhteensä 464 kpl)

#### Aika sijaitsevana entiteettinä tai sijainnin referenssipisteenä (39 kpl)

aika(nsa) on kaukana, olla	elää tulevaisuudessa	olla paremmat ajat edessä
kaukana jstak ajasta	ihmeiden aika ei ole ohi	olla sormi ajan valtimolla
aika(nsa) on käsillä	jkn aika sijoittuu jhk	pitää ajan tasalla
aika(nsa) on lähellä	jnk ajan alla	pitää kättä ajan valtimolla
aika(nsa) on ovella	jnk ajan paikkeilla	pysyä ajan tasalla
aikojen alussa	jnk ajan tienoilla	sijaita (kauempana)
ajan merkit ovat ilmassa	keskellä jtak aikaa	menneisyydessä
ajan sisällä t. sisään	lähimenneisyys	sijoittua jhk aikaan
ajan t. aikojen	lähitulevaisuus	sykkiä ajan hermolla
loppupuolella t. lopulla t.	olla (tässä) ajassa	tulevaisuus on jkn (omissa)
lopusssa	olla (vielä paljon) aikaa	käsissä
ajanjakso	edessään	tulevaisuus on
ajankohta	olla ajan hermolla	vaakalaudalla
elää eri ajassa	olla ajan tasalla	tulevaisuus siintää edessä
elää kiinni menneisyydessä	olla ajassa kiinni	
elää menneisyydessä	olla kiinni menneisyydessä	

#### Aika liikkuvana entiteettinä tai liikkeen referenssipisteenä (104 kpl)

aika ajaa jkn t. jnk ohi(tse),	radallaan	aika vilahtaa ohi
aika ajaa ohi jksta t. jstak	aika kulkee eteenpäin	aika virtaa
(mennyt) aika ei palaa,	aika lentää	aika(a) menee hukkaan
(menneet) ajat eivät palaa,	aika matelee	aika(a) menee jhk
paluuta jhk aikaan ei ole	aika menee hitaasti	aika(a) valuu hukkaan
aika ei voi kääntyä takaisin	aika menee menojaan	aika(nsa) lähenee t.
juoksussaan	aika on ollut(ta) ja	lähestyy loppuaan
aika elää jkn t. jnk ohi(tse),	mennyt(tä), ajat ovat olleet	aika(nsa) lähenee t.
aika elää ohi jksta t. jstak	ja menneet	lähestyy, lähestyä jtak
aika etenee vääjäämättä	aika on pysähtynyt t.	aikaa
aika hidastuu	pysähtyy	aika(nsa) menee ohi,
aika hujahtaa t. mennä	aika on takana(päin), ajat	aika(nsa) on ohi
hujahtaa	ovat takana(päin)	aika(nsa) saapuu
aika hurahtaa t. mennä	aika pakenee	aika(nsa) tulee
hurahtaa	aika palaa mieleen, ajat	aikaa myöten, ajan myötä
aika jatkaa kulkuaan	palaavat mieleen	aikojen alusta
aika juoksee	aika rientää	aikojen takaa
aika jättää jkn t. jnk	aika seisautuu t. seisoo	ajan juoksussa t. juoksuun
aika jättää jksta	aika t. ajat jää(vät) taa(kse),	ajan nuoli kiittää
aika katoaa jhk	jättää jk aika t. jtk ajat	ajan pyörä pyörii t.
aika kiiruhtaa t. mennä	taakseen	pyörähtää, ajan pyörät
kiiruhtaa	aika valuu käsistä t. läpi	pyörivät
aika kiittää ohi(tse), ajat	sormien	ajan pyörä vierii
kiitävät ohi(tse)	aika valuu tyhjiin	ajan ratas pyörii, ajan
aika kulkee (omaa)	aika vierii t. vierähtää	rattaat pyörivät
rataansa t. (omalla)		

ajan t. aikojen saatossa  
 ajan t. aikojen varrella  
 ajan t. aikojen varrelta  
 ajan t. aikojen virrassa  
 ajassa liikkuu jtk  
 ajasta aikaan  
 alta aikayksikön  
 ammoisista ajoista  
 astua ajan rajan toiselle  
 puolelle t. tuolle puolen  
 edetä ajassa jhk  
 edetä t. tulla lähemmäksi  
 nykyhetkeä  
 halki aikakausien t. aikojen  
 jkn aika alittuu, alittaa jkn  
 aika  
 jkn aika seuraa jtk aikaa  
 jkn aika ylittyy, ylittää jkn  
 aika  
 jkn ajallinen vaellus  
 päättyy, päättää ajallinen  
 vaelluksensa  
 jkn tulevaisuus on menossa  
 jhk  
 jnk ajan yli  
 jnk jälkeinen aika

jtk edeltävä aika  
 jäädä ajastaan jälkeen  
 jäädä menneisyyteen  
 kadota aikojen hämäämään  
 kaikki aika menee jhk  
 kallis(ta) aika(a) menee  
 hukkaan  
 kautta aikain t. aikojen  
 liikkua ajassa eteen- t.  
 taaksepäin  
 liikkua menneisyydessä  
 liikkua tulevaisuudessa  
 lähestyä jnk ajan t.  
 aikakauden loppua  
 läpi aikakausien t. aikojen  
 matkata ajan rajan toiselle  
 puolelle t. tuolle puolen  
 matkustaa ajassa eteen- t.  
 taaksepäin  
 menneet on menneitä  
 menneisyys t. mennyt jää  
 taa(kse), jättää menneisyys  
 t. mennyt taakseen  
 olla aikaansa edellä t.  
 edellä aikaansa  
 olla ajassa (niin) pitkällä,  
 tulla ajassa (niin) pitkälle

olla ajastaan jäljessä t.  
 jäljessä ajastaan  
 olla paljon (yhteistä) aikaa  
 takana  
 olla takana jnkl menneisyys  
 (jo) on aikoihin eletty  
 palata ajassa (taaksepäin)  
 palata jhk aikaan  
 palata menneisyyteen  
 päästä ajan hermolle  
 seurata aikaansa  
 siirtyä ajan rajan toiselle  
 puolelle t. tuolle puolen  
 siirtyä ajassa jnnk, siirtyä  
 ajassa eteen- t. taaksepäin  
 siirtyä ajasta  
 iankaikkisuuteen t.  
 ikuisuuteen t. iäisyyteen  
 tulee paremmat ajat  
 tulla ajassa jnnk  
 uusi aika astuu vanhan  
 tilalle  
 vanha aika väistyy  
 väistyä uuden ajan tieltä

## Aika toimijana tai toiminnan kohteena (140 kpl)

aika antaa t. painaa  
 patinan(sa), ajan patinoima  
 aika antaa tulkintansa  
 aika antaa tuomionsa t.  
 lopullisen tuomion  
 aika antaa vastauksen  
 aika asettaa (omia)  
 ehtoja(an)  
 aika asettaa (omia)  
 rajoituksiaan, aika rajoittaa  
 aika auttaa jhk  
 aika hioo särmät pois  
 aika hoitaa t. ratkaisee  
 ongelman  
 aika huutaa jklta jtk  
 aika jättää jälkensä  
 aika kaiken muuttaa voi  
 aika kertoo jtk jstak  
 aika kohtelee hyvin  
 aika kohtelee kaltoin  
 aika kohtelee lempeällä

kädellä  
 aika korjaa jkn  
 aika kultaa muistot  
 aika kuvastaa jtk  
 aika käy jklle  
 aika muistuttaa meitä jstak  
 aika muovaa jtk  
 aika nostaa esiin  
 aika parantaa haavat  
 aika peruuntuu, perua aika  
 aika putoaa, pudottaa aikaa  
 (urh.)  
 aika siirtyy, siirtää aikaa  
 aika sopii, sopia aika t.  
 ajasta  
 aika suosii  
 aika syö  
 aika t. tulevaisuus näyttää  
 aika t. tulevaisuus tuo  
 mukanaan t. tullessaan

aika tekee ihmeitä jllek  
 aika tekee tehtävänsä  
 aika tekee työtä t.  
 työskentelee jkn t. jnk  
 puolesta, aika tekee työtään  
 aika tippuu, tiputtaa aikaa  
 aika tuo esiin  
 aika vaatii jklta jtk  
 aika vaihtuu, vaihtaa aika  
 aika(a) järjestyy, järjestää  
 aikaa jllek  
 aika(a) uppoaa jhk, upottaa  
 aikaa jhk  
 aikaa ei voi pysäyttää  
 aikamme tarvitsee jtk  
 ajan haasteet  
 ajan hammas ei pysty  
 johonkin  
 ajan hammas kalvaa  
 ajan hammas nakertaa  
 ajan hammas syö

ajan tapa kuvata itseään  
 ajan tavan mukaan  
 ajanhallinta  
 antaa menneiden olla  
 elämme aikaa t. aikoja  
 jolloin  
 elää sovussa  
 menneisyytensä kanssa  
 elää viimeisiä aikojaan  
 etsiä juuriaan  
 menneisyydestä  
 haaveilla tulevaisuudesta t.  
 tulevasta  
 haikailla menneitä (aikoja)  
 hallita ajankäyttöään  
 heijastaa t. heijastella  
 (omaa) aikaansa  
 heittää aikaa hukkaan  
 irrota aikaa jhk, irrottaa  
 aikaa jhk  
 juuttua menneisyyteen  
 kadottaa (täysin)  
 ajantaju(nsa)  
 kaivaa esiin  
 menneisyydestä  
 kaivata menneitä (aikoja)  
 kaivella menneitä  
 kamppailla aikaa vastaan  
 kantaa menneisyyden  
 taakkaa harteillaan  
 katsoa menneisyyteen  
 katsoa menneisyyttä(än)  
 silmästä silmään  
 katsoa tulevaisuuteen  
 kertoa ajasta jtak  
 kestää aikaa  
 kestää ajan kulutusta  
 kiittää jkta ajasta  
 kilpaa t. kilvan ajan kanssa  
 kilpailla ajan kanssa  
 kohdata menneisyys,  
 kohdata oma

menneisyytensä  
 kohdata tulevaisuuden  
 haasteet  
 kohdata tulevaisuus  
 (pystyssä päin)  
 koittaa uusi aika, uusi aika  
 koittaa  
 kulua ajan hankauksessa  
 kurkata t. kurkistaa  
 tulevaisuuteen  
 kurkottaa tulevaisuuteen  
 kuvastaa t. kuvata aikaansa  
 kääntää katse kohti tulevaa  
 t. tulevaan  
 luoda katse kohti tulevaa t.  
 tulevaan  
 luoda katse menneeseen  
 luottaa tulevaisuuteen  
 lyödä aika lukkoon  
 menneisyys ei jätä rauhaan  
 menneisyys t. mennyt  
 painaa  
 murskata ajan kahleet  
 niellä aikaa (ja rahaa)  
 nähdä tulevaisuuteen  
 odottaa oikeaa aikaa  
 olla aika puolellaan  
 olla aikansa elänyt  
 olla ajan armoilla  
 olla ajan herra  
 olla ajan tapa  
 olla tulevaisuuden lupaus  
 panostaa (jkn)  
 tulevaisuuteen  
 peilata aikaansa  
 pelata aikaa  
 piirtää ajankuvaa  
 pitää kiinni  
 menneisyydestä  
 päästä eroon  
 menneisyydestään

roikkua menneisyydessä  
 se on sen ajan murhe  
 sortua uuden ajan  
 myrskyissä  
 suunnata katse kohti  
 tulevaa t. tulevaan  
 suunnitella ajankäyttöä(än)  
 suunnitella tulevaa t.  
 tulevaisuutta  
 syödä aikaa (ja rahaa)  
 taistella aikaa vastaan  
 takertua menneisyyteen  
 tappaa aikaa  
 tilata aika  
 tuijottaa menneisyyteen  
 tulevaisuuden haasteet  
 tulevaisuus on turvattu  
 tulevaisuus on uhattuna  
 tähytä tulevaisuuteen  
 uhmata aikaa  
 unohtaa (täysin) ajankulu  
 unohtaa menneet  
 uskoa tulevaisuuteen  
 uuden ajan aallot lyövät  
 uuden ajan tuulet  
 puhaltavat  
 uusi aika sarastaa  
 vapautua menneisyyden  
 kahleista  
 vapautua menneisyydestä t.  
 menneisyyden kourista  
 varata aika  
 vastata ajan haasteisiin  
 vastata ajan vaatimuksia  
 voisipa kääntää aikaa  
 taaksepäin  
 voisipa pysäyttää ajan  
 ylittää oman aikansa  
 rajoitukset

### Aika määrällisenä entiteettinä ja resurssina (79 kpl)

aika hupenee  
 aika joka (meille jokaiselle)  
 annetaan  
 aika kuluu hitaasti  
 aika kuluu, kuluttaa aikaa

aika loppuu kesken  
 (kaiken)  
 aika(a) haaskautuu,  
 haaskata aikaa  
 aika(a) hukkaantuu jhk,  
 hukata aikaa jhk

aika(a) riittää johonkin,  
 olla riittävästi aikaa  
 aika(a) tuhlaantuu, tuhлата  
 aikaa (ja rahaa), olla ajan  
 (ja rahan) tuhlausta  
 aika(a) tuhraantuu t.

tuhrautuu  
 aika(a) tärväytyy t.  
 tärvääntyä  
 aika(nsa) käy vähiin t.  
 vähenee, jkulla on vähän  
 aikaa  
 aika(nsa) loppuu  
 ajan t. aikojen kuluessa  
 antaa aikaa jklle t. jllek  
 antaa ajan kuluu  
 budjetoida aika(nsa)  
 ei ole aikaa hukattavaksi t.  
 hukattavana  
 ei ole aikaa tuhlettavana t.  
 tuhlettavaksi  
 hellitä aikaa  
 hyödyntää aika jllak tavalla  
 hävitä aikaa  
 investoida tulevaisuuteen  
 jakaa aikansa jnk ja jnk  
 kesken  
 jkn aika on pois jstak  
 jättää aikaa jhk t. jllek,  
 jäädä aikaa jhk t. jllek  
 jäädä aikaa jäljelle  
 jäädä aikaa yli  
 keskittää aikansa jhk  
 kuluttaa turhaan jkn kallista  
 aikaa  
 kysyä aikaa

käytettävissä oleva aika  
 käyttää aika hyödyllisesti  
 käyttää aika tehokkaasti  
 käyttää aika(a) jhk t. jllak  
 tavalla  
 käyttää aikaa taloudellisesti  
 laittaa aikaa (ja rahaa) jhk  
 liietä aikaa  
 löytyä aikaa jhk, löytää  
 aikaa jhk  
 maksaa jklle paljon aikaa  
 (ja rahaa)  
 menettää aikaa  
 olla (vain) vähän aikaa  
 jäljellä  
 olla aikaa jhk  
 olla aikaa jäljellä  
 olla ajan haaskuuta  
 olla ajanhukkaa  
 olla liian paljon t. liikaa  
 aikaa  
 olla liian vähän aikaa  
 olla paljon aikaa  
 olla pulaa t. puutetta ajasta  
 olla sijoitus t. sijoittaa  
 tulevaisuuteen  
 olla tarpeeksi aikaa  
 ostaa aikaa (itselleen)  
 ottaa (oman) aikansa  
 ottaa aikaa

ottaa aikaa jhk t. itselleen  
 panna aikaa (ja rahaa) jhk  
 riistää jkn kallista aikaa  
 saada aika kulumaan  
 saada aikaa  
 sijoittaa aikaa jhk  
 suoda aikaansa jklle  
 suuri aikahävikki  
 säästyä t. säästää aikaa (ja  
 rahaa t. vaivaa)  
 tarvita aikaa  
 tarvita lisää aikaa t.  
 lisääaikaa  
 tehdä ajalla jtak  
 tehdä jtak aikansa kuluksi  
 tehdä jtak ajalla joka  
 annetaan  
 tehostaa ajankäyttöä  
 uhrata aikaa(nsa)  
 vaatia (oman) aikansa  
 vaatia aikaa  
 varastaa aikaa (itselleen)  
 varata aikaa jhk, jllek t.  
 jklle  
 vie (oman) aikansa  
 viedä aikaa  
 viettää aikaa  
 voittaa aikaa

## Aika olemuksellisenä entiteettinä (48 kpl)

aika antaa myöten  
 aika kuluu t. menee  
 umpeen, aika umpeutuu t.  
 on ummessa  
 aika käy t. tulee pitkäksi  
 aika lakkaa olemasta (jkllle)  
 aika lyhenee, lyhentää  
 aikaa  
 aika on kypsä  
 aika on oikea t. otollinen  
 jllek  
 aika on valmis jllek  
 aika pitenee, pidentää aikaa  
 aika pitää sisällään t.  
 sisältää  
 aika tuntuu lyhyeltä  
 aika tuntuu pitkältä

aika venyy t. venähtää,  
 venyttää aikaa  
 aika(nsa) on kallista  
 aika(nsa) on täysi t. tulee  
 täyteen t. täyttyy  
 aika(nsa) päättyy  
 aika(nsa) täällä lyhenee t.  
 on lyhyt  
 aikojen hämärässä t.  
 hämärissä  
 ajan mittaan  
 ajan pitkään  
 ajat muuttuu t. muuttuvat  
 ajat on ankarat, ne oli  
 ankaria aikoja  
 hyvissä ajoin  
 hämärä menneisyys

ikuisiksi ajoiksi  
 koittaa vaikeat ajat  
 laatuaika  
 levottomat ajat  
 loistava t. loistelias  
 menneisyys  
 lyhyt aika (jhk)  
 odottavan aika on pitkä  
 olla hyvää aikaa jhk  
 olla joutoaikaa  
 olla loppoaikaa  
 olla pimeä menneisyys  
 (takanaan)  
 olla pitkä aika (jhk)  
 olla synkkä menneisyys  
 (takanaan)  
 on (jo) korkea aika

pahaan aikaan  
pitkästä aikaa, pitkään  
aikaan  
se oli onnellista aikaa, ne  
oli onnellisia aikoja  
tulevaisuus näyttää jltak

tulevaisuus näyttää  
kirkkaalta  
tulevaisuus näyttää  
valoisalta  
tulevaisuus on hämärän  
peitossa

tulla paremmalla ajalla  
täyttää aikansa jllak  
vanhat hyvät ajat

### **Aika konkreettisenä esineenä tai asiana (42 kpl)**

aika kuluu (kuin) siivillä  
aika on rahaa  
aika saa siivet selkään(sä)  
aikojen aamu  
aikojen yö  
ajallinen jänne  
ajallinen kaari  
ajallinen vaellus  
ajan hammas  
ajan hermo  
ajan herra  
ajan hiekka  
ajan jäljet  
ajan kahleet  
ajan merkit

ajan nuoli  
ajan pyörä t. pyörät  
ajan ratas t. rattaat  
ajan valtimo  
ajan virta  
ajan ääni  
ajankuva  
ajanväri  
menneisyyden haamu(t)  
menneisyyden kahleet  
menneisyyden taakka  
olla aikansa lapsi  
olla aikansa vanki  
olla ajan hegen vastaista  
olla ajan hengen mukaista

olla ajan henki  
olla ajan peili  
olla ajan sävel  
olla jnk ajan kaikuja  
olla menneisyytensä vanki  
olla uuden ajan airut  
uuden ajan aallot lyövät  
uuden ajan aamunkoitto t.  
aamunkoite  
uuden ajan aamunsarastus  
uuden ajan myrskyt  
uuden ajan tuulet  
uudet ajanvirtaukset

### **Ryhmien ulkopuolelle jäävät ilmaukset (12 kpl)**

aika aikaa kutakin  
aika ajoin  
ei(pä) aikaakaan  
iät ja ajat  
kaikki aikanaan

on vain ajan kysymys  
aika(nsa) lähteä  
joka menneitä muistaa sitä  
tikulla silmään  
parantua ajan kanssa t.  
myötä

kaikki päättyy aikanaan  
aika on syntyä ja aika on  
kuolla  
oi aikoja, oi tapoja

## LIITE 4. Ajanilmausten fraseologiset merkitysluokat ilmauksittain (yhteensä 491 kpl)

### 'Ajalliset suhteet' (90 kpl)

(mennyt) aika ei palaa, (menneet) ajat eivät palaa, paluuta jhk aikaan ei ole aika ajoin aika ei voi kääntyä takaisin juoksussaan aika etenee vääjäämättä aika jatkaa kulkuaan aika kulkee (omaa) rataansa t. (omalla) radallaan aika kulkee eteenpäin aika on oikea t. otollinen jllek aika pitää sisällään t. sisältää aika(nsa) loppuu aika(nsa) lähenee loppuaan, aika(nsa) lähestyy loppuaan aika(nsa) lähenee t. lähestyy, lähestyä jtk aikaa aika(nsa) menee ohi, aika(nsa) on ohi aika(nsa) on kaukana, olla kaukana jstak ajasta aika(nsa) on käsillä aika(nsa) on lähellä aika(nsa) on ovella aika(nsa) on täysi t. tulee täyteen t. täyttyy aika(nsa) päättyy aika(nsa) saapuu aika(nsa) tulee aikaa ei voi pysäyttää aikaa myöten, ajan myötä aikojen aamu aikojen alussa aikojen alusta aikojen hämärässä t.	hämärissä aikojen takaa aikojen yö ajallinen jänne ajallinen kaari ajan hiekka ajan juoksussa t. juoksuun ajan mittaan ajan nuoli ajan nuoli kiittää ajan pitkään ajan pyörä pyörii t. pyörähtää, ajan pyörät pyörivät ajan pyörä t. pyörät ajan pyörä vierii ajan ratas pyörii, ajan ratat pyörivät ajan ratas t. ratat ajan sisällä t. sisään ajan t. aikojen kuluessa ajan t. aikojen loppupuolella t. lopulla t. lopusa ajan t. aikojen saatossa ajan t. aikojen varrella ajan t. aikojen varrelta ajan t. aikojen virrassa ajan virta ajanjakso ajankohta ajasta aikaan alta aikayksikön ammoisista ajoista ei(pä) aikaakaan halki aikakausten t. aikojen hyvissä ajoin ikuisiksi ajoiksi	iät ja ajat jkn aika alittuu, alittaa jkn aika jkn aika seuraa jtk aikaa jkn aika sijoittuu jhk jkn aika ylittyy, ylittää jkn aika jnk ajan alla jnk ajan paikkeilla jnk ajan tienoilla jnk ajan yli jnk jälkeinen aika jtk edeltävä aika kaikki aikanaan kaikki päättyy aikanaan kautta aikain t. aikojen keskellä jtk aikaa koittaa uusi aika, uusi aika koittaa lyhyt aika (jhk) lähestyä jnk ajan t. aikakauden loppua lähimenneisyys lähitulevaisuus läpi aikakausten t. aikojen odottaa oikeaa aikaa olla ajassa (niin) pitkällä, tulla ajassa (niin) pitkälle olla pitkä aika (jhk) on (jo) korkea aika pahaan aikaan pitkästä aikaa, pitkään aikaan sijoittua jhk aikaan tulla ajassa jnnek tulla paremmalla ajalla uusi aika sarastaa
---	---	--

### 'Suhde aikakauteen tai omaan elämään' (111 kpl)

aika ajaa jkn t. jnk ohi(tse), aika ajaa ohi jksta t. jstak	aika elää jkn t. jnk ohi(tse), aika elää ohi jksta t. jstak	aika jättää jkn t. jnk aika on ollut(ta) ja
--	--	--

mennyt(tä), ajat ovat olleet  
 ja menneet  
 aika on takana(päin), ajat  
 ovat takana(päin)  
 aika palaa mieleen, ajat  
 palaavat mieleen  
 aika t. ajat jää(vät) taa(kse),  
 jättää jk aika t. jtk ajat  
 taakseen  
 aika(nsa) menee ohi,  
 aika(nsa) on ohi  
 ajan hermo  
 ajan valtimo  
 antaa menneiden olla  
 edetä ajassa jhk  
 edetä t. tulla lähemmäksi  
 nykyhetkeä  
 elää eri ajassa  
 elää kiinni menneisyydessä  
 elää menneisyydessä  
 elää sovussa  
 menneisyytensä kanssa  
 elää tulevaisuudessa  
 etsiä juuriaan  
 menneisyydestä  
 haaveilla tulevaisuudesta t.  
 tulevasta  
 haikailla menneitä (aikoja)  
 hämärä menneisyys  
 ihmeiden aika ei ole ohi  
 investoida tulevaisuuteen  
 jkn tulevaisuus on menossa  
 jhk  
 joka menneitä muistaa sitä  
 tikulla silmään  
 juuttua menneisyyteen  
 jäädä ajastaan jälkeen  
 jäädä menneisyyteen  
 kadota aikojen hämärään  
 kaivaa esiin  
 menneisyydestä  
 kaivata menneitä (aikoja)  
 kaivella menneitä  
 kantaa menneisyyden  
 taakkaa harteillaan  
 katsoa menneisyyteen  
 katsoa menneisyyttä(än)  
 silmästä silmään  
 katsoa tulevaisuuteen  
 kohdata menneisyys,  
 kohdata oma  
 menneisyytensä  
 kohdata tulevaisuuden

haasteet  
 kohdata tulevaisuus  
 (pystyssä päin)  
 kurkata t. kurkistaa  
 tulevaisuuteen  
 kurkottaa tulevaisuuteen  
 kääntää katse kohti tulevaa  
 t. tulevaan  
 liikkua ajassa eteen- t.  
 taaksepäin  
 liikkua menneisyydessä  
 liikkua tulevaisuudessa  
 loistava t. loistelias  
 menneisyys  
 luoda katse kohti tulevaa t.  
 tulevaan  
 luoda katse menneeseen  
 luottaa tulevaisuuteen  
 matkustaa ajassa eteen- t.  
 taaksepäin  
 menneet on menneitä  
 menneisyyden haamu(t)  
 menneisyyden kahleet  
 menneisyyden taakka  
 menneisyys ei jätä rauhaan  
 menneisyys t. mennyt jää  
 taa(kse), jättää menneisyys  
 t. mennyt taakseen  
 menneisyys t. mennyt  
 painaa  
 nähdä tulevaisuuteen  
 olla aikaansa edellä t.  
 edellä aikaansa  
 olla aikansa elänyt  
 olla ajan hermolla  
 olla ajan tasalla  
 olla ajassa kiinni  
 olla ajastaan jäljessä t.  
 jäljessä ajastaan  
 olla kiinni menneisyydessä  
 olla menneisyytensä vanki  
 olla paremmat ajat edessä  
 olla pimeä menneisyys  
 (takanaan)  
 olla sormi ajan valtimolla  
 olla synkkä menneisyys  
 (takanaan)  
 olla takana jnkl menneisyys  
 olla tulevaisuuden lupaus  
 palata ajassa (taaksepäin)  
 palata jhk aikaan  
 palata menneisyyteen

panostaa (jkn)  
 tulevaisuuteen  
 pitää ajan tasalla  
 pitää kiinni  
 menneisyydestä  
 pitää kättä ajan valtimolla  
 pysyä ajan tasalla  
 päästä ajan hermolle  
 päästä eroon  
 menneisyydestään  
 roikkua menneisyydessä  
 se on sen ajan murhe  
 seurata aikaansa  
 siirtyä ajassa jnnnek, siirtyä  
 ajassa eteen- t. taaksepäin  
 sijaita (kauempana)  
 menneisyydessä  
 suunnata katse kohti  
 tulevaa t. tulevaan  
 suunnitella tulevaa t.  
 tulevaisuutta  
 sykkiä ajan hermolla  
 takertua menneisyyteen  
 tuijottaa menneisyyteen  
 tulee paremmat ajat  
 tulevaisuuden haasteet  
 tulevaisuus näyttää jltak  
 tulevaisuus näyttää  
 kirkkaalta  
 tulevaisuus näyttää  
 valoisalta  
 tulevaisuus on hämärän  
 peitossa  
 tulevaisuus on jkn (omissa)  
 käsissä  
 tulevaisuus on turvattu  
 tulevaisuus on uhattuna  
 tulevaisuus on  
 vaakalaudalla  
 tulevaisuus siintää edessä  
 tähytä tulevaisuuteen  
 unohtaa menneet  
 uskoa tulevaisuuteen  
 vanhat hyvät ajat  
 vapautua menneisyyden  
 kahleista  
 vapautua menneisyydestä t.  
 menneisyyden kourista  
 voisipa kääntää aikaa  
 taaksepäin

**'Subjektiiiviset aikakokemukset' (37 kpl)**

aika hidastuu  
 aika hujahtaa t. mennä  
 hujahtaa  
 aika hurahtaa t. mennä  
 hurahtaa  
 aika juoksee  
 aika katoaa jhk  
 aika kiiruhtaa t. mennä  
 kiiruhtaa  
 aika kiittää ohi(tse), ajat  
 kiitävät ohi(tse)  
 aika kuluu (kuin) siivillä  
 aika kuluu hitaasti  
 aika käy t. tulee pitkäksi  
 aika lakkaa olemasta (jklle)

aika lentää  
 aika matelee  
 aika menee hitaasti  
 aika menee menojaan  
 aika on pysähtynyt t.  
 pysähtyy  
 aika pakenee  
 aika rientää  
 aika saa siivet selkään(sä)  
 aika seisahtuu t. seisoo  
 aika tuntuu lyhyeltä  
 aika tuntuu pitkältä  
 aika vierii t. vierähtää  
 aika vilahtaa ohi  
 aika virtaa

kadottaa (täysin)  
 ajantaju(nsa)  
 kamppailla aikaa vastaan  
 kilpaa t. kilvan ajan kanssa  
 kilpailla ajan kanssa  
 odottavan aika on pitkä  
 olla aika puolellaan  
 saada aika kulumaan  
 taistella aikaa vastaan  
 tappaa aikaa  
 tehdä jtk aikansa kuluksi  
 unohtaa (täysin) ajankulu  
 voisipa pysäyttää ajan

**'Muutos' (44 kpl)**

aika aikaa kutakin  
 aika antaa t. painaa  
 patinan(sa), ajan patinoima  
 aika antaa tulkintansa  
 aika antaa tuomionsa t.  
 lopullisen tuomion  
 aika antaa vastauksen  
 aika auttaa jhk  
 aika hioo särmät pois  
 aika hoitaa t. ratkaisee  
 ongelman  
 aika jättää jälkensä  
 aika kaiken muuttaa voi  
 aika kohtelee hyvin  
 aika kohtelee kaltoin  
 aika kohtelee lempeällä  
 kädellä  
 aika kultaa muistot  
 aika muovaa jtk

aika nostaa esiin  
 aika parantaa haavat  
 aika syö  
 aika t. tulevaisuus näyttää  
 aika t. tulevaisuus tuo  
 mukanaan t. tullessaan  
 aika tekee ihmeitä jllek  
 aika tekee tehtävänsä  
 aika tekee työtä t.  
 työskentelee jkn t. jnk  
 puolesta, aika tekee työtään  
 aika tuo esiin  
 ajan hammas  
 ajan hammas ei pysty  
 johonkin  
 ajan hammas kalvaa  
 ajan hammas nakertaa  
 ajan hammas syö  
 ajan jäljet

ajan kahleet  
 antaa aikaa jklle t. jllek  
 antaa ajan kulua  
 kestää aikaa  
 kestää ajan kulutusta  
 kulua ajan hankauksessa  
 olla ajan armoilla  
 on vain ajan kysymys  
 ottaa (oman) aikansa  
 parantua ajan kanssa t.  
 myötä  
 tarvita aikaa  
 uhmata aikaa  
 vaatia (oman) aikansa  
 vie (oman) aikansa

**'Aikakauden piirteet' (66 kpl)**

(jo) on aikoihin eletty  
 aika antaa tulkintansa  
 aika asettaa (omia)  
 ehtoja(an)  
 aika asettaa (omia)  
 rajoituksiaan, aika rajoittaa

aika huutaa jklta jtk  
 aika kertoo jtk jstak  
 aika kuvastaa jtk  
 aika muistuttaa meitä jstak  
 aika muovaa jtk  
 aika nostaa esiin

aika on kypsä  
 aika on valmis jllek  
 aika suosii  
 aika tuo esiin  
 aika vaatii jklta jtk  
 aikamme tarvitsee jtk



ajan haasteet  
 ajan kahleet  
 ajan merkit  
 ajan merkit ovat ilmassa  
 ajan tapa kuvata itseään  
 ajan tavan mukaan  
 ajan ääni  
 ajankuva  
 ajanväri  
 ajassa liikkuu jtk  
 ajat muuttuu t. muuttuvat  
 ajat on ankarat, ne oli  
 ankaria aikoja  
 elämme aikaa t. aikoja  
 jolloin  
 heijastaa t. heijastella  
 (omaa) aikaansa  
 kertoa ajasta jtk  
 koittaa vaikeat ajat  
 kuvastaa t. kuvata aikaansa  
 levottomat ajat

murskata ajan kahleet  
 oi aikoja, oi tapoja  
 olla (tässä) ajassa  
 olla aikansa lapsi  
 olla aikansa vanki  
 olla ajan hegen vastaista  
 olla ajan hengen mukaista  
 olla ajan henki  
 olla ajan peili  
 olla ajan sävel  
 olla ajan tapa  
 olla jnk ajan kaikuja  
 olla uuden ajan airut  
 peilata aikaansa  
 piirtää ajankuvaa  
 se oli onnellista aikaa, ne  
 oli onnellisia aikoja  
 sortua uuden ajan  
 myrskyissä  
 uhmata aikaa

uuden ajan aallot lyövät  
 uuden ajan aallot lyövät  
 uuden ajan aamunkoitto t.  
 aamunkoite  
 uuden ajan aamunsarastus  
 uuden ajan myrskyt  
 uuden ajan tuulet  
 uuden ajan tuulet  
 puhaltavat  
 uudet ajanvirtaukset  
 uusi aika astuu vanhan  
 tilalle  
 vanha aika väistyy  
 vastata ajan haasteisiin  
 vastata ajan vaatimuksia  
 väistää uuden ajan tieltä  
 ylittää oman aikansa  
 rajoitukset

### 'Rajallinen ja arvokas aika' (100 kpl)

aika antaa myöten  
 aika asettaa (omia)  
 ehtoja(an)  
 aika asettaa (omia)  
 rajoituksiaan, aika rajoittaa  
 aika hupenee  
 aika kuluu, kuluttaa aikaa  
 aika loppuu kesken  
 (kaiken)  
 aika on rahaa  
 aika putoaa, pudottaa aikaa  
 (urh.)  
 aika tippuu, tiputtaa aikaa  
 aika valuu käsistä t. läpi  
 sormien  
 aika valuu tyhjiin  
 aika(a) haaskautuu,  
 haaskata aikaa  
 aika(a) hukkaantuu jhk,  
 hukata aikaa jhk  
 aika(a) menee hukkaan  
 aika(a) menee jhk  
 aika(a) riittää johonkin,  
 olla riittävästi aikaa  
 aika(a) tuhlaantuu, tuhlaa  
 aikaa (ja rahaa), olla ajan  
 (ja rahan) tuhlausta

aika(a) tuhraantuu t.  
 tuhrautuu  
 aika(a) tärväytyy t.  
 tärvääntyy  
 aika(a) uppoaa jhk, upottaa  
 aikaa jhk  
 aika(a) valuu hukkaan  
 aika(nsa) käy vähiin t.  
 vähenee, jkulla on vähän  
 aikaa  
 aika(nsa) loppuu  
 aika(nsa) lähenee t.  
 lähestyy loppuaan  
 aika(nsa) on kallista  
 ajan herra  
 ajanhallinta  
 antaa aikaa jklle t. jllek  
 budjetoida aika(nsa)  
 ei ole aikaa hukattavaksi t.  
 hukattavana  
 ei ole aikaa tuhlettavana t.  
 tuhlettavaksi  
 hallita ajankäyttöään  
 heittää aikaa hukkaan  
 hellitä aikaa  
 hyödyntää aika jllak tavalla

hävitä aikaa  
 irrota aikaa jhk, irrottaa  
 aikaa jhk  
 jakaa aikansa jnk ja jnk  
 kesken  
 jkn aika on pois jstak  
 jättää aikaa jhk t. jllek,  
 jäädä aikaa jhk t. jllek  
 jäädä aikaa jäljelle  
 jäädä aikaa yli  
 kaikki aika menee jhk  
 kallis(ta) aika(a) menee  
 hukkaan  
 keskittää aikansa jhk  
 kiittää jkta ajasta  
 kuluttaa turhaan jkn kallista  
 aikaa  
 kysyä aikaa  
 käytettävissä oleva aika  
 käyttää aika hyödyllisesti  
 käyttää aika tehokkaasti  
 käyttää aika(a) jhk t. jllak  
 tavalla  
 käyttää aikaa taloudellisesti  
 laatuaikaa  
 laittaa aikaa (ja rahaa) jhk

liietä aikaa  
 löytyä aikaa jhk, löytää  
 aikaa jhk  
 maksaa jklle paljon aikaa  
 (ja rahaa)  
 menettää aikaa  
 niellä aikaa (ja rahaa)  
 olla (vain) vähän aikaa  
 jäljellä  
 olla aikaa jhk  
 olla aikaa jäljellä  
 olla ajan haaskuuta  
 olla ajan herra  
 olla ajanhukkaa  
 olla hyvää aikaa jhk  
 olla joutoaikaa  
 olla liian paljon t. liikaa  
 aikaa  
 olla liian vähän aikaa

olla luppoaikaa  
 olla paljon aikaa  
 olla pulaa t. puutetta ajasta  
 olla sijoitus t. sijoittaa  
 tulevaisuuteen  
 olla tarpeeksi aikaa  
 ostaa aikaa (itselleen)  
 ottaa aikaa  
 ottaa aikaa jhk t. itselleen  
 panna aikaa (ja rahaa) jhk  
 pelata aikaa  
 riistää jkn kallista aikaa  
 saada aikaa  
 sijoittaa aikaa jhk  
 suoda aikaansa jklle  
 suunnitella ajankäyttöä(än)  
 suuri aikahävikki  
 syödä aikaa (ja rahaa)

säästyä t. säästää aikaa (ja  
 rahaa t. vaivaa)  
 tarvita aikaa  
 tarvita lisää aikaa t.  
 lisääaikaa  
 tehdä ajalla jtk  
 tehostaa ajankäyttöä  
 täyttää aikansa jllak  
 uhrata aikaa(nsa)  
 vaatia aikaa  
 varastaa aikaa (itselleen)  
 varata aikaa jhk, jllek t.  
 jklle  
 viedä aikaa  
 viettää aikaa  
 voittaa aikaa

### 'Elämä ja kuolema' (30 kpl)

aika joka (meille jokaiselle)  
 annetaan  
 aika jättää jksta  
 aika korjaa jkn  
 aika on syntä ja aika on  
 kuolla  
 aika(nsa) loppuu  
 aika(nsa) lähenee loppuaan,  
 aika(nsa) lähestyy  
 loppuaan  
 aika(nsa) lähenee t.  
 lähestyy, lähestyä jtk  
 aikaa  
 aika(nsa) lähteä  
 aika(nsa) menee ohi,  
 aika(nsa) on ohi  
 aika(nsa) on kaukana  
 aika(nsa) on käsillä

aika(nsa) on lähellä  
 aika(nsa) on ovella  
 aika(nsa) on täysi t. tulee  
 täyteen t. täytyy  
 aika(nsa) päättyy  
 aika(nsa) saapuu  
 aika(nsa) tulee  
 aika(nsa) täällä lyhenee t.  
 on lyhyt  
 ajallinen vaellus  
 astua ajan rajan toiselle  
 puolelle t. tuolle puolen  
 elää viimeisiä aikojaan  
 jkn ajallinen vaellus  
 päättyy, päättää ajallinen  
 vaelluksensa  
 matkata ajan rajan toiselle  
 puolelle t. tuolle puolen

olla (vain) vähän aikaa  
 jäljellä  
 olla (vielä paljon) aikaa  
 edessään  
 olla paljon (yhteistä) aikaa  
 takana  
 saada aikaa  
 siirtyä ajan rajan toiselle  
 puolelle t. tuolle puolen  
 siirtyä ajasta  
 iankaikkisuuteen t.  
 ikuisuuteen t. iäisyyteen  
 tehdä jtk ajalla joka  
 annetaan

### 'Sopimusaika' (13 kpl)

aika lyhenee, lyhentää  
 aikaa  
 aika pitenee, pidentää aikaa  
 aika kuluu t. menee  
 umpeen, aika umpeutuu t.  
 on ummessa  
 aika venyy t. venähtää,  
 venyttää aikaa

aika(a) järjestyy, järjestää  
 aikaa jllek  
 aika käy jklle  
 lyödä aika lukkoon  
 aika peruuntuu, perua aika  
 aika siirtyy, siirtää aikaa  
 aika sopii, sopia aika t.

ajasta  
 tilata aika  
 aika vaihtuu, vaihtaa aika  
 varata aika

